

ONDERBUIK- GEVOEL EN RODDELEN

EEN INTERACTIEF PERSPECTIEF
OP RODDELEN, RODDEL
EN RODDELVERHALEN

R I N U S   F E D D E S

Onderbuikgevoel en roddelen

*Een interactief perspectief op roddelen,
roddel en roddelverhalen*

Rinus Feddes

Eburon
Delft 2018

ISBN 978-90-5972-955-1

Uitgeverij Eburon
www.eburon.nl

Beeld omslag: vrij naar Alberto Giacometti, Three men walking (1949). The Art Institute of Chicago.
Omslagontwerp: Textcetera, Den Haag
Grafisch ontwerp: Studio Iris, Leende

© 2018 Rinus Feddes. Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen, of op enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de rechthebbende.

Onderbuikgevoel en roddelen

*Een interactief perspectief op roddelen,
roddel en roddelverhalen*

Gut feeling and gossiping

An interactive perspective on gossiping, gossip and gossip stories

(With a Summary in English)

Academisch proefschrift ter verkrijging van de graad van doctor
aan de Universiteit voor Humanistische Studies te Utrecht
op gezag van de Rector Magnificus, prof. dr G.J.L.M. Lensvelt-Mulders
ingevolge het besluit van het college voor Promoties in het openbaar te
verdedigen op 8 mei 2018 om 10.30 uur

door

Marinus Machiel Feddes

Geboren 21 maart 1949, te Rotterdam

Promotor:

Prof. dr A.J.J.A. Maas, Universiteit voor Humanistiek

Copromotor:

Dr C.H.Z. Kuiper, Hogeschool Rotterdam

Beoordelingscommissie

Prof. Dr J. Duyndam, Universiteit voor Humanistiek

Prof. Dr R.P.M. Wittek, Rijksuniversiteit Groningen

Prof. Dr J. Rijsman, Universiteit Tilburg

Prof. Dr T.A. Abma, Vrije Universiteit Amsterdam

Dr A.T.M. Van Iterson, Universiteit Maastricht

VOORWOORD

Ergens tijdens het opgroeien in een groot gezin met voortdurende wisselende coalities tussen kinderen is de fascinatie ontstaan waaruit, veel later, dit onderzoek is ontsprongen. Wil je het plezierig hebben en houden met elkaar, dan moeten verhalen steeds weer gevoed worden met nieuwe verhalen en nieuwe reacties op de verhalen. En je ontdekt dat als de relaties veranderen, niet alleen de verhalen veranderen, maar ook het gedrag van mensen.

Het verhaal (Vignet 0.1) over een familiebezoek geeft een beeld van deze verandering in relaties en de veelheid aan verhalen, met verschillende accenten.

Vignet 0.1: Meerdere verhalen en roddels naar aanleiding van een familiebezoek

Ken je het verhaal over de man en zijn vrouw Karin die op zondagochtend op koffiebezoek zijn bij de ouders van de man? Een ogenschijnlijk gezellig samenzijn, tot Karin op een gegeven moment plots opstaat, en laat weten dat ze - nú - weg wil. Over dit incident doen in de familie enkele verhalen de ronde. Eén roddel wil dat zij, Karin, woedend is weggelopen omdat niemand aandacht had voor haar eindeloze verhalen over de kinderen. Zelf vertelt ze echter aan haar zus dat ze tot drie keer toe iets aan schoonzus Erma vroeg, en telkens bemerkte dat Erma haar geen antwoord geeft, maar zich tot Anna (de oudste zus van de man) richt, en via haar alsnog op de vraag reageert. De vrouw (Karin) begrijpt dit niet, want tot voor enkele weken geleden was het meestal leuk en gezellig kletsen met Erma. Na drie keer vindt Karin deze reactie niet langer acceptabel. Een derde verhaal compliceert de situatie: in eerste instantie is de man geneigd om de zaak te sussen en toe te dekken, maar dan realiseert hij zich dat de twee zussen sinds enkele weken samen met hun echtgenoten een winkel gestart zijn. Omdat zijn eigen relatie met Anna en haar man moeizaam is, gist hij dat Erma nu moeite heeft met het gesprek met Karin. Waarschijnlijk vormen Anna's negatieve verhalen over hem (en misschien ook over zijn echtgenote) nu voor Erma een blokkade in de interactie met Karin. Hijzelf is door de voortdurende coalitiewisselingen in het gezin gewend geraakt aan dit soort veranderingen in de interactie, de soort betrekkingen die het tot gevolg heeft - en de gevolgen daarvan voor zijn positie in het gezin. Zijn vrouw Karin heeft die ervaring niet: dit is de eerste keer dat zij de gevolgen van een coalitiewisseling tussen de zussen van haar man ervaart. Voor de man betekent het dat hij voortaan meer rekening moet houden met verschuivingen in de verhoudingen, en de reacties van zijn vrouw op die verschuivingen. Dat is niet leuk - en zó vermoeiend... Terwijl hij de deur van zijn auto dichtslaat, vraagt hij zich af of hij het incident met zijn vrouw zal bespreken.

Tijdens mijn onderzoek naar roddelen, roddel en verhalen over roddel vormde dit verhaal een belangrijk kantelpunt. Ik heb ontdekt dat systematisch denken en schrijven twee processen vertegenwoordigen die gebaseerd zijn op samenwerking met anderen. Gedachten moeten verwoord worden door erover te praten – al was het maar met jezelf – en door erover te schrijven. Bij het praten kan je reageren op de vele (vooral ook non-verbale) reacties die het verhaal bij de ander of jezelf oproept. Bij het schrijven worden deze signalen niet gemist, en moet je als schrijver voortdurend een lezer creëren – een student, collega, vriend, wetenschapper, et cetera.

Via dit voorwoord wil ik al de mensen bedanken die op een of andere manier een bijdrage hebben geleverd; door er met mij over te willen praten, of als referentiepunt bij het schrijven. En ook de mensen die mijn fascinatie ooit teweegbrachten. De mensen bij de Hogeschool Rotterdam die het onderzoek mogelijk hebben gemaakt en gefaciliteerd. De vele studenten die mij in het verlengde van hun lessen toegang hebben gegeven tot de organisatie waar ze werkten. En de vrienden en collega's die deuren openen waardoor ik ervaring kon opdoen via een groot aantal conferenties, interactieve lessen en adviesgesprekken over roddelen.

Dank aan prof. dr. A.J.J.A Maas (mijn promotor) voor de begeleiding en het betoonde vertrouwen in dit project. Alexander, je hebt een essentiële bijdrage geleverd – aan mijn intellectuele vorming, het uitwerken van mijn verhaal en leerproces tijdens het traject. Ook veel dank aan dr. C.H.Z. Kuiper (lector en copromotor) voor de ruimte en steun die je me geboden hebt bij de Kenniskring, Arbeid en Gezondheid, het Kenniscentrum Zorginnovatie van het Instituut voor Gezondheidszorg van de Hogeschool Rotterdam. Chris, jouw betrokkenheid en hulp bij het structureren van mijn verhaal vormden een zeer gewaardeerde bijdrage aan dit project en deze dissertatie.

De meeste dank ben ik echter verschuldigd aan de mensen in mijn directe omgeving – met name Annemiek, mijn levenspartner; de kinderen en kleinkinderen; vrienden en vriendinnen – die soms geduldig, soms ongeduldig lange tijd mijn verhalen hebben moeten aanhoren over roddelen, het onderzoeken van roddelen, en het afronden van het verhaal over roddelen. Een verhaal dat nu 'uitgeschreven' is. Maar tegelijkertijd een verhaal dat zich verder zal blijven ontwikkelen. Want er is nog heel veel te denken, te vertellen en te schrijven over roddelen. Al was het maar omdat het in de beleving van veel mensen een grote overlap heeft met wat recent in de sociale media 'nepnieuws' wordt genoemd. Maar ik waarschuw graag al in dit voorwoord – dat roddelen en 'nepnieuws' niet aan elkaar gelijk gesteld kunnen worden. Roddelen – tussen concrete mensen en metacommuniceren over roddelen betekenen bijna altijd dat men een stap voorwaarts zet: door er met elkaar over te praten kan de waarde van een verhaal beter bepaald worden. Met wel altijd het risico dat het verhaal niet waar blijkt te zijn, of dat de verteller niet te vertrouwen is, en andere bedoelingen heeft. Maar hoe

dan ook zal dat verhaal zich verder ontwikkelen tijdens de interactie tussen mensen die elkaar kennen.

De lezer dank ik bij voorbaat, en ik wens hem/haar veel nieuwe inzichten toe bij een onderwerp dat, naar mijn idee, zeker de moeite waard is: het leren op een zeer specifieke manier – met-elkaar-over-elkaar te praten.

M.M. (Rinus) Feddes

INHOUD

Hoofdstuk 1. Onderzoek naar roddelen, roddel en verhalen over roddel	17
1.1. De aanleiding van het onderzoek	17
1.2. Een eerste verkenning	19
1.3. Doel van het onderzoek	20
1.4. Vraagstelling	21
1.5. Onderzoeksmethode	21
1.6. Leeswijzer	23
Hoofdstuk 2. Methodologische verantwoording	25
2.1. Grondslagen: methodologische inbedding	25
2.2. Onderzoeksfasen	27
2.3. Onderzoeksstrategie	31
2.4. Onderzoeksaanpak	34
2.5. Methoden van onderzoek	40
2.6. Betrokkenheid als onderzoeker	41
2.7. Moreel-ethische perspectieven van de onderzoeker	44
Hoofdstuk 3. Roddelen over de literatuur	47
3.1. Verantwoording van de zoektocht naar literatuur	47
3.2. Functionalistisch perspectief - de gevolgen van roddelen	48
3.3. Evolutionair perspectief - de oorsprong en variatie in roddel	57
3.4. Intermenselijk perspectief - sociale ruil en sociale netwerken	66
3.5. Thema 1. Roddelen in organisaties en instituties	74
3.6. Thema 2 Roddelen, moraal en ethiek	87
3.7. Terugblik op roddelliteratuur	93
Hoofdstuk 4. Roddelen - praktijkervaringen en ontwikkeling van methoden	95
4.1. Bevindingen en methoden in lessencyclus-1	96
4.2. Bevindingen en methoden in het veldwerk en lessencyclus-2	116
4.3. Samenvatting resultaten van de bevindingen uit de lessencycli en veldwerk	127

Hoofdstuk 5. Een interactief perspectief op verhalen over roddelen	129
5.1. Een interactief en procesgericht perspectief	129
5.2. Roddelen: van sequentieel naar simultaan interacteren en communiceren	130
5.3. Sociaal-constructief roddelen: een theoretisch kader, gebaseerd op vier samenhangende oriëntatiegebieden	137
5.4. Constructief roddelen: een methodische handreiking	150
5.5. Sociaal-constructief roddelen: reflectie op theorie en methodiek	163
Hoofdstuk 6. Roddelen: moreel en ethisch positioneren	167
6.1. Een interactief perspectief rond destructie	167
6.2. Een moreel ethische zoektocht naar het destructieve van roddelen	173
6.3. Roddelen en destructie, een methodische handreiking	185
6.4. Een voorlopige conclusie	189
Hoofdstuk 7. Naar een afronding	193
7.1. Roddelen en het onderbuikgevoel	194
7.2. Theoretische en methodische bijdrage	197
7.3. Praktijk, onderwijs en wetenschappelijk onderzoek	199
7.4. Discussie en verder onderzoek	201
Overzicht: vignetten - tabellen - figuren	203
Summary	207
Literatuur	213
Curriculum Vitae	224

SAMENVATTING

Het samenleven en overleven van mensen in groepen en sociale verbanden blijkt mede gebaseerd te zijn op de mogelijkheid van het elkaar-bijpraten-over-elkaar. (Emler, 1994; Durban, 1997) Onderzoek bevestigt dat mensen regelmatig en vaak met elkaar praten over een ander zonder dat deze derde daarbij aanwezig is. (Tannen, 1991; Emler, 1994; Durban, 1997; De Backer, 2005; en vele andere auteurs)

Het hiernavolgende onderzoek maakt duidelijk dat het sociale verschijnsel roddelen als een relevant (en wellicht zelfs essentieel) onderdeel van het samenwerken in organisaties en andere sociale verbanden gezien moet worden. Roddelen, en metacommuniceren over roddelen, is niet slechts een aanvullende, soms corrigerende, soms vermakelijke bron van informatie. Het vormt een informele communicatiestroom naast het officiële, vanuit hogere en lagere echelons gevoede en gevormde, verhaal over zaken, personen en de sociale verhoudingen in en rond een organisatie.

De oorsprong van dit onderzoek ligt in mijn fascinatie voor zaken die eigenlijk niet besproken kunnen of mogen worden. De concrete aanleiding voor dit promotie-onderzoek vormde een 'roddelverbod' in een aantal organisaties waar ik werkte of als adviseur aanwezig was. Het roddelen werd door de verantwoordelijken als slecht voor de organisatie en onwenselijk ervaren, en zou beschadigend of destructief zijn voor beroepskrachten, managers, bezoekers en vrijwilligers. Dit kwam op een moment dat ik – naast het destructieve aspect – geraakt werd door de bindende kracht die het roddelen had voor de mensen in en rond organisaties.

De vraag die mij intrigeert is dan ook: 'Is een verbod op roddelen een passende reactie op roddelen in organisaties?' En daaropvolgend: 'Is het diskwalificeren van bepaalde verhalen in termen van onderbuikgevoel of roddel wel verstandig?

In **Hoofdstuk 1** wordt de lijn van het onderzoek geschetst. Aanleiding, eerste verkenning van het sociale verschijnsel roddel, vraagstelling, onderzoeksdoel en onderzoeksmethode, zijn hier kort uitgewerkt.

De ambitie en het doel van het hier gepresenteerde onderzoek is:

- Bijdrage te leveren aan de theorievorming over roddelen door het verder ontwikkelen van een interactief, intermenselijk perspectief op roddelen, en het positioneren van dit perspectief te midden van de andere theoretische perspectieven;
- Methode aan te reiken die het mogelijk maakt het roddelen in de praktijk in werkorganisaties bespreekbaar te maken en constructieve en destructieve ervaringen te onderkennen; dit zonder het roddelen te verbieden.

De onderzoeksvraag is geëvolueerd naar het samen zoeken naar een manier van communiceren over roddelen waarbij de interactie centraal staat. (De Boer & Smaling,

2011): “Op welke wijze kunnen mensen in organisaties reageren op roddelen, gebruikmakend van een methode die roddelen in werkorganisaties bespreekbaar maakt?”

In **Hoofdstuk 2** wordt de methodologische aanpak verantwoord met aandacht voor de grondslagen van het onderzoek, fasen, strategie, aanpak en verschillende posities en betrokkenheid van de onderzoeker lopende het onderzoek. De moreel-ethische ankerpunten tijdens het onderzoek krijgen expliciet aandacht. Het onderzoek kent vijf samenhangende activiteiten en vier fasen, lopend vanaf 1997 tot 2016.

Het hier gepresenteerde onderzoek is praktijkgericht, kwalitatief, beschrijvend en narratief van aard. Lopende het onderzoek heeft zich een aantal verschuivingen voorgedaan die direct gerelateerd kunnen worden aan een reeks discussiepunten rond het doen van zowel praktijkonderzoek, als kwalitatief onderzoek gericht op een sociaal verschijnsel. Deze verschuivingen zijn methodologische geduid als:

- Empirisch-analytische benadering. In de beginperiode richt het onderzoek zich op de mogelijke bijdrage van roddelen aan het sociale kapitaal van sociale verband.
- Van een empirisch-analytische naar een hermeneutisch-interpretatieve benadering. Vervolgens gaat het onderzoek over een verbeterde beschrijving van roddelen en roddelverhalen.
- Van een hermeneutisch-interpretatieve naar een sociaal-constructieve benadering. Tot slot gaat het onderzoek in op de vraag op welke manier mensen met elkaar roddelen en roddelen construeren.

De literatuurstudie vormt samen met de lessencyclus-1 de eerste fase van dit onderzoek. (1997 tot 2008). Fase-2 in het onderzoek betreft het onderzoek in een dagactiviteitencentrum. (2006 tot 2008). Fase-3 (2008 tot 2014) omvat interactieve lessen op de Hogeschool Rotterdam en bijdragen aan conferenties en scholingsdagen van organisaties (lessencyclus-2). Het uitwerken van een interactief perspectief in Fase-4 (2014 tot 2016) vormt de afsluiting van het onderzoek naar roddelen, roddel en roddelverhalen in sociale verbanden, in het bijzonder in organisaties. Reflexiviteit, als een van de kwaliteitseisen bij kwalitatief onderzoek, komt aan bod. Er is aandacht voor de moreel-ethische positionering van mij als onderzoeker, docent en facilitator, drie inclusies, die in dit onderzoek samenkomen.

In **Hoofdstuk 3** wordt de wetenschappelijke literatuur over roddelen uiteengezet. Gekozen is voor een ordening van de literatuur, die aansluit op roddelen als sociaal verschijnsel. Een en ander wordt uitgewerkt in drie theoretische perspectieven, met vervolgens twee thema's die aansluiten op het uiteindelijke onderzoeksdomein. Gestart wordt met literatuur vanuit een *functionalistisch perspectief*, gericht op mogelijke gevolgen van roddelen. Deze beschouwingen zijn vooral gericht op de mogelijke gevolgen in termen van functies van roddelen voor personen en (grote of kleinere) sociale verbanden. Daaropvolgend is er aandacht voor de oorsprong van roddelen vanuit een *evolutionair perspectief*. In deze beschouwingen ligt de nadruk meer op het zoeken

naar de oorsprong van het roddelen. Deze oorsprong wordt gezocht in de ontwikkeling van bewustzijn (de menselijke cognitie) en de ontwikkeling van taal. Als derde categorie is er het *intermenselijke perspectief*, met aandacht voor wat er plaatsvindt tussen mensen. Deze beschouwingen over roddelen hanteren bij voorkeur concepten als 'sociale ruil' en 'sociaal netwerk' bij het beschrijven en analyseren van roddelen. Bij de sociale ruiltheorie komt het ruilaspect van de roddel centraal te staan, terwijl de sociale netwerkanalyse zich richt op verklaringen van roddelen vanuit het perspectief van menselijke relaties. Bij de beschrijving en analyse van roddelen is er weinig tot geen aandacht voor de interactie tussen mensen die roddelen, en de gevolgen daarvan voor toekomstige interacties.

Als laatste volgen wetenschappelijke beschouwingen over de thema's roddelen in organisaties en institutionele verbanden, en het moreel-ethische aspecten van roddelen. Vanuit een organisatorische en institutionele invalshoek worden de drie voorgaande theoretische perspectieven gebruikt om de relatie te karakteriseren tussen enerzijds roddelen en anderzijds werken en leven in georganiseerde en geïnstitutionaliseerde sociale verbanden. Het beschrijven en analyseren van het thema roddelen in organisaties en instituties confronteert ons direct met het gegeven dat organisaties en instituties, net als de roddel zelf, beschouwd kunnen worden als sociale constructies. Deze gedachtengang sluit aan op de laatste van de drie theoretische perspectieven, de intermenselijke.

Bij de beschouwingen over de morele en ethische aspecten van roddelen is het opvallend dat een niet onbelangrijk deel daarvan zich richt op de vraag of het negatieve van roddelen onderdeel is van het definiëren zelf. Weer een ander deel richt zich vooral op mogelijke negatieve of destructieve gevolgen van roddelen voor personen en sociale verbanden. Belangrijk bij het zoeken naar houvast voor een definitie en een moreel-ethische waardering van roddelen, is de context waarin geroddeld wordt.

In **Hoofdstuk 4** wordt kort een beschrijving gegeven van relevante processen in de lessencyclus en het veldwerk. Ter zake doende bevindingen en ontwikkelde methoden worden hier gepresenteerd. Ook wordt bij wijze van illustratie (door middel van Vignetten) een selectie gepresenteerd uit de veelheid aan materiaal uit toetsopdrachten, interviews en observaties tijdens het veldwerk.

De algemene conclusies en aanbevelingen op basis van de bevindingen tijdens het veldwerk zijn dat het polyinterpretabele karakter van verhalen over een sociaal verschijnsel – hier roddelen – om een sociaal-constructieve benadering vraagt. En wel een die accepteert dat – ook tijdens het verrichten van onderzoek – de verhalen over roddelen zich verder zullen ontwikkelen in de relaties tussen mensen. Dit vereist het samengaan van een theoretisch perspectief met aandacht voor interactie, en een sociaal-constructieve methodologische benadering.

Hoofdstuk 5 en 6 bevatten de uitwerking van de theoretische bijdrage aan het onderzoek naar roddelen, en een presentatie van een methode die het mogelijk maakt het roddelen in de praktijk in werkorganisaties bespreekbaar te maken en constructieve en destructieve ervaringen te onderkennen, zonder het roddelen te verbieden.

Hoofdstuk 5 geeft een interactief perspectief op verhalen over roddelen weer. In mijn zoektocht naar een interactief theoretisch perspectief klim ik op de schouders van Weick, Waddington, Watzlawick, en Van Dongen. Mijn theoretische bijdrage, is gebaseerd op vier samenhangende oriëntatiegebieden: interacties, betrekkingen, roddelverhalen, en sociale netwerkdomeinen. De mogelijke overgang van interacteren naar het metacommuniceren over het interacteren biedt ruimte bij de interacterende personen te evalueren wat de mogelijke redenen zijn om niet te zwijgen, niet direct met iemand over een bepaalde kwestie te praten en te kiezen voor het met elkaar over iemand of een kwestie te praten. Dit vraagt de ruimte voor het gebruik of ontwikkeling van een betrekking tussen mensen om – in vertrouwen en relatief beschermd – met elkaar te praten over iemand.

Deze theoretische inzichten leiden tot een viertal figuraties waar mensen met elkaar kunnen metacommuniceren over het roddelen en een methode die het mogelijk maakt het roddelen bespreekbaar te maken (i) eerst het afstemmen van de methodologisch benadering die mensen hanteren; (ii) vervolgens het definiëren van roddelen en het theoretische perspectief waar mensen toe neigen te verkennen; met (iii) als derde aandachtsgebied het rijker en breder beschrijven van het sociale verschijnsel roddelen met een scala aan ontwikkelde instrumenten.

Het hoofdstuk wordt afgesloten met de stelling dat roddelen, mits het roddelverhaal zich in de interactie tussen mensen blijft ontwikkelen, *constructief roddelen* genoemd kan worden. Dan blijft de roddel, en het verhaal over roddelen, een samen zoekend en zich verder ontwikkelend verhaal – of, in andere woorden: een levend verhaal. (Maas, 2008) Roddelen kan in die zin uiteindelijk worden gezien als een doorlopend proces van ethisch positioneren.

In *Hoofdstuk 6* wordt aandacht besteed aan mogelijk *destructieve aspecten van roddelen* vanuit een interactief perspectief. Als het uitgangspunt is dat roddelen voor mensen een manier is om om te gaan met spanningen, fricties, tegenstellingen in het leven en bij het samenwerken – en roddelen ruimte schept om hier met anderen over te kunnen praten, dan is het problematisch om roddelen zelf per definitie destructief te noemen.

Nieuw inzicht is dat roddelen en metacommuniceren juist ook gebruikt kunnen worden om dreigende stagnatie, blokkade, fixatie en schade te reguleren, omdat het een derde – *extra* – omstandigheid construeert naast de bestaande verhoudingen. Een derde omstandigheid waarin mensen een betrekking kunnen vormgeven om zaken en personen die binnen de huidige verhoudingen niet besproken kunnen worden, wél te

bespreken. Uiteraard kan deze oplossing (roddelen) evenals het metacommuniceren over het roddelen zelf ook weer tot stagnatie, blokkade, fixatie en schade leiden.

In de literatuur over roddelen worden drie situaties of contexten beschreven die vanuit een interactief perspectief houvast kunnen bieden bij het vaststellen van mogelijke destructie bij roddelen: het creëren van een zondebok (teneinde het sociale verband te handhaven); het nodeloos uitsluiten van mensen; en reputatieschade (door het ontwikkelen van gegeven bepaalde betrekkingen niet-relevante verhalen).

Aanvullend bij de methode die het mogelijk maakt het roddelen bespreekbaar te maken zijn procedures en spelregels benoemd om de ontwikkeling van betrekkingen en verhalen bij roddelen op gang te brengen en voortgang te laten vinden. Zo is het construeren van een *extra* omstandigheid naast het roddelen en metacommuniceren een mogelijkheid, waarbij het uiteindelijke doel van het creëren van deze *extra* omstandigheid de verdere ontwikkeling van het denken (sociale cognitieve ontwikkeling) van mensen beoogt, en waarbij ook ruimte geboden wordt voor verdere wisselwerking met de sociale werkelijkheid. (sociaal-structurele ontwikkeling)

In **Hoofdstuk 7** wordt het verhaal over het onderzoek afgerond. De relatie van roddelen met onderbuikgevoel wordt kort geevalueerd. En er wordt teruggekeken op de theoretische en methodische bijdrage, evenals de mogelijke bijdrage aan praktijkonderzoek in het hogere beroepsonderwijs. In de laatste paragraaf is aandacht voor discussiepunten en toekomstig onderzoek rond het fascinerende onderwerp: roddelen.

HOOFDSTUK 1.

ONDERZOEK NAAR RODDELEN, RODDEL EN VERHALEN OVER RODDEL

1.1. DE AANLEIDING VAN HET ONDERZOEK

In dit onderzoek staat centraal het beschrijven en exploreren van het sociale verschijnsel roddelen, roddelverhalen en verhalen over roddelen. ‘Onderbuikgevoel’ is van het begin af aan verbonden geweest met mijn zoektocht naar de sociale betekenis en context van roddelen. Onderbuikgevoel in de titel richt de aandacht op een aspect van roddelen dat weinig aandacht krijgt, namelijk het gevoel dat een bepaald verhaal ‘niet passend’ is. Een dergelijk verhaal kan bijvoorbeeld niet verteld worden, omdat het wellicht niet helemaal recht doet aan de persoon over wie gepraat wordt. Het verhaal zou waar of deels waar kunnen zijn, ‘maar zo hoor je niet over iemand te praten’.

De relatie tussen roddelen en onderbuikgevoel is bij de start van het onderzoek opgeroepen door een van de betekenissen van roddelen in het *Groot Woordenboek van de Nederlandse taal* (Van Dale, 1976), en die in de eerste jaren van mijn denken over roddelen enig houvast bood. De eerste betekenis van roddelen sluit aan op de gangbare omschrijving van roddelen: opzettelijk slechte dingen over iemand vertellen, kwaadspreken, lasteren. De tweede meer metaforische betekenis, afkomstig uit Zuid-Nederland, sprak me direct aan: ‘een rommelend geluid maken’, met als toelichting ‘mijn buik roddelt’. (p. 1691) Zo begon ik de term ‘onderbuikgevoelens’ te gebruiken voor gevoelens die dubbel zijn, spanning oproepen; en aangeduid kunnen worden als cognitieve dissonanties (Festinger, 1957) of gevoelens op de grens van schaamte en schuld. (Hermes, 2005)

De aanleiding van dit onderzoek is een fascinatie voor verhalen die eigenlijk niet verteld mogen worden, maar uiteindelijk tóch verteld worden. Mensen in mijn omgeving benoemden zulke verhalen als ‘roddel’, ‘kletspraat’, ‘grapjes die over de grens gaan’, ‘bizarre verzinsels’ of ‘verhalen waar onvoldoende over nagedacht is’, soms met een verwijzing naar achterliggende frustraties of onderbuikgevoelens.

In vertrouwen vertelde verhalen over ervaringen in familie, vriendenkring en organisaties wakkerden mijn fascinatie verder aan. Ik werd me er bewust van dat ik geacht werd daarover te zwijgen, terwijl ik juist de behoefte voelde er met anderen over te praten. In bepaalde situaties met bepaalde mensen blijken de verhalen die ik lees en hoor vervolgens niet bespreekbaar te zijn, en niet passend. In bepaalde kringen lijkt het ook niet passend om over mensen die ik persoonlijk ken ouders, vrienden,

collega's, cliënten, studenten en managers te vertellen, of naar verhalen over bepaalde mensen te luisteren. Zelf geef ik soms ook aan dat ik niet over bepaalde mensen uit de persoonlijke kring wil praten.

In romans als *De Vreemdeling* (Albert Camus, 1952), *The Family* (Lodewijk de Boer, 1974), *De Goede Mens van Sezuan* (Bertolt Brecht, 1976), *Scheepsberichten* (E. Anne Proulx, 1995), *Een Half Leven* (V.S. Naipaul, 2001), *Komt een vrouw bij de dokter* (Kluun, 2003), en *Revolutionary Road* (Richard Yates, 2003) trof ik soortgelijke verhalen aan over mensen, hun leven, hun motieven en geheimen, die eveneens aanvoelden alsof ze niet verteld hadden mogen worden.

Dit alles was reden om me te gaan verdiepen in roddelen. Als docent aan de Hogeschool Rotterdam (Verpleegkunde, 1988-1996; Kaderopleiding, 1996-2000; Personeel en Arbeid - HRM, 2000-2014) heb ik deze fascinatie in een professioneel aandachtsgebied omgezet.

Ik specialiseerde me in het onderwerp 'roddelen en informele communicatie in arbeidsorganisaties', en ontwikkelde modules en vakken met titels als *Kantoorpolitiek*, *Roddelen op de Werkvloer*, en *Informele Communicatie in Organisaties*. Vanuit deze docentrol ben ik meermalen gevraagd advies uit te brengen of een bijdrage te leveren aan interne scholing in arbeidsorganisaties over deze onderwerpen.

Een verdere verdieping in de wetenschappelijke literatuur over roddelen volgde. Algauw bleek dat in de sociaalwetenschappelijke literatuur tot in de jaren negentig van de vorige eeuw relatief weinig aandacht voor het onderwerp roddelen en roddel bestond. (Gluckman, 1963; Elias & Scotson, 1976; Zijdeveld, 1982; Bergmann, 1993) De aandacht voor roddelen in organisaties was eveneens gering. (Noon & Delbridge, 1993; Soeters, 1994; Wittek & Wielers, 1997; Wittek, 1999)

De concrete aanleiding voor dit promotieonderzoek vormde echter het 'roddelverbod' in een aantal organisaties waar ik werkte of als adviseur aanwezig was. Het roddelen werd door de verantwoordelijken als slecht voor de organisatie en onwenselijk ervaren, en zou beschadigend of destructief zijn voor beroepskrachten, management, bezoekers en vrijwilligers.¹ Dit kwam op een moment dat ik – naast het destructieve aspect – juist geraakt werd door de bindende kracht die het roddelen had voor mensen in en rond organisaties. De vraag die bij mij opkwam was dan ook: 'Is een verbod op roddelen een passende reactie op roddelen in organisaties?' En daaropvolgend: 'Is het diskwalificeren van bepaalde verhalen in termen van onderbuikgevoel of roddel wel verstandig?'

1 Verwezen werd meestal naar de primaire doelstelling van de organisatie of een bepaalde functie (Lammers *et al.*, 2001). Andere betrekkingen en sociale verbanden behoren hieraan ondergeschikt te zijn.

1.2. EEN EERSTE VERKENNING

Het samenleven en overleven van mensen in groepen en sociale verbanden blijkt mede gebaseerd te zijn op de mogelijkheid van het elkaar-bijpraten-over-elkaar. (Emler, 1994; Durban, 1997) Onderzoek bevestigt dat mensen regelmatig en vaak met elkaar praten over anderen zonder dat de derde daarbij aanwezig is. (Tannen, 1991; Emler, 1994; Durban, 1997; De Backer, 2005; en vele andere auteurs)

Het is echter niet eenduidig aan te geven wat en wie uiteindelijk bepaalt wat het praten over iemand die er niet bij is, tot roddelen maakt. Er bestaat geen algemeen geaccepteerde definitie van roddelen. Soms kan een klein gebaar, een toon, het sluiten van de deur, zachter praten, de persoon die het verhaal vertelt, de plaats, maken dat het praten over iemand ervaren wordt als roddelen. Het is in de praktijk niet altijd direct duidelijk wat maakt dat mensen het roddelen noemen. (Maas, 1988; Goodmann, 1994)

Wetenschappelijke beschouwingen en onderzoeken maken plausibel dat roddelen constructief en noodzakelijk is om met elkaar te kunnen samenleven en werken. (Gluckman, 1963; Bergmann, 1993; De Backer, 2005; 2006; Buunk, 2010, en vele andere auteurs) De ervaringen die mensen bij roddelen hebben zijn soms constructief; dan weer destructief te noemen, afhankelijk vanuit welke positie het met-elkaar-over-elkaar-praten bekeken wordt. Deze ervaringen kunnen samengevat worden in termen van positieve of negatieve functies, of gevolgen van roddelen. (Forster, 2004; De Backer, 2005; Beersma & van Kleef, 2008)

Beschreven constructieve ervaringen (Gluckman, 1963; Paine, 1967; Rosnow & Fine, 1976; Bergmann, 1993; Forster, 2004; De Backer, 2005, 2006; Beersma & Van Kleef, 2008; Ellwardt, 2011, 2012; en vele andere auteurs) van mensen met roddelen zijn onder andere: ontspanning, vermaak, sociale cohesie, vertrouwen, informatieverspreiding, beïnvloeding. Met betrekking tot destructieve ervaringen als gevolg van roddelen worden bijvoorbeeld 'buitensluiten' (Elias & Scotson, 1976), 'zondebokken creëren' (Girard, 1994) en 'reputatieschade' genoemd. (De Backer, 2005)

Terwijl ik mij verder verdiepte in het onderwerp roddelen en informele communicatie in arbeidsorganisaties stuitte ik op narratief organisatieonderzoek. In de organisatie-wetenschappen wordt op meerdere manieren gebruikgemaakt van verhalen. Gabriel (2008) biedt een niet-uitputtend overzicht van mogelijke invalshoeken. Verhalen als onderdeel van een instrument gericht op het ontwikkelen van zingeving in een organisatie, als een cruciaal aspect van het cognitief functioneren en zingeving zoeken van individuen, als eigenschappen van de organisatiepolitiek of in termen van een poging tot controle en weerstand, als symbolische artefacten die diepe mythologische archetypen tot uitdrukking brengen, als retorische presentatie gericht om het hart en geest van mensen te beïnvloeden, als middel om kennis en ervaring te delen,

te verspreiden (en daarover te strijden), als een vitale wijze van het construeren van individuele en groepsidentiteiten.

In de lijn van organisatiepolitiek, kantoorpolitiek en roddel stelt Bojé (2001b) dat hij zich zorgen maakt over pogingen van grote bedrijven en multinationals om verhalen die hun goedkeuring niet kunnen wegdragen, te laten verstommen. Ook Cameron en Quinn (1999, p. 139-142) stellen dat het opvallend is dat in organisaties over bepaalde zaken en mensen niet gepraat mag worden. In veel arbeidsorganisaties worstelen mensen dan ook met de vraag hoe te reageren op bepaalde verhalen die de ronde doen, en die al dan niet terecht 'roddel' genoemd worden.

Het verbieden van roddelen in organisaties en instituties betekent dat verhalen geen deel uit mogen maken van de formele verhalen, communicatie en interactie, maar vaak wel doorverteld worden. Mogelijk relevante verhalen, vermoedens, gevoelens van onbehagen, onderbuikgevoelens worden op deze manier buiten het geformaliseerde en gerationaliseerde discours – de organisatie – geplaatst. (Goffman, 1975; Zijdeveld, 1982; Waddington & Michelson, 2008; Clegg & Itonson, 2009) Ondanks pogingen informele communicatie in organisaties te beheersen, blijkt dat mensen blijven roddelen. (Clegg & Itonson, 2009) Bepaalde constructieve ervaringen, zoals sociale cohesie, informatie-uitwisseling, beïnvloeding, vermaak en stoom afblazen blijven bestaan; naast de mogelijke destructieve aspecten ervan als buitensluiten, zondebokken creëren, en reputatieschade. Beide uitersten maken blijvend deel uit van het leven in organisatie.

Welke ervaringen met roddelen constructief dan wel destructief zullen zijn, blijkt vooraf niet goed te bepalen. Ook aanleiding, oorzaak of reden dat mensen gaan roddelen, zijn niet op voorhand eenduidig te bepalen. Het antwoord op de vraag naar het constructieve en destructieve van menselijk gedrag in dit onderzoek wordt gezocht in het intermenselijke (Van Dongen *et al.*, 1996), in concrete mensen die samen roddelen en praten over roddelen.

1.3. DOEL VAN HET ONDERZOEK

De ambitie en het doel van het hier gepresenteerde onderzoek is uiteindelijk geworden:

- Een bijdrage te leveren aan de theorievorming over roddelen door het verder ontwikkelen van een interactief, intermenselijk perspectief op roddelen, en het positioneren van dit perspectief te midden van de andere theoretische perspectieven.
- Een methode aan te reiken die het mogelijk maakt het roddelen in de praktijk in werkorganisaties bespreekbaar te maken en constructieve en destructieve ervaringen te onderkennen; dit zonder het roddelen te verbieden.

1.4. VRAAGSTELLING

De centrale vraag in het onderzoek richt zich op het zoeken van een beschrijving en analyse van roddelen welke mensen in organisaties en beroepen kan ondersteunen bij het reageren op roddelen. Het is ook het zoeken naar een theoretisch gefundeerde methode waarmee mensen in met name werkverbanden kunnen reageren op roddelen.

Het onderzoek is gestart als een zoektocht naar de mogelijke positieve of negatieve bijdrage van roddelen aan het sociale kapitaal van sociale verbanden. In de periode tussen 2006 en 2008 ben ik me in toenemende mate gaan richten op het zoeken naar mogelijke regelmatigheden (patronen) in de verhalen van mensen in bepaalde beroepen en posities. Uiteindelijk heeft de onderzoeksvraag zich gevormd naar het samen zoeken naar een manier van communiceren over roddelen waarbij de interactie centraal staat. (De Boer & Smaling, 2011)

Op welke wijze kunnen mensen in organisaties reageren op roddelen, gebruikmakend van een methode die roddelen in werkorganisaties bespreekbaar maakt?

Het vraagt een manier van kijken naar (en denken over) roddelen die mensen helpt bij het onderkennen van mogelijke constructieve én destructieve reacties, en ruimte geeft om deze manieren van kijken en denken bespreekbaar te maken.

1.5. ONDERZOEKSMETHODE

Het onderzoek is praktijkgericht, kwalitatief, descriptief en narratief.

Het onderzoek is een praktijkgericht onderzoek

- De onderzoeksvragen zijn ingegeven door de professionele praktijk en zoeken aansluiting op het roddelen in de stage en werkorganisaties van studenten. De gegenereerde kennis, inzichten en producten kunnen vervolgens bijdragen aan het oplossen van mogelijk problemen in de beroepspraktijk. Het is vormgegeven binnen het curriculum van een aantal opleidingen en het onderzoek van een kennisinstituut van de Hogeschool Rotterdam (Houweling & Letiche, 2010).²
- Het onderzoek is methodologisch verantwoord en daarnaast sterk gebonden aan de toepassingscontext. Dit betekent dat bij beoordeling van het onderzoek zowel wetenschappelijke criteria als ook contextuele criteria (beroepspraktijk) een rol

² Zie ter illustratie relevante studiehandleidingen van de hogeschool Rotterdam (instituut Bedrijfskunde): Feddes (2002), Feddes (2004), en Feddes (2008a).

spelen. De gegenereerde kennis en inzichten streven naar geldigheid en betrouwbaarheid, en zijn ook maatschappelijk robuust. Het onderzoek levert kennis en inzichten op die zowel in de praktijk als in het onderwijs worden gebruikt. Dit wordt daarnaast overgebracht via wetenschappelijke publicaties, via bijdragen aan professionele bladen, via producten, modellen en simulaties, voordrachten en presentaties en uiteenlopende media zoals internet en kranten.³

- Het type praktijkgericht onderzoek dat wordt verricht is gevarieerd. De wijze waarop kennis en inzichten worden gedocumenteerd en gedeeld, het soort producten dat dit oplevert, en de vormgeving van de netwerken zijn afgestemd op wat in de verschillende sectoren van de beroepspraktijk gevraagd wordt en nodig is.
- Het onderzoek is sterk verbonden met het onderwijs. Nieuwe en bestaande kennis is door de Hogeschool in samenhang met de praktijk tot waarde gebracht. (Rosendal & Ong, 2009)

Het onderzoek is kwalitatief en descriptief

Kwalitatief onderzoek is een verzamelnaam voor verschillende stromingen en tradities van onderzoek waarbij het doel is inzicht te geven in de sociale wereld zoals die zich aan ons voordoet – in dit geval arbeidsorganisaties. (Creswell, 1998) Kwalitatief onderzoek is gericht op ervaringen, meningen, verwachtingen en beleving van personen, en vindt bij voorkeur plaats in de natuurlijke omgeving van die personen. Bij kwalitatief onderzoek worden vaak gegevens verzameld met behulp van interviews, observaties of vragenlijsten met open vragen. (zie ook: De Boer & Smaling, 2011) Beschrijvend onderzoek past bij onderzoeksvragen zoals in dit onderzoek die gericht zijn op systematische ordening, en als methodologisch doel exploratie hebben. (Baarda & De Goede, 2001; Wester, 2006 ; De Boer & Smaling, 2011)

Het onderzoek is (deels) narratief onderzoek

Het narratieve onderzoek in organisaties heeft een vlucht genomen sinds de jaren negentig van de vorige eeuw. Verhalen werden meer en meer gezien als een reguliere wijze van data verzamelen ten behoeve van de analyse van organisaties. (Boonstra & Caluwé, 2006) Verhalen geven een breed beeld van het culturele, politieke, en emotionele landschap van organisaties. Een reeks van bijdragen aan het narratieve onderzoek in organisaties zijn geleverd door Gabriel (2000). In dit onderzoek werd in de eerste fase gebruik gemaakt van de invalshoek van Gabriel (2008) waarin verhalen als eigenschappen van de organisatiepolitiek worden gezien; meer precies in termen van pogingen tot controle en weerstand. In de volgende fasen kwam het accent meer te lig-

3 Zie ter illustratie: Relevante papers en collegediktaten die vanuit de Hogeschool Rotterdam (Instituut Bedrijfskunde) gebruikt zijn bij workshops en conferenties: Feddes (2008b), Feddes (2009), en Feddes (2014).

gen op verhalen als onderdeel van een instrument bij het ontwikkelen van betekenis en zingeving, en verhalen als sociale constructies van de werkelijkheid.

1.6. LEESWIJZER

In dit hoofdstuk is de lijn van het onderzoek geschetst. Aanleiding, eerste verkenning van het sociale verschijnsel roddel, vraagstelling, onderzoeksdoel en onderzoeksmethode zijn kort uitgewerkt.

In Hoofdstuk 2 volgt een verantwoording van de methodologische aanpak. In dit hoofdstuk aandacht voor de grondslagen van het onderzoek, de verschuivingen (fasen), strategie, aanpak en verschillende posities en betrokkenheid van de onderzoeker lopende het onderzoek. De moreel-ethische ankerpunten tijdens het onderzoek krijgen expliciet aandacht.

In Hoofdstuk 3 wordt de wetenschappelijke literatuur over roddelen uiteengezet, ingedeeld naar drie theoretische perspectieven. Gestart wordt met literatuur vanuit een functionalistisch perspectief, gericht op mogelijke *gevolgen* van roddelen. Daaropvolgend is er aandacht voor de mogelijke oorsprong van roddelen vanuit een evolutionair perspectief. Als derde categorie is er het intermenselijke perspectief, met aandacht voor wat er plaatsvindt tussen mensen. Als laatste volgen wetenschappelijke beschouwingen over de thema's roddelen in organisaties en institutionele verbanden, en moreel-ethische aspecten van roddelen.

In Hoofdstuk 4 wordt kort een beschrijving gegeven van relevante processen in de lessencyclus en het veldwerk. Ter zake doende bevindingen en ontwikkelde methoden worden hier gepresenteerd. Ook wordt bij wijze van illustratie (Vignetten) een selectie gepresenteerd uit de veelheid aan materiaal uit toetsopdrachten en interviews en observaties tijdens veldwerk.

Hoofdstuk 5 bevat de uitwerking van de theoretische bijdrage aan het onderzoek naar roddelen, en een presentatie van methoden die hierop aansluiten. Doel hiervan was het ontwikkelen van een methode die het met elkaar praten over roddelen *vanuit bepaalde functionele posities* in georganiseerde en institutionele verbanden kan en wil ondersteunen

In Hoofdstuk 6 wordt vervolgens aandacht besteed aan de destructieve aspecten van roddelen vanuit een interactief perspectief.

In Hoofdstuk 7 wordt het verhaal over het onderzoek afgerond. De relatie van roddelen met onderbuikgevoel wordt geëvalueerd. En kort wordt teruggekeken op de theoretische en methodische bijdrage, evenals de mogelijke bijdrage aan praktijkonderzoek in het hogere beroepsonderwijs. In de laatste paragraaf aandacht voor discussiepunten en toekomstig onderzoek rond het fascinerende onderwerp: roddelen.

HOOFDSTUK 2.

METHODOLOGISCHE VERANTWOORDING

In dit hoofdstuk verantwoord ik de keuzes rond de toegepaste methodologie. Ik beschrijf achtereenvolgens de grondslagen van het onderzoek (2.1), de onderzoeksfasen (2.2), de onderzoeksstrategie (2.3), de onderzoeksaanpak (2.4), en welke methoden ik heb gebruikt bij het verzamelen en verwerken van data (2.5). In paragraaf 2.6 schets ik de drie posities en drie moreel-ethische oriëntatiepunten die tijdens het onderzoek relevant waren.

2.1. GRONDSLAGEN: METHODOLOGISCHE INBEDDING

Zoals eerder aangegeven is dit onderzoek praktijkgericht, kwalitatief, beschrijvend en narratief van aard. Lopende het onderzoek heeft zich een aantal verschuivingen voorgedaan die direct gerelateerd kunnen worden aan een reeks discussiepunten rond het doen van zowel praktijkonderzoek, als kwalitatief onderzoek gericht op een sociaal verschijnsel. Deze verschuivingen in combinatie met de drie theoretische perspectieven en de twee thema's zoals deze in het inleidende hoofdstuk zijn beschreven (en in Hoofdstuk 3 worden uitgewerkt), hebben gevolgen voor de manier van gegevensverzameling.

In de literatuur over praktijkonderzoek en wetenschappelijk onderzoek bestaat door verschillen in begripshantering en ordening van wetenschapsfilosofische benaderingen, strategieën, theorieën en methodologieën nogal wat verschil van inzicht. (Berger & Luckmann, 1966; Reuling, 1986; Miles & Huberman, 1994; Schwandt, 1994, 2000; De Boer & Smaling, 2011; Ritchie, Lewis, Nicholls, & Ormston, 2013) In deze paragraaf onderzoek ik eerst op hoofdlijnen de grondslagen van mijn kwalitatieve onderzoek aan de hand van Schwandt (2000), De Boer en Smaling (2011) en Ritchie *et al.* (2013).

Ritchie *et al.* (2013) benoemen zes kenmerken voor kwalitatief onderzoek die ik als basis neem voor dit onderzoek: gerichtheid op het begrijpen en interpreteren van het sociale verschijnsel in zijn sociale context; een onderzoeksmethode die aansluit op de verhalen van mensen; een methode die oog heeft voor details en complexiteit van het sociale verschijnsel en de beschouwing van deze complexiteit door onderzoeker en elke deelnemer; een open houding tegenover nieuwe en onverwachte categorieën en theorieën bij de analyse; aandacht voor het perspectief en betrokkenheid van de deelnemers rond het sociale verschijnsel; en een reflectieve benadering op de rol en het perspectief van de onderzoeker.

Verschillende auteurs doen pogingen kwalitatieve onderzoeksbenaderingen te categoriseren. (Schwandt, 1994, 2000; De Boer & Smaling, 2011; Ritchie *et al.*, 2013) De categorieën die zij ontwikkelen lopen enerzijds uiteen, en vertonen anderzijds zekere overeenkomsten. Schwandt (1994) onderscheidt interpretatieve en sociaal-constructieve benaderingen. Een interpretatieve benadering benadrukt het belang van interpretatie en observatie bij het begrijpen van de sociale wereld. Op deze wijze ‘ontdekt’ een onderzoeker wat er speelt in de eenduidige werkelijkheid. Een sociaal-constructieve benadering benadrukt juist dat er sprake is van een meervoudige werkelijkheid. Kennis wordt actief geconstrueerd door en met mensen onder verschillende omstandigheden (of in verschillende contexten). Die werkelijkheden begrijpen is een proces dat mede beïnvloed wordt door historische en contextuele factoren. Schwandt (2000) verfijnt deze stellingname en maakt een onderscheid tussen een interpretatieve, hermeneutische en sociaal-constructieve benadering. Bij de hermeneutische benadering wil Schwandt juist naast het interpreterende proces door de onderzoeker ook het wederzijdse onderhandelproces en de dialoog met betrokkenen in het veld benadrukken. De sociaal-constructieve benadering benadrukt de menselijke interactie als basis voor taal, inhoud, codes en context.

In feite onderscheiden Ritchie *et al.* (2013) naast de interpretatieve en constructieve benadering voor kwalitatief onderzoek een derde positie: positivisme. (incl. het post-positivisme van Popper) Positivisme heeft als uitgangspunt dat de werkelijkheid buiten de menselijke ervaring gekend kan worden door vooronderstellingen te toetsen en te falsificeren.

In de Nederlandse context doen De Boer en Smaling (2011) ook een poging uitgangspunten voor kwalitatief onderzoek te onderscheiden. Zij benoemen drie traditionele en een zestal meer recente benaderingen. Bij kwalitatief onderzoek betitelen zij de empirisch-analytische, interpretatieve en kritische benadering als traditioneel. De eerste benadering komt overeen met het positivisme, of de post-positivistische traditie. De interpretatieve benadering omvat zowel de eerdergenoemde hermeneutische en interpretatieve benadering. (zie Schwandt, 1994) De kritische benadering omvat naast maatschappijkritisch onderzoek ook activerende onderzoekstradities als bijvoorbeeld actieonderzoek en handelingsonderzoek. In deze benadering staat het veranderende normatieve oordeel over de westerse maatschappij centraal, waarbij men ook focust op de bestaande machtsverhoudingen in de samenleving. Daarnaast wijzen zij op de meer recente neorealistische-, complexiteits-, constructivistische-, postmoderne, participatieve en intuïtieve benaderingen; allen met een wetenschapsfilosofische lading. Met uitzondering van de constructivistische benadering (zie Schwandt, 2000) zal ik deze benaderingen niet volgen.

Met name de categorisering die De Boer en Smaling (2011) voorstellen biedt vanwege de bruikbare indeling een basis om mijn eigen benadering in dit roddelonderzoek

nader te duiden. Daarbij ben ik anders te werk gegaan dan zij (en andere auteurs) suggereren: ik heb niet op voorhand voor een benadering gekozen, maar kan na afronding van het traject achteromkijkend constateren dat ik een gefaseerde heuristische aanpak gevolgd heb, die gekenschetst kan worden als het combineren van benaderingen.

2.2. ONDERZOEKSFASEN

Het onderzoek kent vier fasen die bepalend zijn voor de aard en de bewerking van de verzamelde gegevens. Deze fasen kunnen verwoord worden in termen van drie wetenschappelijke benaderingen (Reuling, 1986; De Boer & Smaling, 2011)

- Fase 1. De empirisch-analytische benadering
- Fase 2. Van een empirisch-analytische naar een hermeneutisch- interpretatieve benadering
- Fase 3. Van een hermeneutisch-interpretatieve naar een sociaal- constructieve benadering.
- Fase 4. Theorievorming interactief perspectief op roddelen

Fase 1. De empirisch-analytische benadering

Ik ben dit onderzoek methodologisch gestart vanuit een empirische-analytische zoektocht naar de mogelijke bijdrage van roddelen aan het sociale kapitaal van sociale verbanden. Roddelen, sociaal kapitaal en de sociale verbanden worden in deze onderzoeksfase gezien als een werkelijkheid die losstaat van de onderzoeker en op een naïeve manier te onderzoeken zou zijn. Dit betekent in deze fase een gerichtheid op de wetenschappelijke verhalen over roddelen en sociaal kapitaal in sociale verbanden. In de eerste lessencyclus zijn alle kenmerken van deze empirisch-analytische benadering (vooral waar het de methodische aanpak betreft) herkenbaar.

Wat is roddelen?

Hier is sprake van een ontologische vraag waarbij de vraag centraal staat naar wat roddelen is, en welke theoretische ordening van de wetenschappelijke beschouwingen bruikbaar zijn bij praktijkonderzoek.

In de eerste fase van dit onderzoek lag het accent op de wisselwerking tussen literatuur over roddelen en het ontwikkelen van meetinstrumenten tijdens de lessencyclus (2000-2007) om roddelen en sociaal kapitaal in familie, vriendengroep en organisaties vast te stellen. Het zoeken was gericht op de mogelijke positieve of negatieve bijdrage van roddelen aan het sociale kapitaal van genoemde sociale verbanden. Deze fase kende derhalve twee onderdelen: (a) een literatuuronderzoek, alsmede (b) dataverzameling en interpretatie via een lessencyclus. Deze onderdelen hebben elkaar onderling beïnvloed.

Literatuuronderzoek

Het literatuuronderzoek was gericht op de sociale netwerkbenadering van roddelen, sociaal kapitaal en het beschrijven van sociale verbanden. Er is enerzijds systematisch gezocht via databases, onder andere via de *citation databases* van de Erasmusuniversiteit, psychinfo en de Universiteit voor Humanistiek. Anderzijds werden inhoudelijke experts gevraagd naar standaardwerken. Via de sneeuwbalmethode is verder bronnenonderzoek gedaan. De gevonden wetenschappelijke beschouwingen zijn geordend in drie theoretische perspectieven en twee thema's.

Dataverzameling en interpretatie via een lessencyclus

Eerst is het onderwerp in de interactie met studenten aan de orde gesteld. In de lessencycli in de periode 2000-2007 was (door middel van toetsopdrachten) de zoektocht met name gericht op instrumenten om roddelen en sociaal kapitaal van kleine sociale verbanden in kaart te brengen. Op basis van literatuur over sociaal kapitaal en sociaal netwerkonderzoek (Kenis & Schneider, 1991; Krackhardt & Hanson, 1993; Portes, 1998; Völker & Flap, 2001; Flap, 2002; Brandes, Raab, & Wagner, 2001) werd geprobeerd na te gaan wat mensen in kleine lesgroepen van elkaar weten, hoe groot het onderlinge vertrouwen is, en hoe sterk de wederzijdse loyaliteit. Bovendien is nagegaan wat de perceptie van de groep is van de interne en externe machtsverhoudingen. Verder is (via genoemde toetsopdrachten in de lessencycli tussen 2000 en 2007) op basis van roddels in familie, vriendengroep en organisaties inzicht verworven in relevante aanknopingspunten bij het ontwikkelen van vragenlijsten over positieve en negatieve aspecten van roddelen in sociale verbanden. Ook werd gekeken naar de beleving van studenten als het over praten ('kletsen') over anderen in sociale verbanden ging. De opdracht waarbij studenten zich moesten inleven in de drie posities die bij roddelen onderscheiden kunnen worden (Bergmann, 1993) was gericht op het vinden van aanknopingspunten die een rol kunnen spelen bij het positief dan wel negatief beoordelen van het concrete verhaal over roddelen in de familie, vriendengroep en organisaties.

In de lessencyclus ontwikkelde ik met studenten een aantal instrumenten om roddelen te analyseren en beschrijven.

Fase 2. Van een empirisch-analytische naar een hermeneutisch-interpretatieve benadering

Tijdens het veldwerk word ik me bewust van mijn positie en de gevolgen van het onderzoeken op de reacties en verhalen van de geïnterviewden. Er vindt een verschuiving plaats naar een hermeneutisch-interpretatieve vorm van onderzoek.

Op welke wijze praten mensen met elkaar over roddelen?

In de tweede fase komt het accent te liggen op het onderzoeken van roddelen in organisaties en professionals en het roddelen. Hier ligt het accent meer op de onderzoeks-

methodologie en de betekenis van roddelen voor professionals in werkorganisaties. Beroepskrachten praten onderling met elkaar over de doelgroep, patiënten en cliënten; maar doelgroep, patiënten en cliënten praten waarschijnlijk ook met elkaar over de beroepskrachten. In deze fase van het onderzoek ligt de nadruk vooral op het in kaart brengen van de verschillende verhalen over het roddelen in een concrete werksituatie in een organisatie. Dit betekent dat de nadruk komt te liggen op het zoeken naar een methode om het praten over roddelen te beschrijven en te analyseren. Een methode waarbij een beschrijvingen van de betekenisgeving en beleving van mensen rond het roddelen centraal komt te staan.

Organisaties en beroepsgroepen

De eerste lessencyclus (2000-2007) kende een grote diversiteit in deelnemers. Het ging hier om een mix van voltijd- en deeltijdstudenten uit de volgende opleidingen, organisaties en beroepen: verpleegkunde, fysiotherapie, logopedie, ergotherapie, Personeel & Arbeid (HRM), maatschappelijk werk en dienstverlening, sociaal pedagogische hulp- en dienstverlening, pedagogie, technische bedrijfskunde, et cetera.

De alumni die vervolgens advies en scholing vroegen waren afkomstig uit de sociaalpedagogische hulp- en dienstverlening; maatschappelijk werk, Personeel en Arbeid (HRM), en fysiotherapie. Het toeval speelde hierbij een belangrijke rol; er heeft geen systematische selectie van organisaties en beroepsgroepen plaatsgevonden.

Selectie van organisaties

Sampling is het proces van systematisch selecteren van deelnemers voor een studie. In dit onderzoek is er sprake van *sampling-via-toeval*; een vorm van sampling die 'opportunistische selectie' (*opportunistic sampling*) genoemd wordt. (Miles & Huberman, 1994) Tijdens een onderzoek maken onderzoekers gebruik van onvoorziene of toeval-lige kansen en ontmoetingen. Een ontwikkeling die in de lijn ligt van de lessencyclus, en waardoor een aantal personen of groepen bij toeval met hun vragen in dit onderzoek opgenomen zijn.

De vraag van een alumnus ('Op welke manier kunnen we als beroepskrachten in een dagactiviteitencentrum omgaan met roddelen?') en het voorstel van een tweede alumnus ('aandacht besteden aan roddelen en informele communicatie tijdens studiedagen over integriteit en gedrag binnen de eigen organisaties') werden dermate positief ontvangen, dat hierop acht interactieve lessen (met aansluitend discussie) volgden over het onderwerp roddelen in de betreffende organisatie.⁴

4 Het verwijzen naar de scholingsactiviteiten bij de politie Rotterdam heeft vervolgens geleid tot aanvragen vanuit het Ministerie van Binnenlandse Zaken. Door een medestudent van de Universiteit voor Humanistiek ben ik verder gevraagd een workshop te verzorgen bij een conferentie voor verzorgenden. Via hetzelfde contact verzorgde ik later bijscholing voor leden van de KNGF. (Koninklijk Nederlands Genootschap Fysiotherapeuten).

Participerende observatie en ontwikkeling interactieve lessen

Dataverzameling in deze fase vond plaats via interviews, participerende observatie en uitwerking van interactieve lessen en workshops. De vraag van de eerder genoemde alumnus schiep ruimte om met beroepskrachten, vrijwilligers en bezoekers te praten over het roddelen in het betreffende dagcentrum; en wel vanuit de genoemde drie invalshoeken.

Fase 3. Van een interpretatieve naar een sociaal-constructieve benadering

Door de tweede lessencyclus verschuift de aandacht naar de verhalen van studenten over het roddelen in sociale verbanden. (*fase 3*) Hier is sprake van een meer sociaal constructief onderzoek waarin ervaring en betekenis van de studenten die in een onderwijscontext metacommuniceren over roddelen centraal komt te staan. De uitgewerkte toetsopdrachten die studenten in het kader van de onderwijsprogramma's hebben gemaakt, vormen op verschillende manieren de casuïstiek over roddelen.

Fase 4. Interactief theoretisch perspectief; sociaal-constructieve benadering van roddelen

Deze benadering heeft mij ook geïnspireerd tot het ontwikkelen van een interactief perspectief van roddelen (*fase 4*), dat zowel theoretisch als qua methode in Hoofdstuk 5 en 6 aan de orde komt.

Op welke wijze bepalen mensen of er over roddelen gesproken kan worden?

De moreel-ethische component van deze benadering benadrukt de betrokkenheid van de onderzoeker, en de (impliciete dan wel expliciete) ethische positie die de onderzoeker kiest ten overstaan van een bepaalde categorie in of rond een organisatie. Het DBA-programma van de Universiteit voor Humanistiek heeft mede tot gevolg gehad dat het denken over onderzoek en roddelen naar een meer sociaal-constructieve, kritisch-emancipatorische benadering is verschoven. De tot dan impliciete loyaliteit van de onderzoeker ten opzichte van bepaalde, in zijn ogen kwetsbare sociale categorieën werd door het onderzoek expliciet. Het betekent dat de onderzoeker in zekere zin onderdeel is geworden van het sociale netwerk en sociale verband dat onderzocht wordt. De onderzoeker wordt deelnemer, en dientengevolge medebepalend in het onderzoek. Deze onderzoeksdynamiek betekent ook dat deelnemers aan het onderzoek wordt gewezen op mogelijke oorzaken én gevolgen van roddel. Ook het benoemen van de gevolgen van bepaalde verhalen, praatjes, informatie en roddel heeft dan gevolgen. In de derde fase staat reflectie van de onderzoeker op zijn rol als docent, onderzoeker en uiteindelijke facilitator bij het metacommuniceren over roddelen centraal. De theorievorming in de vierde fase mag opgevat worden als een vorm van reflectie, waarin de ervaringen in de eerste, tweede en derde fase verwerkt worden. De verdere

uitwerking in een dissertatie (onderzoeksverslag) vormt de uiteindelijke bijdrage aan een interactief perspectief op roddelen, en het ontwikkelen van een methode om te metacommuniceren over roddelen.

2.3. ONDERZOEKSSTRATEGIE

Bij de onderzoeksstrategie ligt de nadruk op de afstemming van middelen gericht op het realiseren van onderzoeksdoelen in de opeenvolgende fasen van het onderzoek. De verschuivingen in benadering die in de vorige paragraaf is aangegeven, hebben uiteraard gevolgen voor de gestelde doelen en de middelen die ingezet zijn.

In lijn met de drie benaderingen en de ontwikkeling van het onderzoek naar roddelen zoals geschetst in de vorige paragraaf, heeft dit als gevolg dat tijdens het onderzoek zowel de onderzoeksstrategie, het doel van onderzoek, maar ook de verzamelde gegevens in de verschillende fasen van karakter veranderd zijn.

Fase 1. Empirisch analytische benadering

In de empirisch analytische fase is er sprake van literatuuronderzoek in combinatie met het zoeken naar instrumenten om in de lessencyclus de roddels van studenten te analyseren. Het zoeken naar wetenschappelijk literatuur richt zich tijdens lessencyclus-1 op het zoeken naar instrumenten voor het analyseren van roddelen en sociaal kapitaal in sociale verbanden. Instrumenten die studenten ook geacht worden te gebruiken bij het onderzoeken van het roddelen in hun (werk)situatie. Het is vooral een zoeken naar de aard en kenmerken van de relaties tussen mensen die met-elkaar-over-iemand praten in een bepaald sociaal verband. Mede onder invloed van wetenschappelijke literatuur richt het zich op mogelijke gevolgen (functies) en oorzaken (oorsprong) van roddelen in sociale verbanden, in het bijzonder de werksituatie van studenten.

In deze fase zijn roddels verzameld via de toetsopdrachten, waarbij de beschrijving van roddel door studenten gezien representatief wordt geacht voor het roddelen in familie, vriendengroep en organisaties. De geselecteerde theoretische perspectieven over roddelen (Elias & Scotson, 1976; Levin & Arluke, 1987; Tannen, 1991; Soeters, 1994; Wittek & Wielers, 1997; Strating, 1998; Wittek, 1999) vormen een expliciet startpunt en een basis voor het ontwikkelen van instrumenten om roddelen te analyseren. Instrumenten die later ingezet kunnen worden bij het verbeteren en verrijken van de verhalen over het roddelen.

Samenvattend is het doel van het onderzoek in deze fase gericht op het zoeken naar bruikbare definities van roddelen en sociaal kapitaal. Tweede doel is het ontwikkelen van meetinstrumenten om de variatie van roddelen en sociaal kapitaal in sociale verbanden (familie, vriendengroep, organisaties) vast te stellen.

Fase 2. Hermeneutisch interpretatieve benadering

In deze fase staat het onderzoek bij het dagactiviteitencentrum DAC in 2006 en 2007 centraal. Dit onderzoek omvat een gevalstudie. Bij de start, een interactieve les voor beroepskrachten, vrijwilligers en bezoekers van het dagactiviteitencentrum, wordt in de lijn van de lessencyclus-1 door mij gestreefd naar een manier van kijken naar roddelen en het overbrengen van kennis. Het onderzoek focust vervolgens op de verhalen van beroepskrachten, vrijwilligers en bezoekers. Het is dan met name gericht op de beleving van, en de betekenis van roddelen voor, de mensen in het dagactiviteitencentrum. Het is een zoeken naar verhalen over het roddelen en naar verschillende verhaalpatronen. In dit gedeelte van het onderzoek leert de ervaring dat hier geen toegang tot deze verhalen over roddelen ontstaat – althans niet via interviews en gesprekken met beroepskrachten, vrijwilligers en bezoekers. De reacties en verhalen van de geïnterviewden zijn blijkbaar niet te begrijpen, als niet ook mijn inbreng en de effecten van het doen van onderzoek ingecalculeerd worden.

Samenvattend wordt hier gaandeweg meer gezocht naar mogelijke patronen in de verhalen over roddelen, beleving en ervaring, en de positie die mensen innemen in het betreffende sociale verband.

Fase 3. Sociaal-constructief onderzoek

Op basis van de verwerking van deze ervaringen wordt het onderwijs - lessencyclus-2 - aangepast. Deze aanpassingen dienen meer evenwicht te brengen tussen enerzijds het overbrengen van kennis en het ontwikkelen van instrumenten om roddelen te beschrijven en te analyseren; en anderzijds het faciliteren van studenten bij het (verder) ontwikkelen van hun eigen verhaal over roddelen in de sociale verbanden waar zij deel van uitmaken.

Er wordt meer nadrukkelijk uitgegaan van een *naturalistic inquiry*-benadering. (zie Erlandson *et al.*, 1993) Dit betekent een verschuiving van het onderzoek naar analyse van de natuurlijke setting van de studenten, hun onderlinge betrekkingen en interactie hun verwachtingen ten aanzien van toekomstige interacties, en het ontwikkelen van verhalen over roddelen. Studenten kunnen in deze optiek als medeonderzoekers beschouwd worden. Deze verschuiving resulteert wel in een grotere behoefte aan een wetenschappelijk gefundeerde interactieve benadering van roddelen.

Samenvattend is het doel in fase-3 eerst het faciliteren van studenten als medeonderzoekers naar verhalen over roddelen. In fase-4 wordt gezocht naar een theoretische en methodologische benadering van roddelen waarin het intermenselijke aspect ook tijdens het doen van onderzoek van roddelen betrokken kan worden.

Criteria bij kwalitatief en sociaal-constructief onderzoek

De verschuiving, eerst naar een hermeneutisch interpretatief, en vervolgens naar een sociaal-constructieve benadering, vraagt (zeker ook door het kwalitatieve accent van het onderzoek) aandacht voor geldige criteria voor het beoordelen van de wetenschappelijke waarde van een onderzoek. Smaling (2011) geeft een aantal kwaliteitsnormen en argumenten die bij kwalitatief onderzoek (en dientengevolge dus ook bij dit onderzoek) van toepassing zijn. (p. 88-89)

- Coherentie verwijst naar interne coherentie, in de betekenis van een samenhangende interpretatie van het geheel en haar delen. Er is sprake van externe coherentie als er aansluiting is op andere literatuur of andere gegevens, en meerdere constructies en conclusies.
- Intersubjectiviteit kan betrekking hebben op consensus over constructies. Dat kan een intersubjectief akkoord zijn tussen leden van een onderzoeksteam, studenten of andere medeonderzoekers. (De Boer & Smaling, 2010, p. 20)
- Geloofwaardigheid (*Credibility*) is vergelijkbaar met interne validiteit. Het onderzoek richt zich niet op ideeën ten aanzien van waarheid, representatie en causaliteit, maar zoekt de match met andere realiteitsconstructies en overige relevante constructies.
- Overdraagbaarheid (*Transferability*) is vergelijkbaar met externe validiteit. Het gaat om de bruikbaarheid van de resultaten van het onderzoek in nieuwe en vergelijkbare situaties: wat kan de lezer van het onderzoeksrapport ermee in zijn of haar (praktijk)situatie.
- Betrouwbaarheid (*Dependability*) staat bij kwaliteitsonderzoek niet zozeer voor stabiliteit en consistentie tussen items van een test, schaal of vragenlijst, of tussen onderzoekers onderling; hier gaat het veeleer om het kritische oordeel van de andere betrokkenen bij het onderzoek. (Boeijs, Hart, & Hox, 2009, p. 274-5) Er veranderen immers allerlei zaken gedurende een onderzoek: men leert, ontwikkelt, en stuurt bij. *'But such changes and shifts need to be both tracked and trackable (publicly inspectable), so that outside reviewers (...) can explore the process (...)'*, stellen Guba en Lincoln (1989, p. 242), en De Boer en Smaling (2010, p. 89).
- Controleerbaarheid (*Confirmability*) staat voor bevestiging weerlegbaarheid van de uitkomsten van een onderzoek, of de mate waarin die weerlegd kunnen worden. Gestreefd wordt naar een zekere mate van objectiviteit op grond van een strakke procedure. In kwalitatief en sociaal-constructief onderzoek zal sprake zijn van minder strakke reglementering van het onderzoekstraject. Prioriteit krijgt hier het in staat stellen van anderen *'to track the data (constructions, assertions, facts and so on) to their sources.'* (Smaling, 2010, p. 89)⁵

5 Zie voor een nadere uitwerking van de vier laatste kwaliteitsnormen ook: Erlandson, Harris, Skipper, en Allen. (1993)

Het belang van reflexiviteit bij sociaal-constructief onderzoek

Gegeven de positie van de onderzoeker en de minder strakke criteria bij het beoordelen en waarderen van resultaten van constructief onderzoek, is het zinvol aandacht te besteden aan reflexiviteit en de ethische positionering van de onderzoeker.⁶ (Smaling, 2010) Hermes (2005, p. 13) beschrijft reflexiviteit als het vermogen van mensen om hun doen en laten te verantwoorden. Mensen leren van wat ze doen en laten in meerdere contexten. Wat kan wel en wat kan niet? Deze leerervaring levert een basaal begrip voor wat in een bepaalde betrekking en context wel of niet acceptabel gevonden wordt. Het is tevens de basis voor analyse van wat wel en niet kan, gegeven een bepaalde betrekking en context.

Een essentieel kenmerk van kwalitatieve onderzoeksmethoden is dat de onderzoeker zelf in meerdere of mindere mate het onderzoeksinstrument is. Het is derhalve van belang dat de kwalitatieve onderzoeker reflecteert op zijn of haar eigen rol als onderzoeker, onder meer om het gevaar van *'going native'* te ondervangen. (Malterud, 2001) Het reflectieproces zal expliciet worden beschreven; daarnaast zal ook worden gelet op eventuele beïnvloeding van en door andere medewerkers aan het onderzoek.

2.4. ONDERZOEKSAANPAK

Aldus kan het onderzoek schematisch weergegeven worden in vijf activiteiten en vier fasen, lopend vanaf 1997 tot heden. (2016) In de onderzoeksaanpak staat vooral het exploratieve, zoekende karakter centraal. (Zie Tabel 2.1)

Dit was vooral het geval bij de start van de literatuurstudie in 1997, waarbij drie onderwijsprogramma's ontwikkeld werden. De literatuurstudie liep door tot de uitwerking van een interactief perspectief van roddelen. (in 2014-2016)

De literatuurstudie vormde samen met de lessencyclus-1 de eerste fase, welke van 1997 tot 2008 liep. Fase-2 in het onderzoek was het onderzoek in een dagactiviteiten-centrum. (2006 tot 2008). Fase-3 liep van 2008 tot 2014, en omvatte de interactieve lessen, (lessencyclus-2) naast de lessen op de Hogeschool Rotterdam en de bijdragen aan conferenties en scholingsdagen van organisaties. Het uitwerken van de interactief perspectief in Fase-4 vond plaats in de periode 2014-2016, en vormde de afsluiting van het onderzoek naar roddelen, roddel en roddelverhalen in sociale verbanden, in het bijzonder in organisaties. De onderzoeksaanpak volgde dus de lijn van vier fasen en drie methodologische benaderingen.

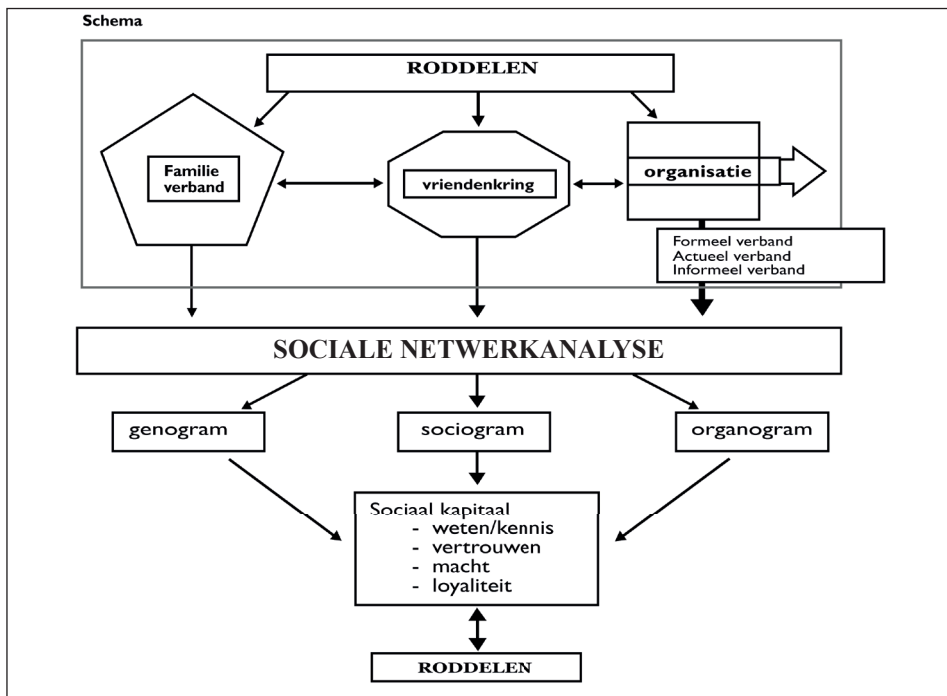
6 Reflexiviteit houdt in dat de onderzoeker niet alleen gegevens verzamelt over het onderzoeksobject, maar ook aandacht besteedt aan de invloed die voorlopige hypothesen en de eigen aanwezigheid kunnen hebben op de dataverzameling en de analyse.

Tabel 2.1: Onderzoeksaanpak van dit onderzoek (vijf activiteiten, vier fasen)

Activiteiten:	1997-98	2006	2008	2013	2014-16
Literatuurstudie	Fase 1				
Lessencyclus 1	Fase 1				
DAC dagactiviteitencentrum		Fase 2			
Interactieve Lessencyclus 2			Fase 3		
Interactiebenadering van roddelen					Fase 4

Literatuuronderzoek en lessencyclus-1 (Fase 1)

Het ontwikkelen van een drietal onderwijsprogramma's voor opleidingen binnen de Hogeschool Rotterdam is gekozen als startpunt van deze fase. Bij het ontwikkelen is gebruikt gemaakt van een schematische, empirisch-analytische uitwerking van de relatie tussen roddelen en sociaal kapitaal in drie sociale verbanden. (zie Figuur 2.1)

Figuur 2.1: Schematisch uitwerking relatie roddelen, sociaal kapitaal en sociale verbanden

Als instrument om de genoemde sociale verbanden te beschrijven en te analyseren is gekozen voor de sociale netwerkanalyse. Deze sluit aan op de sociale-controlebenadering van roddelen van Wittek. (1999) Een eerste uitwerking van sociaal kapitaal was gebaseerd deels op de literatuur; deels op een intuïtieve selectie van aspecten van sociale verbanden die van belang lijken te zijn bij het vaststellen van sociaal kapitaal als eigenschap van sociale verbanden en de leden daarvan. Hierbij kunnen de volgende vragen gesteld worden:

- Wat weten de mensen in een sociaal verband van elkaar? Maar ook: hoeveel wederzijdse kennis is kenmerkend voor het betreffende sociale verband?
- Hoe groot is het vertrouwen tussen de mensen onderling in het sociale verband? En is deze kennis te transformeren naar een kenmerk van het betreffende sociale verband als geheel?
- Wat is de perceptie van de mensen ten aanzien van de verdeling van de macht van mensen binnen het sociale verband? En hoeveel macht meent men dat de leden van het sociale verband *buiten het sociale verband* hebben? Ook hier is de zoektocht gericht op macht als kenmerkende eigenschap van het betreffende sociale verband.
- Hoe kan loyaliteit, als eigenschap van het betreffende sociale verband, vastgesteld worden?

Bij de start van de lessencyclus was er onvoldoende zicht op de mogelijke samenhang tussen deze vier aandachtsgebieden van sociaal kapitaal. De verwachting was dat gaandeweg tijdens het onderzoek en de lessencyclus meer zicht zou ontstaan op de samenhang. De sturende vraag bij het ontwikkelen van deze drie onderwijsprogramma's was die naar de mogelijk positieve of negatieve bijdrage van roddelen aan het sociale kapitaal van sociale verbanden.

In de uitwerking van een onderwijsprogramma rond kantoorpolitiek kwam het accent te liggen op de mogelijkheid roddelen in te zetten als middel om in een werksituatie politieke invloed uit te kunnen oefenen. (zie Tabel 2.2) Centraal staan de aspecten machtsvorming en machtsondermijning waarbij roddelen mogelijk een rol speelt. In de module 'Roddelen op de werkvloer' werd getracht analyse-instrumenten te ontwikkelen om het roddelen in sociale verbanden in kaart te brengen. Analyse-instrumenten gebaseerd op wetenschappelijke beschouwingen over roddelen werden in de lessen behandeld, waarna aan studenten werd gevraagd deze analyse-instrumenten in toetsopdrachten uit te testen in een aantal sociale verbanden. In de module 'Informeel communicatie in organisaties' werd de aandacht gericht op de onzichtbare wereld van de informele communicatie in geformaliseerde organisaties. Via de literatuur en de toetsopdrachten is gezocht naar beschrijvingen en analyses van de interne communicatie in georganiseerde sociale verbanden. Bovendien werd gezocht naar instrumenten om na te gaan op welke wijze mensen zich in deze situatie staande proberen te houden, en wat mogelijk de rol van roddelen hierbij zou kunnen zijn.

Tabel 2.2: Overzicht lessencyclus 1 - onderwijsprogramma's

Onderwijs-programma	Periode	Les-groepen	Per lesgroep	Studenten	Toets-opdrachten
Workshops kantoorpolitiek I	1997-2007	4	15-20	60-80	10
Keuzemodule Roddelen op de werkvloer I	2000-2007	28	15-25	420-700	204
Informele communicatie in organisaties	2006-2008	9	20-25	180-225	40
Totaal				660-1005	255

De toetsopdrachten van deze drie onderwijsprogramma's zijn gebruikt bij het toetsen van de analyse-instrumenten die geconstrueerd zijn op basis van de wetenschappelijke literatuur; instrumenten die uiteindelijk ingezet zijn om roddelen in relatie tot machtsvorming, sociale verbanden, en het spanningsveld formele en informele communicatie in organisaties te kunnen beschrijven en duiden.

Het dagactiviteitencentrum - Hermeneutisch interpretatieve benadering (Fase 2)

De vraag van alumni en interactieve lessen met daaropvolgend onderzoek lagen voor een deel in het verlengde van de empirisch-analytische fase, maar kregen door de verschuiving naar een meer kwalitatieve en narratieve kijk op roddel in organisaties in de periode 2005-2007 duidelijk kenmerken van een hermeneutisch-interpretatieve benadering. Gestart is met een interactieve les in het dagactiviteitencentrum waar circa 20-25 mensen (beroepskrachten, vrijwilligers en bezoekers) aan hebben deelgenomen. Bij aanvang van deze bijeenkomst werd door de onderzoeker geconstateerd dat alle mensen roddelen, en dat roddelen overal plaatsvindt. Met behulp van een *handout* (zie Tabel 2.3) en een reeks vragen werd enerzijds kennis overgedragen, anderzijds ook ruimte gecreëerd om met elkaar van gedachten te wisselen over het roddelen in het centrum.

Tabel 2.3: Handout en vragen over roddelen in DAC

'Roddelen doet iedereen, en het gebeurt overal'

Wie heeft er nog nooit geroddeld?

Wie heeft er nog nooit geluisterd naar een roddel?

Over wie is er nog nooit geroddeld?

Wat is een roddel?

Praten over iemand die er niet is?

Wat maakt dat kletsen over iemand opeens roddelen wordt?

Wie roddelt er met wie over wie?

Waarover wordt er geroddeld?

Wanneer wordt er geroddeld?

Waarom hebben we er last van als (sommige) mensen roddelen?

Waarom roddelen (sommige) mensen over andere mensen?

Wat kan je doen tegen roddelen?

Wat kan je niet doen tegen roddelen?

Wat kan soms helpen als er geroddeld wordt?

Het onderzoek start in december 2006 en wordt in juni 2007 afgerond. Het richt zich op verhalen over roddelen vanuit de positie van beroepskrachten, vrijwilligers en bezoekers. Doel is het ontdekken van patronen en regelmatigheden in de verhalen binnen deze drie groepen, en verschillen daarin tussen de groepen. De verwachting was dat het door deelname aan de activiteiten van het centrum ook mogelijk zou worden om een beeld te schetsen van de sfeer en de omgang tussen de mensen onderling, en wellicht zo op het spoor te komen van aanvullende verhalen over het roddelen in het centrum. Het onderzoek werd afgesloten met een presentatie tijdens een gezamenlijk overleg.

Lessencyclus-2 - interactieve lessen, en een sociaal-constructieve benadering (Fase 3)

De verwerking van de interviews en de gegevens verzameld in het dagactiviteitencentrum hebben een methodologische verschuiving tot gevolg gehad. Deze richtte zich op de interactie tijdens het verrichten van onderzoek; de interactie tijdens het roddelen; en vervolgens tijdens het praten over het roddelen in de lessencyclus. Dit had gevolgen voor de uitwerking van de lessencyclus in die periode.

Tabel 2.4: Overzicht lessencyclus 2 - onderwijsprogramma's

Onderwijs-programma	Periode	Les-groepen	Per lesgroep	Studenten	Toets-opdrachten
Workshops Kantoorpolitiek-2	2008-2010	4	15-20	60-80	10
Keuzemodule Roddelen op de werkvloer-2	2008-2014	32	15-25	480-800	300
Totaal				560-880	310

Het accent van kennisoverdracht en ontwikkeling van analyse-instrumenten kwam nu te liggen op het faciliteren van studenten (als medeonderzoekers) bij het ontwikkelen van de verhalen over roddelen in hun specifieke leef- en werksituatie. Van het zoeken naar een eenduidig verhaal over het roddelen verschoof de aandacht naar een mogelijke meerduidigheid van verhalen over roddelen. Het werd een zoektocht van studenten en workshopdeelnemers naar een eigen definitie van roddelen, gevolgd door de opdracht tot het maken van een eigen reader met literatuur over roddelen, eventueel gekoppeld aan een onderwerp naar eigen keuze. Naast het maken van de toetsopdrachten (aansluitend op de lessen over de theorie en analyse-instrumenten; als bij lessencyclus 1) wordt nu de module afgesloten met een kort essay over de ontwikkeling in het kijken naar en denken over roddelen. Ook van deze onderwijsprogramma's is een groot aantal toetsopdrachten verzameld. (zie Tabel 2.4) Naast de lesprogramma's is er voor diverse organisaties een reeks interactieve lessen verzorgd als onderdeel van conferenties en scholingsactiviteiten. Daar zijn de verhalen over roddelen verder ontwikkeld.

Interactief theoretisch perspectief; sociaal-constructieve benadering van roddelen (Fase 4)

In fase 4 van het onderzoek ging de aandacht uit naar de theoretische uitwerking van het interactieve perspectief op roddelen. Daarnaast dienden er methoden bij een dergelijk perspectief te worden ontwikkeld, en – op metaniveau – moest mijn verhaal over dit onderzoek geformuleerd worden. Ook dienden de geordende en verwerkte literatuur en toetsopdrachten in de lijn van de wetenschappelijke beschouwingen gebracht worden. Interviews en observaties gedurende het onderzoek bij het dagactiviteiten-centrum moesten beoordeeld – en eventueel geherwaardeerd worden in termen van de gevoerde methodologische discussie. En uiteindelijk dienden de in lessencyclus-2 ontwikkelde interactieve lessen een plaats te krijgen in het nieuwe interactieve perspectief op roddelen.

Gekozen werd daarbij voor een driedelige ordening van de literatuur, die aan zou moeten sluiten op roddelen als sociaal verschijnsel. Een en ander werd uitgewerkt in drie theoretische perspectieven, met vervolgens twee thema's die aansluiten op het uiteindelijke onderzoeksdomein: de georganiseerde sociale verbanden, en de moreel-ethische kanten van roddelen.

2.5. METHODEN VAN ONDERZOEK

In de loop van het onderzoek zijn aldus meerdere onderzoeksmethoden en technieken gehanteerd. De verzamelde data dragen bij aan de verdere verkenning van perspectieven op roddelen in sociale verbanden middels theorie- en methodologievorming.

Literatuuronderzoek

Literatuuronderzoek vond in alle fasen plaats, maar in Fase 1 bood het een theoretisch houvast bij het onderzoek naar roddelen en sociaal kapitaal in sociale verbanden. Doel was het vinden van bruikbare definities en operationalisaties van de begrippen 'roddelen' en 'sociaal kapitaal'. In Fase-2 veranderden wetenschappelijke beschouwingen over het sociale verschijnsel roddelen in verhalen die begrijpelijk worden, als die in de context van een specifieke tijd en plaats wetenschappelijk ingebed worden.

In Fase 3 en 4 zijn het constructies van wetenschappers, beroepskrachten en beroepskrachten in opleiding die in de scholingscontext een bijdrage kunnen leveren aan een meer interactief perspectief op roddelen.

Analysemethoden gericht op roddel en roddelen

Uit de veelheid van ongeordende wetenschappelijke beschouwingen worden geleidelijk methoden zichtbaar om roddel en roddelen te beschrijven, maar die ook het verhaal over roddelen door studenten kunnen verbeteren en verrijken. In fase-3 worden deze methoden instrumenten waarmee het denken en praten over roddelen vormgegeven kon worden.

Interviews en participerende observatie

Bij de verwerking van de ervaringen lopende het veldwerk – Fase 2 – bleek de onderzoeker zelf meer deelnemer te zijn aan de interviews en observaties dan hij zich vooraf realiseerde. De rol van participator naast die van onderzoeker-docent-facilitator betekent dat ook de lessencycli en de interactieve workshops op conferenties en studiedagen in de lijn van participierend onderzoek gezien kunnen worden. Dan gaat het om onderzoek waar participatie, gesprekken en interviews gericht zijn op kennisverwerking, en de studenten en deelnemers aan het onderzoek een gelijkwaardige positie in het onderzoekstraject verdienen. (Donk & Lanen, 2015, p. 29)

Secundaire analyse

Terugkijkend zijn de verzamelde toetsopdrachten (als onderdeel van drie onderwijsprogramma's) in de lijn van de hermeneutisch-interpretatieve benadering roddelverhalen en verhalen over roddelen geworden. Deze kunnen, mits in de juiste sociale context geplaatst, vervolgens in de sociaal-constructieve benadering rond roddelen (en de ontwikkelde verhalen-over-roddelen) begrepen worden. Een deel van het materiaal is verzameld als onderdeel van een onderwijsprogramma in de werkpraktijk en leefsituatie van studenten – een vorm van secundaire analyse. (Scheeper, Tobi, & Boeije, 2016)

2.6. BETROKKENHEID ALS ONDERZOEKER

Aansluitend bij Malterud (2001) en Hermes (2005) reflecteer ik op mijn rollen in dit onderzoek. Tijdens het onderzoek vervult de onderzoeker een aantal rollen; of, anders geformuleerd: zij of hij is op een of andere manier betrokken (*inclusies*) in sociale verbanden. Deze inclusies zijn, zoals al is aangegeven, in de kern ook constructies. Constructies die begrijpelijk zijn in een bepaalde context, en die een bepaalde betrekking tussen mensen representeert. De constructies of inclusies die centraal staan in dit onderzoek zijn die van onderzoeker, docent, en facilitator. In het verslag waren dit stuk voor stuk *vertellende personen*. (Maas, 2012) Tijdens de lessencyclus en het veldwerk waren zij meer of minder bepalend tijdens interacties en dataverzameling.

Betrokkenheid als wetenschappelijk onderzoeker

Deel zijn van de wetenschappelijke gemeenschap heeft noodzakelijkerwijs consequenties voor de verhalen over het onderzoek, de beschrijving van de betrekking met medeonderzoekers, en de context van de interactie tussen onderzoeker en onderzoeksmedewerkers. De discussie met promotor en copromotor, collega-wetenschappers en docenten over de voortgang van het onderzoek positioneert (in combinatie met de wetenschappelijke literatuur) onderzoek én onderzoeker. In dit onderzoek is de invloed zichtbaar van de wetenschappelijke gemeenschap zoals die zich ontwikkelde in de periode 2006-2012 via het DBA-programma van de Universiteit voor Humanistiek. Concreet resulteerde het DBA-programma in een verbreding van mijn visie op academisch onderzoek. De kennismaking met narratief en kwalitatief onderzoek van een divers gezelschap van wetenschappers (Bojé, 2001, 2001a; Bos, 2003; Abma, 2006; Maso, 1997, 1999, 2004; Duyndam, 2003 ; Smaling, 2008; Linstead, 2004; Letiche, 2008; Kuiper, 2007; Maas, 2008, 2012)⁷ heeft de vormgeving van mijn onder-

7 De volgende lijst van inspirerende sprekers zijn niet in de literatuurlijst opgenomen omdat de bijdrage niet specifiek en indirect was: Dian-Marie Hosking, Peter Pelzer, Jean-Luc Moriceau, en Robbert Boegschoten.

zoek medebepaald. Het heeft geleid tot het deels loslaten van het oorspronkelijke onderzoek; meer precies de empirisch-analytische benadering. De inbedding van het onderzoek, en de verschuiving daarin van hermeneutisch-interpretatief naar sociaal-constructief, is mede te herleiden tot het DBA-programma.

Door roddelen in een bredere context te kunnen plaatsen kreeg ik toegang tot het werk van andere wetenschappelijke onderzoekers, en kon ik mezelf beter positioneren ten overstaan van bepaalde benaderingen. Dit heeft uiteraard ook doorgewerkt in mijn tweede rol (inclusie) van docent in het bijzonder bij het samenstellen van onderwijsmateriaal, bij het observeren en de gesprekken die ik had, en de selectie van fragmenten voor dit onderzoek.

Betrokkenheid als docent

De positie van docent bij de Hogeschool heeft niet alleen het onderzoek mogelijk gemaakt,⁸ maar ook richting gegeven aan het onderzoek. De fascinatie met het onderwerp roddelen is getransformeerd in onderwijsprogramma's waarin de vraag naar de bijdrage van roddelen aan het sociale kapitaal van sociale verbanden centraal stond. Mede door de lessencyclus en de interactie met studenten is het een praktijkonderzoek geworden waar het meer en meer ging om het definiëren, beschrijven en analyseren van roddelen in sociale verbanden. Kennisoverdracht en probleemanalyse worden verbonden met het zoeken naar een mogelijke relatie tussen positie, beleving en waardering van dit roddelen in concrete sociale verbanden. Kennis en onderzoeksmethoden sluiten aan op de ambitie om in de specifieke context van een aantal hogere beroepsopleidingen wetenschappelijk onderzoek te doen. Vanuit deze betrokkenheid ging ik samen met studenten op zoek naar de betekenis van roddelen in sociale verbanden. Daarmee is het accent komen te liggen op de praktijk en het toekomstige beroep van de studenten. In 2007-2009 is dit in het project *Spraakmakend* verder uitgewerkt. Studenten deden in nauwe samenwerking met een aantal regionale organisaties een reeks onderzoekjes naar informele verhalen. (Houweling, Kuiper, & Letiche, 2010)

De verschuiving van een hermeneutisch-interpretatieve naar een sociaal-constructieve benadering resulteerde in een complexe bundeling van criteria voor de beoordeling van toetsopdrachten in het onderwijs. Gaandeweg werden die criteria meer en meer verbonden met de inspanning en het leerproces van de studenten. De wetenschappelijke waarde van de betreffende toetsopdrachten voor bijvoorbeeld de databank werd hierdoor discutabel. Er was geen helder uitgewerkt plan voor de verzameling en verwerking van het grote aantal toetsopdrachten. De gekozen sociaal-constructieve benadering heeft wel geresulteerd in meer dan 500 toetsopdrachten, waarin de ontwikkeling

8 Ook de kenniskring Arbeid en Gezondheid heeft met het project *Spraakmakend* (Houweling, Kuiper, & Letiche, 2010) en een promotievoucher een bijdrage geleverd.

van studenten in meerdere onderzoeksfasen is vastgelegd. Deze zijn binnen de onderwijscontext nader geanalyseerd en verder ontwikkeld. Het blijft ook bronmateriaal waarmee op meerdere manieren gezocht kan worden naar verdere ontwikkeling van de verhalen in nieuwe contexten, en die ook verbetering van de interactie met studenten en medeonderzoekers mogelijk maakt. De onderwijscontext heeft verder direct en indirect een bijdrage geleverd aan het begrip van de onderzoeker voor zover het om mogelijke oorzaken en gevolgen van roddelen ging – hier betrokken op de toekomstige praktijksituatie van een gemêleerd gezelschap medeonderzoekers. En dit wederzijdse appel tussen onderzoeker en medeonderzoekers heeft de kennisverwerving en vaardigheden zeker gestimuleerd. In de toetsopdrachten voor het keuzeblok na 2008 kwam het accent nadrukkelijk te liggen op het expliciet ondersteunen en stimuleren van studenten in hun ontwikkeling, als het om het kijken naar en denken over roddelen ging.⁹

Betrokkenheid als facilitator

In de reeks interactieve lezingen en workshops kwam deze verstrengeling van docent en onderzoeker duidelijker naar voren, nu nadrukkelijk gekoppeld aan verwachtingen van alumni inzake het stimuleren van de discussie over roddelen en mogelijke sturing daarvan binnen de kaders van hun werkomgeving. De combinatie van kennis en vaardigheden waar tijdens deze interactieve lezingen een appel op werd gedaan, resulteerde ook in verhevigde aandacht bij onderzoeker en medeonderzoekers voor de persoonlijke kwetsbaarheid van deelnemers aan het onderzoek, omdat ook de invloed van actuele incidenten tijdens de interactie direct zichtbaar werd.¹⁰

Als het om het al dan niet waarderen van roddelen in werkorganisaties en teams gaat, blijken persoonlijke ervaringen met reputatieroddel op de werkplek (De Backer, 2005) de richting van het gesprek tijdens interactieve lezingen ingrijpend te bepalen. De interactieve lezingen betekenen concreet dat de verhalen over roddelen vanuit andere werksituaties bij de medeonderzoekers een logisch mobiliserend effect hebben op de persoonlijke positionering ten opzichte van het praten over roddelen. Vanuit andere werksituaties bekeken, hadden de verhalen over roddelen dus bij medeonderzoekers ook een mobiliserend effect. Dit had tot gevolg dat de aandacht bij het beschrijven en analyseren van roddelverhalen meer verschoven is naar de context, onderlinge betrekkingen en interactie als mogelijke verklaring van verschillen in betekenis en waardering.

9 Dat bleek ondermeer uit de zelfgeformuleerde definities van roddelen, het maken van een persoonlijke reader, (in plaats van een beschikbaar gestelde reader) en het schrijven van een essay over de ontwikkeling van eigen inzicht rond het thema roddelen.

10 Bij de interactieve lezing over roddelen ten tijde van het incident bij Hoek van Holland op 22-08-2009 werden bij medewerkers van het Rotterdamse politiekorps verschillende loyaliteiten richting directie en medewerkers zichtbaar. In een lesgroep ontstond een heftige discussie tussen een vriend van het slachtoffer en een student werkzaam bij de politie.

Reflectie op deze drie inclusies (betrokkenheid)

Omdat in dit onderzoek de feitelijke interactie tijdens de lessencyclus, het onderzoek en de interactieve lessen niet is vastgelegd, vertoont het verzamelde materiaal sporen van de drie inclusies. In de praktijk van onderzoek, onderwijs en interactieve lezingen is er voortdurend sprake van overlap van de drie inclusies. Uiteindelijk bepaalt de concrete interactie welke betrokkenheid benadrukt zal worden. De achtergronden van de studenten en mensen die een bijdrage hebben geleverd als medeonderzoeker werd niet of onvoldoende systematisch vastgelegd. Er is sprake van een zeer gemêleerd gezelschap van medeonderzoekers. De studenten zijn afkomstig uit de regio Rotterdam; uit meer dan tien beroepsopleidingen, en verschillende jaargangen. Studenten en medewerkers aan de workshops moesten zich in korte tijd verdiepen in een onderwerp dat in veel beroepen en organisaties buiten de formele orde valt. (Zijderveld, 1982) Er werd een stevig appel op mijn kennis en vaardigheden gedaan, met als resultaat een vaak onvoorspelbare wisselwerking. Terugkijkend kan een kunstmatige scheiding gemaakt worden tussen de inclusies en sociale verbanden; ook kan nagegaan worden welke inclusie mogelijk bepalend is geweest voor bepaalde reacties van studenten en medeonderzoekers in bepaalde contexten. Alleen nader onderzoek zou de onderliggende verhalen over roddel, ook die van de onderzoeker, in beeld kunnen brengen; wat vervolgens weer tot het verder ontwikkelen en herconstrueren van het verhaal zou kunnen leiden.

Ik besluit met de constatering dat de gekozen sociaal-constructieve benadering zoals in dit onderzoek gehanteerd is, en de manier waarop wetenschap, praktijk en werkelijkheid op elkaar betrokken worden, niet alleen een uitdaging vormen maar ook van de lezer een zekere meegaandheid vragen.

2.7. MOREEL-ETHISCHE PERSPECTIEVEN VAN DE ONDERZOEKER

Gegeven deze vervlechting van inclusies heb ik tot slot aandacht voor de moreel-ethische positionering van mij als onderzoeker, docent en facilitator, drie inclusies die ik in dit onderzoek tracht te integreren.

Met drie mythische iconen welke gebaseerd zijn op het werk van Albert Camus, wil ik mijn moreel-ethische zienswijze kort toelichten. Ze fungeren als oriëntatiepunten die mijn doen en laten tijdens onderzoek, onderwijs en het verzorgen van interactieve lezingen mede bepaald en gekleurd hebben. De iconen Sisyphus, Prometheus en Nemesis heb ik op mijn manier vertaald naar het sociale verschijnsel roddelen. Ze staan voor drie beeldende, krachtgevende mythische beelden: het absurde, hiërarchie, en rechtvaardigheid.

Het Absurde - Sisyphus als zoeker naar de zin van het leven

Albert Camus interpreteert de mythe van Sisyphus (1975) als een metafoor voor de mens die ziet dat de wereld zich rationeel aan hem voordoet, maar in de kern irrationeel is. Het is de mens die de rationaliteit projecteert in de werkelijkheid, en daarmee zin probeert te geven aan het eigen leven en in het verlengde ervan aan de wereld. Niet de mens is absurd, ook niet de wereld, maar het streven van de mens rationaliteit te creëren in de werkelijkheid is absurd. De persoon van Sisyphus zoals gezien door Camus staat voor het grensverleggende in de mens zelf, en in de wereld. Sisyphus zal zich als mens ook niet zonder meer laten bepalen door goden, managers of leiders. De mensen die grenzen stellen en hun verhalen opleggen aan de mensen – of dat nu een organisatie of de wereld is – zijn in mijn verhaal de machtigen, de Goden. Sisyphus vraagt aandacht voor zowel het rationele als het irrationele. De opdracht voor de mens is dan ook telkens de door anderen, de goden, getrokken grenzen ter discussie te stellen. Als het zo uitkomt, gebruikt Sisyphus de regels ook tegen de mensen die die regels opgesteld hebben. In de lijn van Albert Camus stel ik dan ook dat het idee dat de mens en de wereld een zin hebben niet zozeer absurd is, als wel hoogstens naïef. De oplossing is dan niet zozeer gelegen in het zoeken naar de zin – dus niet exclusief in de mens of de wereld – maar in de relatie, in de interactie tussen mens en wereld.

Het mag duidelijk zijn dat mijn onderzoek naar roddel in organisaties mede als doel heeft het spanningsveld tussen de verhalen van de machtigen – het rationele, het grenzen stellend systeem – en het menselijke in en rond organisaties in beeld te brengen. En daarbij moet roddelen, het onderbuikgevoel, het irrationele van mensen zeker een plek gegeven worden.

De Hiërarchische Verhoudingen - Prometheus als intermediair tussen hoog en laag

De mythische figuur Prometheus vertegenwoordigt in mijn visie de bemiddelaar die tussen de goden, managers en leiders boven op de Olympus en de gewone mensen beneden in de wereld staat. Prometheus steelt het vuur bij de Olympische goden, en geeft het aan de mensen. Hij leert de mens ambachten, bijvoorbeeld metaalbewerking, en helpt bij het ontwikkelen van een technische beschaving waar inzicht ('vuur') de basis is van het overleven. Hij is leraar en uitvinder, leert de mensen respect voor elkaar te hebben, en vooruit te kijken. (en wordt dan ook wel 'de vooruitdenkende' genoemd). Door Prometheus te zien als een staflid, een van die beroepskrachten in een organisatie die voortdurend pendelt tussen 'de machtigen boven' en de afhankelijk beneden en boven, ontstaan nieuwe kansen en mogelijkheden.

De kwetsbaarheid van mensen boven en onder in organisaties en instituties is groot. Het roddelen geeft kwetsbare mensen een techniek en een wapen in de strijd om te overleven in een wereld vol onvoorspelbare krachten. Roddelen is daarbij een uitstekend middel om vooruit te kijken en te anticiperen op wat er mogelijk gaat

veranderen in een organisatie. Iemand zal de verhalen van boven naar beneden, en van beneden naar boven moeten brengen. Een verhaal dat eigenlijk niet verteld mag worden, uiteindelijk tóch verteld wordt, en dan gaat rondzingen in de organisatie. (Cameron & Quinn, 1999)

De Rechtvaardige Kracht - Nemesis als meedogenloze bestraffer van hoogmoed

In de verhalen van Albert Camus staat Nemesis als derde mythische kracht voor rechtvaardigheid. Deze figuur uit de Griekse mythologie is een meedogenloze godin die voor gerechtigde wraak staat. Overmoed van goden en mensen wordt door haar bestraft. Als dochter van Nyx en gehoorzaamend aan Zeus, is Nemesis degene die mensen die zichzelf god wanen meedogenloos corrigeert en straft.

Ook hier is een relatie te leggen naar de wereld van organisaties en instituties, en mijn onderzoek naar roddelen. Ik hoop en wens dat de mensen die zich in organisaties, instituties (of: 'de wereld') gedragen alsof zij boven alles verheven zijn, door de roddel gecorrigeerd en gestraft zullen worden.

Reflectie op de moreel-ethische perspectieven

De algemene logica van de wisselwerking tussen mens en wereld bij Sisyphus zie ik terug in mijn keuze voor een interactieve en sociaal-constructieve onderzoeksbenadering. Met behulp van de analyse, beschrijving en verklaring van roddelen probeer ik enige rationaliteit in de communicatie en interactie tussen mensen te vinden, en verder te ontwikkelen.

Als onderzoeker, docent en individu ben ik geneigd in onderzoek en leven positie te kiezen ergens tussen wetenschap en praktijk in. En als een Prometheus probeer ik kennis en vaardigheden over te dragen aan studenten, en studenten te verleiden een intermediair te zijn tussen management en collega's. Nemesis is wellicht het meest irrationele oriëntatiepunt – de hoop op rechtvaardigheid – in een wereld waar mensen zich, in organisaties en instituties ('de samenleving') gedrag permitteren waarmee ze zich boven anderen stellen. De hoop is dat het praten en kletsen van mensen over deze mensen uiteindelijk kan leiden tot enige correctie van het beeld dat er van de persoon, en het verhaal over de persoon, bestaat.

De bovengenoemde mythische iconen heb ik globaal uitgewerkt maar wel expliciet verbonden met het onderwerp van mijn onderzoek. In het met mensen praten over andere mensen blijven wisselende combinaties van rationaliteit en irrationaliteit behouden, waarbij de wetenschappelijke manier van kijken naar en denken over roddelen misschien niet het laatste woord zal hebben. En het over mensen praten kán soms risicovol zijn, maar het is net als humor (Zijderveld, 1971) wel een manier om te overleven en stand te houden.

HOOFDSTUK 3.

RODDELEN OVER DE LITERATUUR

3.1. VERANTWOORDING VAN DE ZOEKTOCHT NAAR LITERATUUR

Het literatuuronderzoek in de empirisch-analytische fase van het onderzoek richt zich op het roddelen en sociale kapitaal van sociale verbanden. Centraal staat daarbij de vraag welke theorieën en methoden van onderzoek passen in een lessencyclus in het HBO. Een lessencyclus over roddelen in arbeidsorganisaties, voor een breed publiek aan studenten? Er is aanvankelijk systematisch gezocht via databases. (citation databases Erasmusuniversiteit, via Psychinfo en via de Universiteit voor Humanistiek) De gebruikte zoektermen waren: [gossip* [or] rumour* [or] rumor] [and] [office [or] organization [or] organisation]. Dit heeft geleid tot 106 artikelen. Na lezing van de samenvatting is nagegaan welke teksten aansluiten op het doel van de lessen 'Roddelen in organisaties'. Een aantal artikelen is verwerkt in collegedictaten, of opgenomen in een reader.¹¹

Via de referenties in deze artikelen is met behulp van de sneeuwbalmethode verder bronnenonderzoek gedaan. Bovendien is experts gevraagd naar (ook Nederlandstalige) standaardwerken.¹² Deze literatuur werd gecomplementeerd met literatuur over sociale netwerkanalyse en sociaal kapitaal, verkregen uit een zomercursus over sociale netwerkanalyse.¹³ De literatuur over sociale netwerkanalyse gericht op sociaal kapitaal en analyse van sociale verbanden (organisaties) is eveneens verwerkt in de readers voor studenten. De verwerking van deze literatuur vormde de basis van een werkboek/reader van het keuzeblok 'Roddelen in organisaties'.¹⁴

11 De volgende artikelen / publicaties, gevonden op basis van de zoektermen, hebben als basis gediend voor het ontwikkelen van lesmateriaal: Rosnow & Fine, 1976; Levin & Arluke, 1987; Danziger, 1988; Norrick, 1991; Bergmann, 1993; Glezer & Kinzey, 1993; Noon & Delbridge, 1993; Gambetta, 1994; Gabriel, 1995; Harrington & Bielby, 1995; Ribeiro & Blackeley, 1995; McAdams, 1996; Dunbar, 1997; Tebbut & Marchington, 1997; Cunningham, 1997. De ontwikkelde reader(s) en het lesmateriaal zijn opvraagbaar bij de auteur van deze dissertatie.

12 De volgende (merendeels Nederlandse) titels zijn daarvan het resultaat: Elias & Scotson, 1965; Soeters, 1994; Scott-Morgan, 1995; Tannen, 1991; Kuiper, 1999; De Jong, 2000; Wittek & Wielers, 1997; Wittek, 1999.

13 Polnet, 2003 en 2004. Zie: Kenis & Schneider, 1991; Krackhardt & Hanson, 1993; Portes, 1998; Völker & Flap, 2001; Brandes, Raab, & Wagner, 2001; Flap, 2002; Polnet, 2003.

14 Zowel de titel als inhoud van dit vak zijn doorlopend bijgesteld, zowel om inhoudelijke redenen als om meer marketingtechnische redenen: de inschrijving van studenten voor dit keuzevak bleek sterk afhankelijk van de appèlwaarde van de titel van het vak. De titels van de keuzeblokken waren onder andere: 'Roddelen op de werkvloer'; 'Roddelen en informele communicatie'; 'Roddelen en informele communicatie in organisaties'.

Systematische updates van deze review zijn verkregen via dit keuzeonderwijs. Vanaf het leerjaar 2007-2008 is aan studenten via een toetsopdracht gevraagd te zoeken naar recente literatuur (bij voorkeur niet ouder dan vijf jaar) over roddelen in arbeidsorganisaties.¹⁵ De sociale netwerkanalyse van familie, vriendengroep en organisaties werd gebruikt om te zoeken naar aanknopingspunten bij het in kaart brengen van de vraag: wie roddelt er met wie over wie?

Het resultaat was een alfabetisch geordende lijst publicaties over roddelen in organisaties, (die elk jaar groeide) en uiteindelijk geordend werd rond 'het functionalistisch perspectief', 'het evolutionaire perspectief', en 'het intermenselijke perspectief' met daaropvolgend de twee aandachtsgebieden 'roddelen in organisaties en instituties' en 'het moreel-ethische van roddelen'.

In 2007 kwam door methodologische vragen rond de interactie tussen onderzoeker en geïnterviewden de literatuur over het intermenselijke perspectief van roddelen meer op de voorgrond. Dit als gevolg van het veldwerk in het dagactiviteitencentrum en de interactieve lezingen en workshops, maar ook onder invloed van het DBA-programma van de Universiteit voor Humanistiek. De aandacht verschuift van 'roddels' naar 'roddelverhalen' en 'verhalen over roddelen'. En vervolgens naar 'de sociale constructie van roddel(verhalen)' tijdens concrete interacties. Ook in de literatuur wordt deze verschuiving zichtbaar. Het zoeken richt zich op literatuur waar de narratieve onderzoeksbenadering gecombineerd kan worden met de sociale netwerkanalyse.¹⁶ De zoektocht naar literatuur is vervolgens ingeperkt tot het domein van roddelen in organisaties en instituties, en de uitwerking van de moreel-ethische spanning die kenmerkend is voor roddelen.

3.2. FUNCTIONALISTISCH PERSPECTIEF - DE GEVOLGEN VAN RODDELEN

Het functionalisme is een stroming in de sociologie en antropologie, gebaseerd op het vergelijken van het sociale leven van mensen met dat van een organisme. Het functionalisme is na de eerste wereldoorlog opgekomen in de Engelse culturele en sociale antropologie. De samenhang, invloeden en onderlinge afhankelijkheid van sociale verschijnselen staan centraal. (De Valk, 1977) In deze stroming gaat men ervan uit dat sociale verschijnselen – conflict, onderwijs, cultuur, et cetera – een bepaalde functie vervullen voor het geheel. Dit geheel kan een organisme, systeem, sociaal verband of

15 Enkele voorbeelden van literatuur welke studenten via internet hadden gevonden, en die ze onder mijn aandacht brachten: Soeters & Iterson, 2002; De Backer, 2006; Iterson, 2006; Korsten, 2007; Luyendijk, 2010; Beersma & Van Kleef, 2012.

16 Bijvoorbeeld interesse voor een systemische benadering (Choy, 2005), familieopstellingen (Hellinger, 2003) en een meer configuratieve-integratieve benadering. (Van Dongen et al., 1996)

persoon zijn. Niet zozeer het ontstaan van het sociale verschijnsel maar veeleer de bijdrage (*functie*) die het sociale verschijnsel vervult voor het geheel, staat daarbij voorop.

De uitgangspunten van het functionalisme zijn als volgt samen te vatten: de sociale wereld wordt beschouwd als een geheel van systemen. Deze geconstrueerde systemen hebben eigen behoeften, verlangens en eisen die het overleven van een bepaald systeem, bijvoorbeeld een organisatie of opleidingsinstituut, dienen te verzekeren. Ondanks de aandacht voor evolutie bij de meeste functionalistische denkers is er een tendens om vooral aandacht te besteden aan de normaliteit en de pathologie van het systeem. Daardoor komt het accent te liggen op systeemevenwicht, homeostasis en handhaving van de status quo. Het systeem maakt dat we een deel van de sociale werkelijkheid zien alsof die bestaat uit onderling afhankelijke delen. De analyse van deze onderling afhankelijke delen is dan gericht op het vervullen van de behoeften van het systeem als geheel, het handhaven van het normale functioneren en het evenwicht van het systeem. Deze aandacht voor de onderling afhankelijke delen in relatie tot het handhaven van een heel systeem leidt al snel tot een causale of finale analyse die meestal vastloopt in vage, tautologische en niet legitieme teleologie. (Turner, 1974, p. 26)

Er zijn meerdere stromingen die functionalisme verschillend begrijpen. Tacq (1990, p. 319-320) hanteert een periode indeling die ik hier verkort samenvat en aanvul.

Het vroege functionalisme kent in sociologie en antropologie diverse uitingen. Zo volgen Malinowski en Radcliff-Brown een biologisch model waarbij functie een andere betekenis heeft; namelijk het beantwoorden van biologische behoeften van personen. (Malinowski; in Turner, 1974) Bij Radcliff-Brown krijgt de structurele continuïteit van het systeem extra aandacht. (in: Turner, 1974)

Parsons en Shills (Turner, 1974) ontwikkelen een structureel functionalisme. Deze benadering reduceert functies van een systeem tot enkele basisfuncties. Parsons (1951) heeft deze basisfuncties uitgewerkt tot de formule AGIL: *Adaption - Goal attainment - Integration - Latency*.

Merton (in Turner, 1974) ontwikkelt het klassiek functionalisme, een empirische toepassing in termen van items die dezelfde functie kunnen vervullen – de zogenaamde functionele equivalenten. Er wordt een onderscheid gemaakt in eufuncties (positieve) en dysfuncties, (negatieve) die gekoppeld zijn aan mee- en tegenwerkende krachten binnen en buiten een systeem.

Luhman (in Laermans, 1996) komt met een vorm van neo-functionalisme als reactie op de voorgaande functionalistische benaderingen. Hierbij is meer ruimte voor verschillende invullingen en uitwerkingen van het systeem, bepaald door invalshoek en zingeving van de persoon in kwestie.

Functionalistisch denken is een vorm van causaliteits- en finaliteitsdenken die aan specifieke problemen aandacht besteedt. Het vraagt aandacht voor latente functies, systeemintentionaliteit, normaliteitsdenken, tijdsomkering, ecologische misvatting

(*ecological fallacy*), subjectieve rationaliteit en moreel-ethische overwegingen. (Tacq, 1990) De kritiek op het functionalisme wordt door onder andere De Valk (1977) samengevat in twee punten: (a) de grote nadruk op de structuur en de functie van sociale verschijnselen waardoor inhoud en betekenis (van dat sociale verschijnsel) zelf weinig aandacht krijgen, en (b) de onduidelijkheid en de culturele diversiteit van fundamentele behoeften van mensen hebben de bruikbaarheid van deze benadering ook verminderd.

De aandacht richt zich hier op een aantal auteurs die het functionalistische in hun benadering van roddelen benadrukken.

Max Gluckman (1963)

Gluckman is te kenschetsen als een vroege functionalist. Hij focust op de functie van roddel en schandaal voor het samenleven. Zijn stelling is dat er een positieve samenhang bestaat tussen enerzijds de exclusiviteit van groepen, en de mate van roddelen anderzijds. Hoe exclusiever de groep, hoe meer er geroddeld wordt of moet worden om de exclusiviteit te handhaven. Deze exclusiviteit kleurt vervolgens het resultaat van de analyse van roddelen. Alleen ingewijden begrijpen de roddels; de status van de eigen groep wordt per definitie als hoger gezien dan die van de buitenstaander of het groepslid over wie gepraat wordt. Er wordt een zekere afstand gecreëerd tussen de (exclusieve) groep en degene over wie gepraat wordt.

De volgende samenbindende functies en bijdragen van roddelen aan het sociale verband worden genoemd. Allereerst het verleden dat functioneert als een belangrijk oriëntatiepunt van de roddelverhalen waarmee nieuwkomers effectief uitgesloten worden. Ten tweede kan de diversiteit binnen een groter sociaal verband recht gedaan worden; en wel door het communiceren in kleinere klikjes en groepjes met conflicterende standpunten en meningen. Daarbij worden geen buitenstaanders – van buiten het grotere geheel – betrokken. Roddelen is verder een democratisch wapen of instrument dat door elk groepslid ingezet kan worden. Tenslotte betreft het roddelen over mensen in het sociale verband de mensen over een langere termijn bij datzelfde sociale verband.

Uit deze aspecten van roddelen volgen volgens Gluckman een aantal structurele wetmatigheden. Roddelen vindt plaats tussen mensen die elkaar kennen en met elkaar optrekken. Naast aandacht voor wie met wie roddelt, is het ook belangrijk aandacht te besteden aan de mensen die buitengesloten worden; of die het verhaal niet (of later) horen. Het is een manier om vast te stellen wie erbij hoort en wie niet of nog niet. Roddelen is ook een verplichting voor mensen die met elkaar optrekken in een groep of sociaal verband. In bepaalde situaties wordt verwacht dat men ook bereid is te roddelen over mensen die je lief zijn. Roddelen met een buitenstaander over groepsleden is slechts mogelijk als diens positie als buitenstaander wordt benadrukt: omdat

zij/hij er niet bij hoort, en min of meer gezien wordt als een vreemdeling, of omdat de buitenstaander gezien wordt als potentieel nieuw lid van de groep. In Gluckmans ogen leiden roddel, en in het verlengde daarvan schandaal, niet tot hechtere sociale verbanden. Eerder leiden hechtere sociale verbanden tot roddel en schandaal. (Gluckman, 1963, p. 308)

Discussie Paine - Gluckman (1963-1968)

Robert Paine schrijft een kritisch artikel over Gluckmans inzichten. Zijn analyse is zowel vroeg-functionalistisch als transactionalistisch. Hij richt de aandacht juist op de activiteit van het individu, niet op die van groepen in het roddelen. De gemeenschap, de groep waar Gluckman over spreekt, wordt gezien als een geconstrueerd en quasi-sociaal verschijnsel, los van mensen die roddelen. In veel situaties ontbreekt, althans volgens Paine, in de beschrijving van Gluckman een helder beeld van een omvattend geheel waarbinnen geroddeld wordt.

Bovendien blijkt de relatie tussen roddelen en groepsexclusiviteit niet houdbaar. Veel roddel wordt juist verteld aan mensen buiten de exclusieve groep. Bijvoorbeeld de roddels van Makahs,¹⁷ zoals die verteld worden aan buitenstaanders, de officiële instanties, om deze te overtuigen van een bepaalde visie op andere Makahs. (Gluckman, 1963) Roddelen wordt door Paine als een vorm van informatiemanagement gepresenteerd. Daarbij spelen twee zaken een rol. Roddelaars zijn in competitie met elkaar, en het roddelen is één manier om deze competitie te managen. Het tweede punt is dat roddelaars roddel gebruiken als instrument om informatie te delen met elkaar, maar ook om informatie aan de ander te ontlokken. Door de waarde van het samen roddelen te vatten in termen van eigenbelang van het individu kan, aldus Paine, veel roddel beter verklaard worden. De bescherming van de persoonlijke status (of die van bijvoorbeeld de familie) binnen een groter geheel is dan van groter belang dan het behoud van de eenheid als geheel. Het voordeel van roddelen boven een directe confrontatie met degene over wie wordt geroddeld, is daarbij dat de beroddelde niet de mogelijkheid heeft om vijandig te reageren.

Twee moraliteiten worden door Paine naast elkaar geplaatst; de moraliteit van de ander – over wie gepraat wordt en die van de mens die roddelt. Roddel en moraliteit vallen hierdoor samen, en zijn manipuleerbaar geworden. Hij stelt een werkdefinitie voor met de volgende aandachtspunten: roddelen is praten over personen en hun betrokkenheid bij gebeurtenissen van de gemeenschap. Dit lokt de luisteraars uit om op eenzelfde wijze over de ander te praten, waarbij de situatie bepaalt welke informatie passend is. Hier bepalen de concrete interacties (transacties) uiteindelijk het resultaat – de roddel.

17 De Makahs zijn een indianenstam die leeft ten noordwesten van Washington.

Cruciaal bij deze individualistische benadering zijn vertrouwen en het publiek. (luisteraars) Volgens Paine is de intentie van conflictbeheersing bij roddelen niet houdbaar. Roddel kan juist een katalysator in een sociaal proces zijn, een middel om een bepaald doel te realiseren.

Gluckman (1968) reageert op deze stellingname door de aandacht te richten op de theoretische inbedding van roddelen bij Paine. Voor Gluckman is het een zoektocht naar systematische regelmatigheden in de structuur van sociale relaties en de vormen van roddel en schandaal. De activiteiten gericht op eigenbelang van het individu worden daar wel in betrokken, maar staan niet centraal. Voorts is roddelen altijd een zaak van meerdere mensen. Het zoeken naar verklaringen voor individueel gedrag zoals roddelen vergt onderzoek naar de sociale en historische inbedding van dit gedrag. Welke impliciete en expliciete regels bepalen in een gemeenschap wie met wie over wie mag praten, en waarover? Dat geldt ook, of juist, bij roddel. Juist de antropologie en de sociologie, zo betoogt Gluckman, zijn gericht op het bestuderen van het ontstaan, handhaven en veranderen van deze spelregels. Institutionele inbedding van sociale verschijnselen kan inzicht geven in individuele keuzes, en het nastreven van eigenbelang. Gluckman (1968, p. 30) wijst daarbij op Goffman (1959, p. 10-11) die concludeert dat analyse van interacties interessant en relevant is, maar dat dit accent niet mag betekenen dat de studie van de institutionele structuren waarbinnen deze plaatsvinden, daarmee wegvalt. Transacties tussen mensen kunnen de institutionele structuur namelijk niet verklaren. De argumenten met betrekking tot de wijze waarop individuen roddel hanteren en manipuleren in het kader van hun eigen belang, vormen echter een uitstekende, stimulerende, aanvulling op deze analyse.

Geen enkele groep of samenleving is homogeen. Binnen elke groep bestaan verschillende subgroepjes en klikjes. Subgroepen worden gekenmerkt door verschuivende lidmaatschappen en kunnen onderling rivaliserend zijn. De stelling van Gluckman is juist dat roddelen deze strijd binnen de perken houdt, én het mogelijk maakt om ondanks deze rivaliteit en interne strijd naar buiten toe de eenheid te bewaren. Het is, zo stelt Gluckman, zeker een onderzoek waard om roddel in een zowel rivaliserende als eenheid-zoekende context te plaatsen.

Hannerz Ulf (1967)

Hannerz sluit expliciet aan op de functionele lijn van Gluckman. Hij start met een minimale werkdefinitie van roddel: "The informal and private transmission of information about one or more persons between two or more other persons." (1967, p. 36) Hij besteedt aandacht aan de sociale en culturele variabelen die roddelen bepalen, en werkt dat uit in een onderzoek in een Amerikaans stedelijk getto. Het resultaat is een vorm van stedelijke antropologie, gericht op een gemeenschap met specifieke kenmerken. Hannerz onderzoekt het roddelen door Afro-Amerikaanse inwoners in een af-

gebakend gebied. Belangwekkend in zijn beschouwing is dat hij roddelen niet alleen in een culturele gemeenschap plaatst, maar ook de verschillende sociale netwerken waarin mensen zijn ingebed in zijn onderzoek betreft. Dit blijken sociale netwerken die in de loop der jaren verschuiven, en die het roddelen mede bepalen.

Roddelen krijgt in deze context van zich ontwikkelende sociale netwerken vorm binnen een voortdurend wisselend verband van mensen die met elkaar over anderen praten. Dit praten wordt dan mede bepaald door het specifieke netwerk en de positie van de persoon. Een voorbeeld: het kind wordt puber, en gaat deelnemen aan netwerken gericht op het vinden van een partner. Met een partner wordt weer een nieuw netwerk ontwikkeld waardoor iemand behalve kind ook partner en schoonzoon wordt, en eventueel na enige tijd vader. Een ander gaat in een jeugdbende, of komt in dienst bij een bedrijf. Na enige tijd ontwikkelt iemand zich van nieuwkomer tot gevestigd deelnemer aan een (ander) sociaal netwerk.

Sally Engle Merry (1984)

In deze publicatie wordt een kleinschalige, niet al te complexe samenleving vergeleken met een complexe samenleving. Duidelijk is dat de sociale controle in geformaliseerde verbanden en roddel op verschillende manieren kunnen samenhangen:

“A comprehensive theory of the role of gossip and scandal in social control must identify the social conditions under which it has real consequences for its victims in both small-scale and complex societies.” (Merry, 1984, p. 273)

Reflectie op en onderzoek van roddel is naar haar inzichten complex en ingewikkeld, omdat deze vormen voor het merendeel gebaseerd zijn op verhalen over roddel waarbij de verteller een specifieke positie als informant inneemt. Directe observatie wordt gekleurd door de persoonlijke betrokkenheid van de onderzoeker. Bovendien is in sociale verbanden sprake van complexiteit en verstrengelde communicatie. De onderliggende regels zijn moeilijk te traceren als je zelf geen deel uitmaakt van het sociale verband. De analyse van roddel en schandaal suggereert volgens Gluckman (1963, 1968) dat formele en informele sociale controle in elkaar overgaan, en onderling verbonden processen vormen. Informele roddel kan leiden tot formele maatregelen. Maar het kan ook zo zijn dat er juist geen maatregelen getroffen worden, en de informele sociale controle de ruimte wordt gelaten. In complexe samenlevingen zal informele communicatie soms zoveel effect en impact op de formele verhoudingen en personen hebben, dat reëel van machtsontwikkeling gesproken kan worden. De rol van roddel en schandaal, zo wordt gesteld, verschilt bij sociale controle niet sterk bij kleinschalige of juist complexe sociale verbanden.

Roddel en schandaal bloeien als er nauwe relaties zijn, en er een zekere normatieve homogeniteit bestaat. In zowel plattelandsgemeenschappen als in stedelijke sociale verbanden dienen beiden om een sociale kaart van reputaties te ontwikkelen. Daarnaast zijn het vormen van politieke competitie en conflicthantering. In zowel stedelijke als landelijke samenlevingen zijn er drie groepen die zich enigszins gevrijwaard voelen van de mogelijke gevolgen van roddel: degenen die machtig en welvarend zijn; de mensen die een marginale positie hebben; en degenen die contacten buiten de lokale systemen hebben. Zij zullen zich relatief onverschillig betonen voor druk vanuit groep of sociaal verband. Vanuit deze vergelijkende studie van roddel en schandaal formuleert Merry de volgende hypothese over de algemene condities die verondersteld worden tot een effectieve sociale controle (door roddel) te kunnen leiden: de impact van roddel en schandaal is groter in hechter sociale systemen waar de kosten van verlating of uitstoting hoger zijn, en er minder beschikbare of alternatieve sociale relaties zijn. Hier kan gedacht worden aan gesloten familiesystemen waarbij de leden in belangrijke mate afhankelijk zijn van de familie. (huwelijkspartner, bescherming, inkomen, huisvesting, verzorging, voedsel, bemiddeling, et cetera)

De impact van roddel en schandaal is dus groter in sociale settings waar de leden van de lokale sociale systemen wederzijds afhankelijk zijn voor economische hulp, banen, politieke bescherming en sociale steun. Bij sommige kerkgenootschappen zijn de kosten van het eruit stappen hoog. (emotioneel, chantage, bescherming, dreiging met hel en verdoemenis) Voor middenstanders kan het ook verlies van klanten, en voor politici verlies van kiezers betekenen.

De impact is ook groter als er de potentie is van de vorming van een gemeenschappelijke consensus; zeker als die in een gevarieerde verzameling acties omgezet kan worden zoals bijvoorbeeld publiekelijk te schande maken en ridiculiseren met uitstoting of de dood als gevolg. Bij dit punt kan ook gewezen worden op pesten (*mobbing*) waarbij het slachtoffer meent dat er overeenstemming is binnen de organisatie, die zich vervolgens niet expliciet distantieert van de pesterij. Bij een aantal organisaties en groepen bestaat er los van de formele regel een eigen vorm van strafoplegging. Het verschijnsel 'roddelangst' is dan relevant omdat het wijst op de intrapsychische spanning die dit oproept: er kan over je gesproken worden zonder dat je er controle over hebt, met grote gevolgen.

De impact van roddel en schandaal is groter als de normatieve consensus over het betreffende gedrag meer uitgesproken (*extensive*) is. Duidelijk is dat zinloos geklets over iemand (roddelen) in veel sociale verbanden nauwelijks zinloos genoemd kan worden – zowel bij eenvoudige als meer complexe samenlevingen.

Door de aandacht te focussen op één basisfunctie van roddelen, namelijk de sociale controle, is het mogelijk aandacht te besteden aan de effecten (gevolgen) van roddel voor bepaalde personen die afwijken van de groepswaarden en -normen. Door middel

van proposities kan bepaald worden welke omstandigheden er voor zorgen dat bepaalde personen in de groep (samenleving) meer of minder last zullen hebben van het roddelen in hun groep. De variatie in groepen (complex en minder complex) kan nu gekoppeld worden aan de kracht van roddel, en de verschillende effecten van de roddel op personen. (De Vries, 1990)

Strating (1998)

Strating richt de aandacht op de verbale constructie van gemeenschap door taal waaronder roddelen. Door deze bijdrage krijgt roddel tevens een aspect van toekomstgerichtheid. De verhalen die verteld worden over iemand kunnen op verschillende manieren betekenis krijgen. Waar de nadruk bij roddelen vaak ligt op het handhaven van het bestaande de huidige sociale en morele orde levert dit in de huidige sterk geïndividualiseerde lokale gemeenschappen niet veel op, omdat er weinig of geen consensus bestaat over de gewenste sociale en morele orde. Toch zien we dat ook in geïndividualiseerde lokale gemeenschappen mensen vol overgave met-elkaar-over-elkaar blijven roddelen. Dan blijkt dat roddelen niet alleen een sociale controlefunctie vervult, maar ook een middel is om een sociale en morele orde vorm te geven. Roddel kan gezien worden als een uiting van competitie en vijandschap tussen individuen en groepen binnen een gemeenschap. Strating oppert echter dat er wellicht sprake is van een latente functie van roddelen: het in stand houden van de gemeenschap, en het handhaven van belangrijke waarden in die gemeenschap.

Het is en blijft volgens Strating belangrijk ook aandacht te besteden aan de culturele dynamiek van lokale gemeenschappen, met name voor het streven van mensen samen een cultuur vorm te geven. (en niet enkel een streven naar het behouden ervan) Roddelen als sociale controlestrategie werkt in sterk geïndividualiseerde, gefragmenteerde lokale gemeenschappen nauwelijks effectief. Telkens blijkt dat er verschillende, naast elkaar bestaande interpretaties van dezelfde gebeurtenissen circuleren. Deze verschillende (roddel)verhalen zijn ontstaan door een proces van uitwisselen, tegenspreken, beweren en verweren binnen de gemeenschap, van en met verhalen over bepaalde personen en gebeurtenissen.

Als deze (vaak eenzijdige) verhalen die verschillende interpretaties belichten buiten de gemeenschap komen, wordt dat binnen de gemeenschap vaak niet gewaardeerd en getolereerd. Zodra een bepaalde interpretatie buiten de gemeenschap raakt (door bijvoorbeeld een verhaal in een landelijke krant) gaat de roddel als 'feit' gelden, daar waar het binnen de gemeenschap zelf nog gezien werd als 'mogelijkheid-naast-andere- mogelijkheden' dus als iets waar nog over gesproken wordt. Verhalen en roddels in een gemeenschap zijn (zolang ze rondgaan) in deze optiek geen feiten, maar worden dat wel zodra het verhaal buiten de gemeenschap komt. Verweer, discussie en correctie zijn mogelijk zolang voor iedereen duidelijk is in welke situatie, en door wie,

de roddel verteld wordt. Strating koppelt zo het verhaal aan een oordeel, aan de relatie met het verleden, maar ook aan een concrete situatie waarop mensen actief invloed uitoefenen. Bovendien onderzoekt hij het verhaal in het heden, voorzover dat een impliciet oordeel over de lokale gemeenschap en de eigenschappen van een persoon inhoudt. Roddelen wordt dan een reflectie op een cultuurverandering, maar tevens ook zelf een bijdrage aan cultuurverandering. Er is een duidelijke verbinding met een specifieke sociale en culturele context waarin meerdere opvattingen over de regels en de normen die gelden in deze of vergelijkbare situaties een rol spelen. Het is daarbij niet van belang of de roddelende mensen zich bewust zijn van hun individuele of gemeenschapsgerichte motieven. Roddels zijn er ook om te lachen, te verbazen, kwaadheid te ventileren, en leedvermaak vorm te geven.

De aandacht kan zich dus ook richten op een specifiek aspect van een gemeenschap; hier het verbale aspect. Daarbij belicht dit onderzoek de bijdrage van roddel aan de constructie van waarden en normen binnen de betreffende gemeenschap.¹⁸ In het onderzoek van Strating is sprake van een geïndividualiseerde, gefragmenteerde, complexe samenleving waar het roddelen over mensen een historische dimensie krijgt, maar ook verbonden wordt aan het construeren van normen en waarden (cultuur) in de huidige en toekomstige situatie. (gemeenschapsvorming).

Beersma en Van Kleef (2008-2012)

Bij deze auteurs vinden we een meer sociologische en functionalistische uitwerking van roddelen; zo worden bijvoorbeeld motieven om te roddelen in kaart gebracht. Allereerst is onderzoek gedaan naar de morele aspecten van roddelen, met aandacht voor zowel positieve als negatieve functies. Ten tweede onderzoeken Beersma en Van Kleef variaties in situaties waar mensen geneigd zijn mee te doen aan roddel, en hun beweegredenen om mee te doen. Een derde onderzoek betreft de reacties op roddel en roddelende mensen in verschillende situaties. Vier categorieën van mogelijke functies vormen het uitgangspunt: informatie verzamelen; zichzelf en anderen amuseren; invloed uitoefenen en manipulatie; en groepsbescherming.

Reflectie op het functionalisme

De verschillende vormen van functionalisme zoals deze zich hebben ontwikkeld geven ook een beeld van de vele mogelijkheden om roddel te beschrijven en te analyseren. Het traditionele functionalisme maakt gebruik van een metafoor: het vergelijkt roddelen in sociale verbanden met de biologische behoeften van een organisch systeem. Een breed scala aan organische verschijnselen van cel tot menselijk en sociaal

¹⁸ In colleges stel ik dat het werkwoord communiceren verwijst naar het resultaat: het vormen van een commune. (communiceren = communevorming = commune)

organisme (Boulding, 1973; Morgan, 1992) kan dan in deze termen uitgewerkt worden. Roddel als het bloed in een levend organisme, maar ook roddel als besmet bloed, roddel als vergif, roddel als noodzakelijke zuurstof, et cetera. Het structureel functionalistische perspectief maakt het mogelijk de verschillende effecten van roddelen uit te werken in termen van aanpassing, doelrealisatie, integratie en duurzaamheid. (Parsons, in De Jong, 2003, p. 156) Het klassieke functionalisme van Merton analyseert en beschrijft roddelen in termen van eufuncties en dysfuncties, terwijl de neofunctionalistische benadering van Laermans (1996) roddelen in termen van functies binnen en buiten het systeem uitwerkt, en wel vanuit de verschillende posities die mensen in het systeem innemen of toegewezen krijgen.

Belangrijk kritiekpunt bij een functionalistische benadering blijft dat het sociale verschijnsel roddelen uit de actuele context van interpersoonlijke relaties wordt gehaald, en verbonden wordt met mogelijke effecten van dit 'losgemaakte' sociale verschijnsel. Een volgend punt van kritiek is dat er vervolgens een relatie gelegd wordt met een meestal inherent kenmerk van roddelen: informatie, manipulatie, binding, plezier en vermaak. Wel is het op deze manier goed mogelijk om de samenhang van bepaalde effecten van roddelen in een bepaalde situatie te analyseren en beschrijven. Het functionalistisch perspectief biedt een waaier aan aanknopingspunten, zonder direct terecht te komen in een definitieve voorspelling en verklaring van de vele oorzaken en gevolgen van roddelen.

Het betekent dat het functionalistische perspectief een veelheid aan verhalen over de gevolgen van roddel kan omvatten in systemen van verschillende aard. Deze veelheid aan functies kan op verschillende manieren gegroepeerd worden, afhankelijk van de wijze waarop in een min of meer gerationaliseerde of gefixeerde sociale situatie de functies geoperationaliseerd en met elkaar verbonden worden.

3.3. EVOLUTIONAIR PERSPECTIEF - DE OORSPRONG EN VARIATIE IN RODDEL

Dit theoretische perspectief baseert zich op de evolutieleer van Charles Darwin (Darwin, 1859/2013) Dit perspectief zoekt de verklaring van het leven op aarde door het proces van veranderingen te beschrijven in de loop van de generaties (tijd) als gevolg van genetische variatie, voortplanting en natuurlijke selectie. Het uitgangspunt hierbij is dat binnen elke soort variatie bestaat in erfelijke eigenschappen, veroorzaakt door verschillen in de genen van individuen. (genetische variatie) Natuurlijke selectie zorgt ervoor dat mensen met bepaalde gunstige eigenschappen meer nakomelingen krijgen, zodat deze voordelige eigenschap vaker in de populatie zal voortkomen. Natuurlijke selectie wordt gezien als het evolutionair mechanisme dat zorgt dat een soort zich aanpast aan de dynamiek van de omstandigheden. (Emler, 1994; Dunbar, 1997; De Backer,

2005; Buunk, 2010) Uitgangspunt is de ontwikkeling van bepaalde levensvormen over een langere periode. De aandacht richt zich op mogelijke, waarschijnlijke of noodzakelijke schakels in deze ontwikkeling. Daarbij speelt de wisselwerking tussen soorten (*species*) en omgeving een belangrijke rol. Sommige *species* – in deze analyse de mens – hebben gunstiger eigenschappen voor overleving dan andere *species*. Het betekent dat sprake is van een zekere concurrentie tussen soorten in dezelfde omgeving in de strijd om voedsel, overleven en voortplanten. Gezocht wordt welke eigenschappen van een soort in combinatie met de omstandigheden voordelig zijn. (Dunbar, 1997).

De discussie over de evolutie van de mens over een lange periode en de ontwikkeling van taal, technologie en samenleven heeft geleid tot een reeks veronderstellingen die niet eenduidig zijn. De veronderstelling bij roddelen is dat de ontwikkeling ervan samenvalt met de ontwikkeling van hersenen, taal en groepsvorming bij mensachtigen. (Dunbar, 1997) Deze aanpassingen kunnen gezien worden als noodzakelijk voor het voortbestaan van de mens als gevolg van ingrijpende klimatologische veranderingen die circa zeven miljoen jaar geleden hebben plaatsgevonden. Het oerwoud was kleiner geworden en de leefomgeving van onze voorganger de mensaap, een tot dan toe succesvolle soort, ongunstiger. Het leven van de mensachtige heeft recht op lopen wenselijk gemaakt; eerst aan de rand van de oerwouden, daarna meer en meer op de savanne. Roofdieren vormen daardoor een groter risico, de bomen in vluchten minder haalbaar. Voedsel verzamelen en verdelen in combinatie met een gezamenlijke zorg voor de veiligheid worden in toenemende mate afhankelijk van de sociale samenhang, de complexiteit van de samenwerking, en omvang van de groep. Verondersteld wordt dat zaken als bewustzijn, taal, intelligentie en empathie een belangrijke rol spelen bij het vergroten van de kansen van de *species* om te overleven. (De Waal, 2009)

In enkele studies wordt het verschijnsel roddelen expliciet in een evolutionair perspectief geplaatst – meestal in een etnologisch, antropologisch kader; maar sinds kort (2005) ook in een psychologisch en communicatief kader uitgewerkt met name bij de ontwikkeling van bewustzijn, taal en empathie. (De Waal, 1988; Emler, 1994; Dunbar, 1997; De Backer, 2005; Buunk, 2010)

Deze benadering is gebaseerd op bronnen die speculatief van aard zijn, maar wel zeer waarschijnlijk. De eerste bron bestaat uit waarnemingen en vergelijkingen van gedrag en bepaalde fysieke kenmerken bij dieren die nu in complexe sociale verbanden leven. Deze worden vervolgens geprojecteerd op ontwikkelingen bij mensachtigen in een zeer ver verleden. Daarbij wordt gewezen op de ontwikkelingsgang van bepaalde kenmerken van fossielen, die echter niet tegen kunnen spreken, onzeker zijn, en niet eenduidig kunnen worden geïnterpreteerd. Dit leidt tot veronderstellingen over een mogelijke samenhang miljoenen jaren geleden tussen de ontwikkeling van handelen, denken en taalontwikkeling. Dit zijn wél plausibele veronderstellingen, ondersteund door gegevens over groepsgrootte, de ontwikkeling van taal en de sociale complexiteit

van het sociale verband. Een van de cruciale kenmerken van mensachtigen en andere in sociaal complexe verbanden levende soorten is de verhouding tussen neocortex en totaal hersenvolume. De neocortex bij de mens is verhoudingsgewijs beduidend groter. We kunnen vaststellen (a) dat deze variaties aansluiten op de fossiele vondsten van lang geleden (b) dat de hersenontwikkeling (neocortex) een belangrijke voorwaarde is voor de ontwikkeling van taal en het leven in complexe sociale verbanden (c) dat roddelen als een combinatie van vlooi gedrag en verzorgen (*grooming*) als basis van de ontwikkeling van taal gezien kan worden. Meer bewustzijn, voortdurende inschatting van de ontwikkelingen van de verhoudingen binnen het sociaal complexe leven, (empathie) en voortdurend reageren op veranderingen in het sociale verband (groep) zijn noodzakelijk als de groep groter wordt en het samenleven complexer. Roddelen wordt dan een vorm van communiceren die mensen in staat stelt sociale verbindingen aan te gaan en positie te bepalen in voortdurend veranderende sociale verhoudingen. Aldus kunnen de overlevingskansen vergroot worden. De auteurs die het verschijnsel roddelen vanuit dit evolutionaire perspectief gezien worden hierna besproken.

Nicolas Emler (1994)

De activiteiten die we als roddel beschrijven zijn fundamenteel voor het functioneren van de menselijke gemeenschap. Het succesvol aanpassen van mensen aan wat de groep verwacht en de controlemechanismen die maken dat een groep effectief kan draaien, zo stelt Emler, vormen belangrijke eigenschappen waar roddelen een bijdrage aan levert. Vergeleken met andere diersoorten besteden mensen en primaten verhoudingsgewijs veel tijd aan de onderlinge contacten binnen de groep. (Emler, 1994, p. 121; cf. Cambell, 1975, Wilson, 1975) Er zijn weliswaar veel diersoorten die intensief samenwerken, maar bij mensen en andere primaten blijkt het herkennen van individuen in de groep daarbij een belangrijk punt te zijn.¹⁹ *Face-to-face* contacten en interacties tussen leden van de menselijke groep nemen relatief veel tijd in beslag; tot wel 6 tot 12 uur per dag. (Emler, 1994, p. 125) Daarbij krijgen dyadische (één-op-één) en *face-to-face*-contacten de voorkeur. Deze voorkeur voor dyadische en *face-to-face*-contacten zien we nog steeds in de huidige organisaties.

Ook in geïndustrialiseerde samenlevingen wordt nog altijd veel tijd en aandacht besteed aan het bespreken van persoonlijke zaken. Hierbij gaat het relatief vaak over de eigen persoon en over mensen met wie een nauwe persoonlijke band bestaat. (33 procent van de tijd) Familie, vrienden en mensen met wie men gedurende langere tijd optrekt zijn onderwerp van gesprek. (Mitschell, 1969)²⁰ Ook tijdens werk blijkt ruim veertig procent van de spreektijd besteed te worden aan mensgerichte, deels

19 En ook deze illusie over de mens staat ter discussie (Zijn we slim genoeg om te weten hoe slim dieren zijn? (De Waal, 2016)

20 Emler verwijst naar deze auteur.

zogenaamde 'phatic conversatie' (Emler, 1994).²¹ Roddel, kletsen en 'phatic conversatie' blijken intelligente, complexe en subtiele vormen van menselijke interactie te zijn, gericht op aanpassing en reputatievorming van zichzelf en anderen. (Emler, in Humphrey, 1976, p. 138) Het samenleven van mensen is complex en subtiel, en vraagt om voortdurende onderlinge afstemming tussen leden van de groep.

Het verwerven en verwerken van informatie over de sociale omgeving (maar ook over de mensen in het sociale verband) levert vervolgens een succesvolle bijdrage aan het overleven van de mens als soort, en aan de vorming van dat sociaal verband. Roddel vereist dus van de betrokkenen een voortdurend zorgvuldig afwegen en beoordelen van wat gezegd wordt, alsook tegen wie iets gezegd kan worden; hoe iets gezegd kan worden; en wat je beter voor je kunt houden. Roddelen is voor het leven in sociaal complexe groepen van belang om de eigen reputatie en die van anderen te kunnen bepalen, en na te gaan wat de gewenste aanpassing is in een sociaal verband waar de verhoudingen tussen mensen voortdurend in beweging zijn. (Emler, 1994)²²

Robin Dunbar (1997)

Primaten horen in de evolutie tot de oudste afstammingslijnen van zoogdieren. De mensapen waren lange tijd (15-20 miljoen jaar geleden) een succesvolle soort onder de primaten. Primaten zijn net zo sociaal en geïnteresseerd in het sociale leven om zich heen als mensen, wat naar een gezamenlijke basis en overgangsgebied tussen primaten en mensen die leven in sociaal complexe verbanden verwijst. (Dunbar, 1997, p. 16) Het leven in sociaal complexe groepen vormt een belangrijke evolutionaire strategie waarmee de primaten zich onderscheiden van andere soorten. Buiten de groep overleven primaat noch mens.

Het verhaal over de mogelijke evolutielijn van de mens behelst een traject (waarvan de zichtbare sporen beperkt zijn) van vijf tot zeven miljoen jaren. Taal in gesproken vorm en interacties tussen primaten kunnen uit de fossielen en prehistorische vondsten van vroege mensachtigen niet gereconstrueerd worden. Dunbar laat zien dat de sociale groepsomvang bij primaten en bepaalde zoogdieren samenhangt met de ontwikkeling van de neocortex in verhouding tot het hersenvolume. (1997, p. 70). Ook in de ontwikkeling van sociale netwerken bij mensachtige primaten lijkt er een samenhang te bestaan tussen de verhouding van neocortex en hersenvolume en groeps grootte. De

21 Conversatie die meer gericht is op het sociale contact dan op de betekenis. Mensen praten over de uitvoering van de taak; wat ze gedaan hebben en wat ze doen, maar ook over veel zaken die losstaan van de uitvoering van die taak. Het idee dat 'phatic conversatie', roddelen en kletsen triviaal zouden zijn blijkt geen stand te houden als er met meer aandacht naar gekeken wordt.

22 Als roddelen gezien wordt als een modificatie van grooming, vlooi gedrag en verzorging, dan vormt roddelen een belangrijke stap in de ontwikkeling van de taal en het gebruik van symbolen, tekens, signalen, iconen en indexicale verwijzingen (Leach, 1978) waarmee mensen met elkaar over iets en over anderen kunnen communiceren.

omvang van de menselijke groep (waarbij mensen elkaar allemaal kennen) zou volgens de berekeningen van Dunbar rond de 148-150 personen liggen. ('Dunbar's number')

De tijd die primaten besteden aan sociale vachtverzorging ('vlooigedrag') blijkt rechtstreeks in verband te staan met de omvang van de groep. Vlooiën vervult een cruciale rol bij het ontwikkelen en in stand houden van onderlinge verbindingen en verhoudingen in leefgroepen van primaten. De veronderstelling van Dunbar is dat de voorganger van taal, het vocaal vlooiën, bij mensen min of meer ontwikkeld is ter vervanging van de fysieke vachtverzorging. De noodzaak om grotere of complexere verbanden te vormen als gevolg van de veranderende leefomgeving vraagt een alternatieve vorm van vlooigedrag, omdat vachtverzorging een onredelijke hoeveelheid tijd vraagt. Taal blijkt in de vorm van roddelen op een bepaalde manier dezelfde versterkende effecten te hebben ten aanzien van de relatievorming in de groep (en lichamelijke euforie) als vlooigedrag. Het gaat dan om nabijheid, fysieke intimiteit, vertrouwelijkheid, met elkaar praten, kletsen, en kwebbelen (*phatic*) over onszelf en anderen. De rol van roddelen als evolutionaire strategie (in termen van overleven en samenleven) en bij het vormgeven van een gemeenschap is groot, stelt Dunbar (1997). De mogelijkheden van taal zijn groot, maar er zijn ook beperkingen te noemen. Niet alles is in woorden te vatten. De behoefte aan een fysieke vorm van contact en intimiteit vergelijkbaar met vlooigedrag blijft bestaan.

Het aantal mensen dat direct betrokken kan worden bij het praten is groter dan bij een één-op-één-interactie als bij vlooiën. Maar dit praten heeft ook grenzen. Zo stelt Dunbar het aantal deelnemers bij praten, kletsen, kwebbelen, roddelen op circa twee tot vier personen. Zodra er meer dan vier mensen met elkaar praten kan een splitsing plaatsvinden in (twee) subgroepjes van twee en drie. De groep kan groter zijn als personen zich onderwerpen aan afspraken over regels, rituelen en tradities – regels en rituelen die vervolgens in veel vormen uitgewerkt kunnen worden. Dunbar noemt dit 'wederzijds altruïsme'.

Dunbar beschrijft daarnaast de overgang van de meer traditionele agrarische boerensamenleving waar circa 150 mensen elkaar over een langere tijdsperiode kennen, naar de moderne industriële en geürbaniseerde samenleving. In deze samenlevingsvorm praten mensen met elkaar in kleinere groepjes, maar de overlap van bekenden is geringer.²³ Het leven in sociaal complexe groepen maakt een voortdurende oriëntatie

23 In de huidige vorm van samenleven wordt ervan uitgegaan dat waar vier mensen jarenlang met elkaar samenwerken, dezen samen gemiddeld tien tot twintig personen zullen kennen bij wie ze zich betrokken voelen. Dat betekent verder dat elk van de genoemde vier daarnaast circa 30-100 mensen (familie, vrienden) kent die onbekend zijn voor de anderen, en op wie de ander zich niet direct betrokken hoeft te voelen. Hieruit volgt dat vier mensen gemiddeld 120-400 mensen aan elkaar kunnen schakelen. Dit heeft weer geleid tot de veronderstelling dat elk mens slechts zes (of maximaal zeven) schakels van elk ander mens verwijderd zou zijn. (Barabasi, 2003) Aan deze veronderstelling is recent twijfel gerezen.

ten opzichte van de groep noodzakelijk omdat de omstandigheden steeds veranderen. Deze oriëntatie is gericht op de onderlinge korte en langdurige bondgenootschappen, en op de toekomstige positie in het sociale verband als geheel. Dit is belangrijk voor het overleven in termen van voedsel en veiligheid. Deze evolutionaire strategie (sociale complexiteit en groepsgrootte samenhangend met een grotere neocortex in verhouding tot het hersenvolume) kan verbonden worden met de fysieke, cognitieve en mentale evolutie van de mens. Door het intensieve roddelen – als menselijk verbaal alternatief voor fysiek vlooien – kan op intieme wijze interactie met twee tot drie mensen plaatsvinden. Hierdoor blijven variaties mogelijk zonder dat het de eenheid van de groep naar buiten zal aantasten. De roddelaars vormen een selecte groep waarvan de leden impliciet van elkaar verwachten dat zij in de toekomst steun en bescherming zullen krijgen, mocht dat nodig blijken – net als bij vlooien. Roddelen levert dus een cruciale bijdrage aan de overlevingskansen van zowel de individuele mens als van kleine subgroepjes van mensen, aldus Dunbar. Maar roddelen maakt voor de machtigen in het sociale verband ook zichtbaar dat bepaalde mensen (of primaten) zich verbinden cq. verbonden hebben.

Charlotte De Backer (2005; 2006)

De evolutionaire gedachtengang van Dunbar wordt door De Backer opgepakt en uitgewerkt in de vorm van vier verklaringen. De vier hoofdgroepen van functies die als causale verklaringen van roddelen voor de huidige mens zouden kunnen dienen, kunnen in termen van zgn. *proximate* (bij benadering juiste) verklaringen uitgewerkt worden. Het gaat dan om het leerzame en informatieve aspect van de roddel; het controleren van individuen in de groep; het manipuleren van mensen in en rond de groep; en ten slotte om een vorm van groepsentertainment en plezier. Deze *proximate* verklaringen richten zich op de veronderstelde huidige bijdrage van roddelen.

De Backer (2005) stelt, evenals Dunbar (1997), dat roddelen een vaardigheid is die de basis vormt voor de verdere ontwikkeling van taal (symbolen), en zo een grotere sociale complexiteit van het sociale verband mogelijk maakt – overleven door roddelen als ultieme verklaring. Het brede veld dat roddelen bestrijkt vraagt echter een nuancering ten aanzien van de verschillende situaties waarin men met elkaar over iemand praat. Door te kijken naar de verschillende situaties, maar ook naar de personen tussen wie roddelen zich manifesteert, is het mogelijk verschillende soorten roddels naast elkaar te plaatsen. (zie Tabel 3.1 en Tabel 3.2)

Tabel 3.1: Interpersoonlijke roddel en mediaroddel in termen van boodschap en actie²⁴

	Interpersoonlijke roddel	Mediaroddel
<i>Boodschap</i> Zelfstandig naamwoord	Kenmerken of gedrag van (in)direct bekende roddelsubjecten	Kenmerken of gedrag van bekende of onbekende roddelsubjecten
		(Roddel) media
<i>Actie</i> Werkwoord	Uitwisseling in interpersoonlijke context van kleine groepen mensen die elkaar (in)direct kennen	Verspreiding op grote schaal naar een groot en onbekend publiek

In de huidige samenleving zijn twee vormen van roddel te onderscheiden: de interpersoonlijke roddel, en de mediaroddel. In de eerste vorm praten (roddelen mensen met elkaar) over min of meer bekende, al dan niet afwezige anderen. Hier vallen roddelen (als activiteit) en roddel (als resultaat van de activiteit) samen. Bij mediaroddel gaat het om het verbreiden van informatie over het gedrag en kenmerken van beroemdheden die men niet persoonlijk kent in media zoals kranten, roddelbladen (tabloids), televisieprogramma's en internet. De roddel wordt hier een geconstrueerd of gefabriceerd product, gericht op het verspreiden van de roddel (het product) als commerciële activiteit. Een belangrijk verschil tussen mediaroddel en interpersoonlijke roddel is voorts dat er bij de mediaroddel in sommige gevallen geen feitelijk contact is tussen de roddelende personen, roddelblad en lezer, en de besproken bekende personen of beroemdheden.

Bij (interpersoonlijke) roddel als boodschap blijken volgens De Backer naast het *face-to-face*-contact en verrassingseffect de volgende drie punten een rol te spelen: (deze maken dat een verhaal roddel wordt genoemd) De geladenheid van de boodschap; de betrouwbaarheid van de boodschap(per); en de persoon over wie geroddeld wordt. Over de emotionele geladenheid van de boodschap bestaan bij mensen die roddelen soms tegenstrijdige opvattingen. Voor sommigen is roddel per definitie negatief, voor weer anderen kan roddel zowel positief als negatief zijn. Voor de één gaat het bij roddel om triviale zaken, terwijl de ander juist een groot belang hecht aan de zaken waarover geroddeld wordt. Belangrijk is dat er een vertrouwensband bestaat tussen de personen die roddelen: de ontvanger van de roddel moet ten minste aannemen dat de roddel betrouwbaar is. De 'nieuwsaarde' van de roddel (geladenheid) wordt mede gezien als een belangrijk kenmerk, maar ook bevestiging van het verhaal vanuit andere bronnen kan hierbij een rol spelen. De betrouwbaarheid van de roddel neemt toe wanneer deze door verschillende onafhankelijke bronnen bevestigd wordt. Het derde punt richt de

²⁴ Zie: [http://www.thesis.net.gossip/gossip samenvatting nederlands.htm](http://www.thesis.net.gossip/gossip%20samenvatting%20nederlands.htm), geraadpleegd op 13-5-2008.

aandacht op de persoon over wie men roddelt; aan- of afwezigheid is hierbij een belangrijk kenmerk. De Backer wijst op praten over iemand in de werksituatie in diens aanwezigheid, *maar alsof die persoon er niet bij is*. Ook kinderen communiceren soms op deze manier. De vraag is of dit praten-over-iemand-alsof-die-er-niet-bij-is roddelen genoemd kan worden, of een andere specifieke vorm van praten-over-iemand is.

De roddel als boodschap blijkt volgens De Backer pas te definiëren als zestien subvormen of adaptieve functies van roddel onderscheiden worden. Roddel kan onderscheiden worden in enerzijds leer- of informatieroddel, anderzijds in reputatieroddel. Het verschil tussen deze twee vormen van roddel is dat bij de leerroddel de persoon niet essentieel is, (het gaat om het verhaal) terwijl bij de reputatieroddel verhaal en persoon niet te scheiden zijn.

Tabel 3.2: Soorten roddel (Bron: De Backer, 2005; internetsite Universiteit Gent)

Leerroddel	Reputatieroddel
1. Overlevingsroddel	
2. Roddel gericht op relatievorming	4. Partnerdetectie 5. Relatiestructuur 6. Seksuele rivalendetectie 7. Seksuele rivalen blameren 8. Partnercontrole
3. Roddel gericht op sociale verbindingen	9. Bedrieger-detectie 10. Altruïst-detectie 11. Verwantschapsstructuur 12. Bondgenoot-detectie 13. Bondgenoot-structuur 14. Bondgenoot-behoud 15. Gemiddelde deviatie-kalibratie 16. Zelfdeviatie-kalibratie.

De leerroddel wordt in drie categorieën ingedeeld (zie Tabel 3.2):

- Eerst de roddel die informatie geeft om te kunnen overleven (1).
- Daarnaast de roddel die belangrijk is bij relatievorming gericht op voortplanting (2).
- Tot slot, de roddel die sociale verbindingen in bredere zin omvat (3).

Bij de reputatieroddel wordt verondersteld dat de persoon over wie men roddelt bekend is bij verteller en luisteraar. De roddel is gericht op relatievorming en het al dan niet aangaan van sociale verbindingen met mensen. Het gaat daarbij onder andere om het traceren van mogelijke partners, bedriegers, klaplopers, rivalen, en van afwijkend gedrag dat bedreigend kan zijn voor individuen en voor het sociale verband als geheel.

De reputatieroddel gericht op relatievorming en de reputatieroddel gericht op sociale verbindingen kunnen genuanceerd worden in respectievelijk vijf en acht subtypen die alle betrekking hebben op concrete personen en specifieke zaken.

De roddel gericht op relatievorming (reputatieroddel) kent vijf subtypen:

- Bij partnerselectie en relatievorming is van belang na te gaan wie een passende partner kan zijn (4).
- Daarbij is het belangrijk na te gaan wie (al) een (seksuele) relatie heeft (5).
- Vervolgens zijn er roddels die nagaan wie mogelijk een rivaal is of kan worden (6).
- En roddels die erop gericht zijn mogelijke rivalen onschadelijk te maken (7).
- Tenslotte zijn er de roddels gericht op controle over de eigen partner (8).

Roddels gericht op sociale verbindingen (ook een reputatieroddel) kunnen in acht subtypen of categorieën onderverdeeld worden:

- Verhalen ter identificatie van mogelijke bedriegers of mensen die juist vertrouwd kunnen worden (9).

Dan zijn er drie vormen van verhalen gericht op het traceren van degenen die dienstbaar zouden kunnen zijn:

- Wie heeft altruïstische eigenschappen (10).
- Wie hoort bij de (bloed)verwanten (11).
- Wie hoort bij de bondgenoten ('jouw vrienden zijn ook mijn vrienden') (12).

Verder kan de structuur van relaties (sociaal netwerk) tussen mensen inzicht geven in wat verwacht kan worden van bepaalde mensen (13):

- Het roddelen kan zich richten op het behoud van een goede reputatie bij bondgenoten (14).
- Het kan erom gaan te bespreken hoe iemand afwijkt, en om tot optimale interactie te komen (15).
- Een en ander kan ook bespreekbaar maken hoe je zelf verschilt van de ander, om tot een optimale interactie te komen (16).

Deze typologie biedt een genuanceerde kijk op een mix van verschillende adaptieve functies van roddel, en maakt het mogelijk het brede veld van met-elkaar-praten-over-iemand (of diegene er bij is, of niet) nader te onderzoeken.

Reflectie op het evolutionaire perspectief

Het evolutionaire perspectief maakt het mogelijk om de aandacht te verleggen van de verschillende functies van roddelen (informatieoverdracht, sociale binding, sociale controle, beïnvloeding, plezier) naar de oorsprong van de verschillende soorten roddel. De aandacht verschuift van mogelijke gevolgen van roddelen naar mogelijke oorzaken van roddelen. Het gaat dan om de concrete situaties waarin roddel(en) ontstaat; waarbij het instrumentele gebruik (roddelen gezien als een middel of instrument om een bepaald doel te realiseren) behouden blijft.²⁵

25 Evolutie is niet doelgericht. (Darwin, 2013) De combinatie van een evolutionaire en functionalistische benadering biedt de mogelijkheid om roddelen ook te beschouwen als een doelgerichte actie van mensen.

Mensen vergroten hun overlevingskansen als soort en individu door te roddelen, hetgeen in deze benadering plausibel uitgewerkt wordt door de oorsprong van roddelen te verklaren in termen uit leren, de selectie van een partner, en het aangaan van sociale verbintenissen voor kortere of langere tijd – en wel op basis van de informatie en ervaringen van anderen over derden.

De onderverdeling van roddelen in soorten maakt het mogelijk een reeks van situaties en ontwikkelingen te onderscheiden waarin op specifieke wijze met-elkaar-over-andere(n) gesproken wordt. De schijnbare tegenstrijdigheden van het met elkaar praten over iemand die er niet bij is (een brede definitie van roddelen) kunnen hiermee ondervangen worden. Door de verschillende situaties (wie met wie roddelt over wie) te onderscheiden naar thema, is het mogelijk meer ruimte en nuance te geven aan veronderstelde beweegredenen, oorzaken, omstandigheden en intenties bij mensen om te roddelen. (De Backer, 2005)

De op functionalistische en evolutionaire leest geschoeide analyses van roddelen en roddel missen echter de concrete interacties en de dynamiek die bestaat tussen mensen die roddelen en de persoon over wie men roddelt. De twee genoemde perspectieven benadrukken de mogelijke en veronderstelde beweegredenen en gevolgen van het sociale verschijnsel roddelen voor personen en groepen. Beide perspectieven hebben geen of weinig aandacht voor het gegeven dat roddelen altijd plaatsvindt tussen concrete mensen.

3.4. INTERMENSELIJK PERSPECTIEF - SOCIALE RUIL EN SOCIALE NETWERKEN

In de derde benadering van roddelen staat niet zozeer het effect van roddelen centraal of de soorten roddel, maar het intermenselijke: het proces van uitwisseling (ruilen) tussen mensen, en hun onderlinge betrekkingen. Vanuit de sociale ruiltheorie en de sociale netwerktheorie zijn een aantal beschouwingen en onderzoeken gericht op roddel en het intermenselijke uitgewerkt. Hier worden twee perspectieven en beschouwingen met aandacht voor het intermenselijke gepresenteerd; waarna dit deel wordt afgesloten met een reflectie op deze twee intermenselijke perspectieven en het gemis aan een perspectief dat zich richt op het interactieve van roddelen.

Het ruiltheoretische perspectief

De ontstaansgeschiedenis, een afwijkend jargon, en afwijkende concepten hebben geleid tot een aparte plaats van de ruiltheorie in de sociale wetenschappen. (Turner, 1974; De Valk, 1977; Berting, 1977, 1978) Kenmerkend is dat hier uitgegaan wordt van een uitwisseling van 'zaken' (materieel en immaterieel) tussen mensen - hier te begrijpen als roddel.

De intellectuele wortels van de ruiltheorie zijn te vinden in het hedonisme en utilitarisme. De klassieke economische gedachtegang, leidt tot de stelling dat interacties beschouwd kunnen worden als een uitwisselingsproces van beloningen en bestraffingen; als een ruilproces dus dat dezelfde wetmatigheden vertoont als economische transacties. Het denken in termen van kosten en baten dient om de stabiliteit van menselijke betrekkingen te verklaren uit de kosten- en batenverwachtingen van de betrokken individuen. (Homans, 1966; Turner, 1974; De Valk, 1977; Berting, 1977, 1978) Door onder andere Blau zijn de gedachten van Homans over toepassing op collectieve verschijnselen verder uitgewerkt in termen van elementair gedrag: namelijk naar het ontstaan en het handhaven van institutionele arrangementen en machtsverhoudingen bij sociale ruil. Naast de individualistisch georiënteerde ruiltheorie van Homans en de meer structuralistische benadering van Blau, bestaat er ook een benadering waar de nadruk ligt op indirecte ruilbetrekkingen tussen personen als uitdrukking van groepssolidariteit. (Turner, 1974; Berting, 1977) Terwijl het functionalisme sociale verschijnselen in eerste instantie tracht te verklaren uit hun bijdrage aan een groter geheel (waarbij het grotere sociale systeem prioriteit heeft boven het deel) ziet de ruiltheorie, met name van Homans en Blau, het grotere geheel als de resultante van kenmerken van transacties van de samenstellende delen. (Turner, 1974)

Door Homans worden vijf proposities geformuleerd die bij ruil aan de orde zijn (Berting, 1977):

- De succespropositie stelt dat het vaker belonen van een activiteit de kans groter maakt dat de activiteit uitgevoerd zal worden.
- De stimuluspropositie stelt dat als in het verleden een bepaalde stimulus of stimuli gepaard is gegaan met beloning van bepaald gedrag, de kans op dit gedrag groter zal worden.

Deze twee proposities stellen dat gedrag aangeleerd is, en dat de 'succesgeschiedenis' van gedrag van grote invloed is op voortzetten van datzelfde gedrag:

- De waardepropositie stelt dat hoe waardevoller de beloning van een activiteit voor iemand is, hoe groter de kans is dat hij die activiteit ook daadwerkelijk uit zal voeren.
- De deprivatie-verzadigingspropositie stelt dat hoe vaker iemand in het recente verleden een beloning heeft ontvangen, elke verdere eenheid van de beloning voor hem minder waarde zal hebben.
- Tenslotte stelt de frustratie-agressiepropositie dat wanneer een activiteit niet gevolgd wordt door een beloning, de kans op agressie aanwezig is terwijl het resultaat van agressief gedrag belonend zou (kunnen) zijn.

Blau ziet aansluitend op deze gedachtegang van Homans bij verschijnselen op collectief (macro)niveau een verschuiving plaatsvinden die de aard van deze directe ruilverhoudingen zal doen veranderen. Het vrijwillige handelen van personen wordt niet

zozeer psychologisch verklaard, doch eerder in termen van extrinsieke voordelen. De persoon die het goed (de waar) ontvangt bepaalt ook de waardering van dat goed, terwijl bij economische waardebeoordeling de waarde meer direct met de productiebron verbonden is. Verder zijn bij sociale ruil ook de verplichtingen van de betrokkenen minder scherp afgegrensd. (Berting, 1977) Deze wederzijdsheid in de ruilrelatie resulteert in een samenbindende bijdrage aan het samenleven. (Berting, 1977)²⁶ Hierop voortbordurend stelt Blau dan ook dat een van de functies van sociale ruil het creëren van vertrouwen is. Belangrijk is zijn stelling dat sociale ruil het maatschappelijke leven weliswaar doordringt, maar niet volledig omvat. Er zijn gebieden waar sociale ruil minder aanwezig of afwezig is; bijvoorbeeld als de ene partij de ander dwingt een tegenprestatie te leveren. Ook bij liefdadigheid wordt geen tegenprestatie of dankbaarheid verwacht. Verder worden nog genoemd handelingen die voortkomen uit onbewuste, irrationele strevingen.

Sociale ruil brengt niet alleen vriendschapsrelaties tot stand, maar creëert ook statusverschillen tussen mensen. Het eenzijdig en bij herhaling verstrekken van goederen en diensten – dus ook van roddels – kan gezien worden als een teken van macht. De machtsverschillen ontstaan als de ander zich niet kan onttrekken aan bepaalde goederen of diensten – hier roddels.

Kritiek op het ruiltheoretische perspectief

In de ruiltheoretische benadering wordt de maatschappelijke context, de organisatie van de markt en de ermee samenhangende ideologie (Achterhuis, 2010) meestal genegeerd. Het betekent dat aan de sociale context waarin ruil plaatsvindt (in dit betoog het uitwisselen van roddel) geen directe en actieve rol toebedeeld wordt, maar dat de sociale context gezien wordt als een resultante van het ruilen. In zekere zin betekent dit dat er een individueel gestuurde kracht geponeerd wordt. Een dergelijke kracht, gestuurd vanuit de behoeften en strevingen van mensen, wordt los gezien van de omgeving waarin het ruilen plaatsvindt. Staat, instituties en organisaties frustreren in dit perspectief hoogstens het vrije proces van ruil tussen mensen. Bij collectivistische ruil wordt verondersteld dat bestaande partijen en instituties het resultaat zijn van eerdere behoeften en strevingen van individuele personen inzake het verbeteren van hun positie tijdens het ruilen van goederen en diensten. Welbeschouwd zou dit een pleidooi betekenen voor een voortdurende deïstitutionalisering van georganiseerd en geïnstitutionaliseerd samenleven in de lijn van het neoliberale markdenken, waar immers de vorming van markten en samenwerking tussen mensen volledig doorgevoerd wordt als model voor de ruil tussen individuele personen. (Achterhuis, 2010)

26 Hiernaar wordt verwezen als het reciprociteitsbeginsel. (zie Turner, 1974)

In een ruiltheoretische benadering zal de transactie van de roddel centraal staan, als resultaat van een proces gericht op het zoeken naar betekenis van bepaalde mensen in een concrete situatie.

De sociale netwerkanalyse

In de sociale netwerkanalyse worden de menselijke betrekkingen geïllustreerd met een grafische voorstelling met lijnen en punten tussen de diverse individuen en groepen. Op die manier kunnen de effecten van intermenselijke relaties op denken en gedrag van mensen onderzocht worden. Op basis van de kenmerken van mensen en relaties tussen mensen wordt een sociaal netwerk beschreven. Bij (bloed)verwantschap worden relaties in termen van moeder en vader van een kind gerealiseerd. Bij relaties gebaseerd op rollen (buur, vriend, docent, baas) kunnen weer andere netwerken benoemd worden. Een derde invalshoek bij het uitwerken van sociale netwerken is gebaseerd op cognitieve of perceptuele overwegingen. Macht, vertrouwen, belangstelling, affectie en interacties kunnen dan basiskennmerken zijn van die veronderstelde relaties. Deze veelheid aan mogelijkheden bij het kijken naar relaties betekent voor elk sociaal netwerk dat de keuze voor een bepaalde relatie kan leiden tot meerdere structuren en netwerken. Elke soort relatie kan dan leiden tot andere gevolgen en effecten. De invloed van een bepaald sociaal netwerk op gedrag of op een bepaalde manier van denken bij de mensen die behoren tot dat netwerk, is dan niet eenduidig vast te stellen.

Een netwerkanalyse betekent altijd dat vooraf keuzes gemaakt worden inzake de mogelijke aard van relaties en personen in die netwerkanalyse. (Borgatti, 1998; Flap, 2002; Barabási, 2003) Vervolgens kan de sociale netwerkanalyse de aandacht vestigen op de relaties van een bepaalde persoon (lijn) naar een bepaalde positie (punt) in het netwerk, of op het geheel aan relaties tussen bepaalde personen. Door aandacht te besteden aan de factor tijd maakt sociale netwerkanalyse het mogelijk om ontwikkelingen in een structurele vorm weer te geven. Dit wordt bijvoorbeeld duidelijk bij een overzicht van bloedverwanten, c.q. een stamboom, waar het sociale netwerk inzicht kan geven in de ontwikkeling van een sociaal verband over langere tijd.

Kritiek op de sociale netwerkbenadering

Er zijn echter kritische kanttekeningen te plaatsen bij deze vorm van analyse. Zij biedt weliswaar een instrument om de voor een sociale context relevante personen en hun relaties in beeld te brengen, maar wat ontbreekt is een eenduidige theoretische basis om in een gegeven sociale context te bepalen welke keuzes voor eigenschappen van punten en lijnen relevant zijn.²⁷ Die keuzes kunnen vooraf gemaakt zijn op basis van

²⁷ Zo kan bij een organisatie-analyse de aandacht uitgaan naar de formele, de actuele en de informele betrekkingen tussen de mensen die werken in organisaties.

een bepaalde theoretische visie of door de verzamelde, beschikbare gegevens. Het problematische aspect is dat de keuze van de onderzoeker niet los staat van de personen of het sociale netwerk dat onderzocht wordt.²⁸

Uitwerking van de ruiltheoretische en sociale netwerkbenadering naar roddelen

In de ruiltheoretische benadering wordt de roddel-als-resultaat-van-het-roddelen al snel het brandpunt waar de analyse zich op zal richten. Daarna volgt de vraag wat de tegenprestatie zal zijn tegenover verhalen en roddels. Wat maakt dat het roddelen voortgaat, en wat gebeurt er als er minder roddels verteld worden?

Het sociale netwerkperspectief biedt een veelheid aan mogelijkheden bij het beschrijven en analyseren van roddel. In een sociaal verband kunnen de roddelcircuits vanuit één persoon (egonetwerk). beschreven en geanalyseerd worden. Ook is het mogelijk de route die een roddel neemt door een bepaald sociaal netwerk in kaart te brengen. Het roddelen van bepaalde mensen over anderen in familie, vriendengroep of organisatie kan eveneens in kaart gebracht worden.

Het problematische van deze manier van beschrijven en analyseren is dat een en ander afhankelijk blijft van de gebruikte definitie, en impliciete dan wel expliciete theoretische overwegingen. (Flap, 2002) De keuzes van de onderzoeker aangaande eigenschappen van de posities, personen, relaties en interacties die betrokken zijn bij het roddelen, bepalen in belangrijke mate het uiteindelijke resultaat.

De volgende wetenschappers hebben vanuit een sociale ruil of sociale netwerk perspectief aandacht geschonken aan roddelen.

Ralph Rosnow en Gaye Alan Fine (1976)

Hun beschouwingen over roddelen vanuit een ruiltheoretisch en sociaal netwerkperspectief geven een beeld van de ontwikkelingen binnen het intermenselijke perspectief. Rosnow en Fine kiezen het economische ruilmodel (sociaal ruilmodel) om nieuwsvorming, geruchten en roddelen te beschrijven en te verklaren. Doel is de ontwikkeling van een psychologisch model waarmee de vorming van roddel en gerucht verklaard kan worden. De waarde van de verkregen informatie (met de nadruk op 'van horen zeggen') wordt gerelateerd aan een transactie of economisch ruilmodel.

Nieuws, geruchten en roddels vormen in deze visie een poging om in de praktijk van alledag tot constructie en interpretatie van betekenissen te komen. Situaties die intermenselijk (zowel psychisch als groepsdynamisch) onduidelijk zijn, kunnen als bedreigend ervaren worden, en vragen om een positiebepaling. Het gaat hier om informatieprocessen die zowel het proces zelf, als het resultaat van dat proces omvatten.

²⁸ Dit kan ook aangeduid worden met de stelling dat uitgewerkte sociale netwerken altijd gerationaliseerde sociale netwerken zijn. Er worden vooraf keuzes gemaakt over bepaalde betrekkingen en kenmerken van personen/posities.

De feitelijke basis van de informatieprocessen - nieuws, gerucht en roddel - verschillen op een aantal punten van elkaar. Nieuws, zo wordt gesteld, is gebaseerd op authentieke informatie, terwijl gerucht communicatie is rond niet-authentieke informatie. Roddel (informatie over bepaalde personen in een sociaal verband) heeft dan wel een bepaalde kern van authenticiteit, maar wordt veeleer gezien als één mogelijkheid uit velen. In de beleving van veel mensen vallen gerucht en roddel samen, omdat voor de verspreiding van geruchten dezelfde infrastructuur (het sociale netwerk) gebruikt wordt als die waarbinnen de uitwisseling van roddels plaatsvindt. (Rosnow & Fine, 1976) Roddel als een interpersoonlijke transactie (het sociale ruilperspectief) benadrukt dat mensen sociale wezens zijn. (Rosnow, 2001) Het ruilproces kan slechts begrepen worden als daarbij rekening wordt gehouden met de inbedding van het ruilproces in een geheel van interpersoonlijke relaties waar mensen hun verhalen (nieuws, gerucht en roddel) met elkaar uitwisselen op basis van hun behoefte aan betekenis. Het benadrukken van de individuele behoeften van mensen zou in die zin eerder een psychologische dan een sociale manier van kijken (naar roddelen, geruchten verspreiden, nieuwsvorming) veronderstellen.

Forster (2004)

Hij geeft een overzicht van onderzoek naar de belangrijkste kenmerken van roddel, en zoekt daarbij naar een bruikbare definitie en taxonomie. Als kenmerken noemt hij, kort samengevat: 1. de afwezigheid van de persoon waarover gesproken wordt 2. situaties waarbij de besproken persoon wel aanwezig is, maar gedaan wordt alsof hij of zij niet aanwezig is. (Zie hiervoor ook: De Backer, 2005) De evaluatieve inhoud van de roddel wordt hier als een cruciaal kenmerk gezien; roddel als een reflectie op personen en situaties. Situationele factoren, de context, zijn medebepalend voor de vraag of iets een roddel genoemd kan worden. Verder heeft roddel ook een sociale functie; namelijk die van wederzijdse informatievoorziening. Ook entertainment en vermaak blijken belangrijke functies; met in het verlengde hiervan ontwikkeling en bestendiging van vriendschap door het met elkaar roddelen. Forster schenkt, in het verlengde van de evolutionaire nuttigheid van roddel, apart aandacht aan twee functies, namelijk het leren zonder het risico van schade, en nuttigheid en schuld als inherent verbonden met de dynamiek van roddel. Forster's taxonomie is gebaseerd op twee dimensies die het beschrijven en typeren van het roddelen koppelen aan hun sociale situatie. De eerste dimensie houdt verband met de mate van het sociaal actief zijn in deze of gene situatie; de tweede dimensie focust op de mate van bewustzijn van een sociaal netwerk bij mensen die daarin actief zijn.

Op basis van deze twee dimensies wordt een typologie van vier groepen roddelaars gegeven:

- Mensen die zich bewust zijn van het sociale netwerk waarin ze verkeren, maar zich sociaal weinig actief opstellen.
- Zij die zich bewust zijn van het sociale netwerk en tevens een actieve houding binnen de groep vertonen.
- Mensen zonder sterk bewustzijn van het sociale netwerk waarin ze verkeren, en ook niet actief in het betreffende netwerk zijn.
- Diegenen die wel actief zijn, maar zich weinig bewust zijn van het sociale netwerk waarin ze verkeren.

Wittek en Wielers, Wittek, Ellwardt *et al.* en Ellwardt worden hier opgenomen vanwege hun voorbeelden van een intermenselijk perspectief. Deze bijdragen komen nogmaals in paragraaf 2.6 ('Roddelen in organisaties en instituties') aan de orde.

Wittek & Wielers (1997)

Deze auteurs werken de sociale netwerkanalyse voor roddelen verder uit, en toetsen drie hypothesen. Hierin wordt een relatie verondersteld tussen roddelen en de relaties van mensen binnen een bepaald sociaal verband.

De eerste hypothese omvat de coalitietriade situaties waarin roddelaar (verteller of ego) en luisteraar (ontvanger of alter) een goede relatie hebben. Beiden hebben een slechte relatie met de persoon over wie men roddelt. (beroddelde persoon of 'tertius') De auteurs veronderstellen dat mensen meer met elkaar zullen roddelen over een derde persoon tot wie beiden zich negatief verhouden. Deze stelling wordt empirisch getoetst door twee rivaliserende hypothesen naast de coalitiehypothese te plaatsen. De tweede hypothese veronderstelt dat de bestaande relatie tussen drie personen die veel met elkaar optrekken, tevens zal leiden tot meer roddel-over-elkaar. Deze hypothese veronderstelt ook dat bij toenemende sociale cohesie meer geroddeld zal worden. Drie personen die nauw bij elkaar betrokken zijn, zullen een zekere dwang ervaren om met-elkaar-over-elkaar te roddelen. De derde hypothese stelt vervolgens dat als er tussen mensen gaten in het netwerk vallen, dit tot meer roddelgedrag zal leiden. Mensen zijn geneigd te roddelen over mensen, van wie men weet (of: meent te weten) dat de luisteraar geen of weinig contact heeft met bedoelde persoon.

Hun onderzoek bevestigt dat roddel floreert in sociale netwerken die een relatief groot aantal coalitietriades hebben. (de eerste hypothese) De resultaten van het onderzoek laten zien dat de tweede hypothese niet ondersteund wordt, en ook de derde hypothese leverde geen eenduidige uitkomst op.

Wittek (1999)

De dissertatie van Wittek (1999) richt de aandacht op roddelen als een specifieke vorm van informele sociale controle. Roddel wordt gezien als een van de strategieën (tactie-

ken) die mensen gebruiken, bijvoorbeeld bij onderlinge irritaties binnen een organisatie. Naast andere strategieën die mensen aanwenden, is dit ook een vorm van sociale controle.

In een gegeven situatie kiezen mensen dus voor roddelen, terwijl er alternatieve mogelijkheden zijn. De bevindingen in dit onderzoek zijn gebaseerd op etnografisch onderzoek in een papierfabriek, traditioneel verzameld materiaal via vragenlijsten, en netwerkanalyse. De conclusie van het onderzoek is dat roddelen over het algemeen geen positieve bijdrage levert aan de samenwerking binnen teams. Daarnaast zouden vrouwen roddelen als strategie vaker en vanzelfsprekender hanteren in organisaties dan mannen.

Ellwardt et al. (2008²⁹-2012)

In dit onderzoek staat het roddelen van medewerkers over hun manager centraal. Daarbij gaat men uit van de veronderstelling dat roddel afhankelijk is van relaties tussen de roddelende mensen - zowel van degenen die roddels vertellen, als van de luisteraars, als de mensen over wie geroddeld wordt. In de voorafgaande netwerkstudie werden zeventig mensen in twee organisaties (departementen) bevroegd naar zaken die voorafgingen aan een roddel. Veel genoemd werden hiërarchie, frequentie van contact, elkaar mogen, en (wederzijds) vertrouwen. Uit de hieruit resulterende, vernieuwende sociale netwerkanalyse blijkt dat frequente contacten en 'elkaar mogen' bij collega-medewerkers roddelen uitlokt. Ook wordt een tendens zichtbaar dat overeenstemming bij medewerkers aangaande het al dan niet mogen van hun manager verbonden is met een toename in het roddelen. Als er verschillen zijn in de waardering van een manager, levert dat geen zichtbaar effect op. Wel lijkt roddelen negatiever gewaardeerd te worden als medewerkers managers niet mogen.

Ellwardt (2011)

In deze dissertatie is roddel in organisaties vooral een wapen in de strijd bij concurrentie en promotie. Roddelen, zo wordt verondersteld, tracht de reputatie van concurrenten ('machthebbers' én mensen die men niet aardig vindt) te beschadigen. Vertrouwen is hier een belangrijk element, omdat roddelen de (roddel)verhalenverteller ook kwetsbaar maakt: het risico is immers aanwezig dat de ontvanger van het roddelverhaal dit verhaal voor eigen doelen zal gebruiken. Elkaar verhalen vertellen kan de onderlinge band versterken maar ook verzwakken; met name als iemand het verhaal op zichzelf betreft. Het onderzoek focust duidelijk op de oorzaken die ten grondslag liggen aan roddelgedrag. (onder 2.6 'thema-organisatie en institutie' wordt dit onderzoek nogmaals besproken)

29 De relatie tussen medewerkers en management werd eerder in een paper (EGOS, 2008) uitgewerkt en gepresenteerd.

Reflectie op het intermenselijk perspectief

Het door Rosnow en Fine uitgebouwde ruilperspectief rond roddelen wordt door hen in een transactiemodel geplaatst. Daarbij wisselen mensen de al roddelend ontwikkelde betekenissen uit; een betekenisontwikkeling en uitwisseling die slechts begrepen kan worden als we de sociale inbedding van dit psychologisch proces bezien. (Rosnow & Fine, 1976) Bewustzijn van het sociale netwerk waarin mensen verkeren en de mate van sociaal actief gedrag kunnen dan gezien worden als indicatoren voor de mate en de vorm van roddelen in die bepaalde sociale netwerken. (Forster, 2004) Deze samenhang betekent een verschuiving in het denken over roddelen naar de gevolgen van die relaties tussen mensen, alsook denken en gedrag. (Wittek & Wielers, 1997)

Als roddelen gezien wordt als één van de mogelijke vormen van sociale controlestrategieën, maakt dat het mogelijk aandacht te besteden aan de overwegingen van mensen om in bepaalde concrete situaties te kiezen voor roddelen – in plaats van één van de alternatieve vormen van sociale controle te gebruiken. Het verbinden van de roddeltriade met de sociale netwerkanalyse door Ellwardt (2011, 2012) maakt het ook mogelijk om de invloed van sociale netwerken in termen van triadische verbanden te onderzoeken met inbegrip van kenmerken van personen en relaties.

Het problematische van ruiltheoretische en sociale netwerkbenaderingen blijft dat roddelen ook hier gezien wordt als losstaand van de sociale verbanden waarin het plaatsvindt. Het intermenselijke bezien in termen van transacties tussen individuen richt de aandacht voornamelijk op wat er tussen mensen wordt uitgewisseld. Het sociale netwerkperspectief biedt ruimte om aandacht te besteden aan de relaties tussen mensen en aan de kracht van roddelen bij het ontwikkelen van sociale netwerken. In het intermenselijke perspectief wordt op deze (twee) manieren de aandacht op de sociale oorsprong van roddelen gericht. Roddelen kan gezien worden als het resultaat van het sociale, intermenselijke; meer dan als een verschijnsel dat voortkomt uit veronderstelde functies. Door de aandacht te richten op het intermenselijke aspect van roddelen komt de inbedding van mensen in sociale verbanden meer in beeld. Mensen wisselen met elkaar verhalen uit over mensen die er niet bij zijn, en die mede bepalen wie met wie, en over wie er gepraat zal worden.

3.5. THEMA 1. RODDELEN IN ORGANISATIES EN INSTITUTIES

Het beschrijven en analyseren van het thema roddelen in organisaties en instituties confronteert ons direct met het gegeven dat organisaties en instituties, net als de roddel zelf, beschouwd kunnen worden als sociale constructies. Deze gedachtengang sluit aan op de laatste van de drie theoretische perspectieven, de intermenselijke. Met als uitwerking(in Hoofdstuk 5) een meer intermenselijke, interactieve kijk op sociale ver-

schijnselen (als in Van Dongen *et al.*, 1996). Het blijft uiteraard mogelijk over de functies van organisaties en instituties te spreken, en over organisaties in termen van sociale constructies.

Organisaties en instituties zijn in feite abstracties die verwijzen naar bepaalde sociale betrekkingen tussen mensen, en die relevant zijn op basis van die interacties. Organisaties en instituties zijn in die zin een min of meer gerationaliseerde vormgeving van bepaalde sociale verbanden. Mensen zoeken (buiten, of binnen een sociaal verband) naar een zekere rationele vormgeving in hun denken, verwoordingen en handelingen (Buber, 1964), en in de structuur van intermenselijke relaties. Volgens Lammers *et al.* (2001) heeft deze rationalisatie tot gevolg gehad dat organisaties en instituties zich in het bijzonder gericht hebben op de vormgeving van functies, het realiseren van persoonlijke of maatschappelijke behoeften, alsmede het rationaliseren van de afstemming van de verschillende (inter)acties rond het realiseren van (sub)doelen, en het vervullen van functies in termen van coördinatiemechanismen.

De verbinding van roddel met organisaties maakt het mogelijk functies van roddelen te analyseren; maar ook de beschrijving van soorten roddel en de ontwikkeling ervan binnen deze meer of minder gerationaliseerde sociale verbanden. Daarbij dient tevens rekening gehouden te worden met het denken en schrijven in termen van organisatie en institutie versus organiseren en institutionaliseren als specifieke vormen van interactie tussen mensen.

Volgens Weick (1979)³⁰ resulteren de gangbare benaderingen van organisatie en institutie in een mate van reïficatie en objectivering die te weinig aandacht schenken aan menselijke interacties die uiteindelijk het verschijnsel organisatie vormgeven, handhaven en verder ontwikkelen.

In de hiernavolgende paragraaf wordt een poging tot rationalisering en constructie van roddelen door Jörg R. Bergmann beschreven, gevolgd door een aantal beschouwingen over roddelen vanuit een sociologische invalshoek. Hierbij wordt aansluiting gezocht op de drie eerder gepresenteerde theoretische perspectieven. De paragraaf sluit af met een reeks beschouwingen over roddelen vanuit het perspectief van een organisatie. (institutioneel)

Jörg R. Bergmann (1993)

In Bergmanns benadering staat het alledaagse karakter van roddelen centraal: hij ziet roddelen als een vorm van communiceren, en probeert het rationele aspect van deze vorm in kaart te brengen. Er wordt expliciet gekozen voor een methodologische (etnografische) benadering waarbij niet de theorievorming centraal staat, maar het wetenschappelijk begrip van het sociale verschijnsel roddelen. Roddelen wordt hier gepre-

30 In: Van Dongen *et al.*, 1996.

senteerd als een ‘reconstructief genre’ van het alledaagse communiceren. Het verschil tussen het roddelen in de dagelijkse praktijk, en het praten-over-roddelen wordt nader benoemd. Roddelen als communicatiegenre betekent op de eerste plaats aandacht voor het begrip communicatiegenres, en de wijze waarop gebeurtenissen (*events*) tot een genre gereconstrueerd kunnen worden. (p. 19-44)

Voor Bergmann vormt de roddeltriade de relationele structuur van het roddelen in casu de beroddelde persoon, de roddelaar, en de ontvanger van de roddel. Binnen die relationele structuur beziet hij aandachtig de volgorde van acties tijdens het roddelen. Als gevolg van de situationele inbedding van de roddeltriade in samenhang met de kenmerken van personen en relaties, kan roddelen gezien worden als een interactief verschijnsel – waarbij vervolgens deconstructie van de interactie nodig is om het sociale verschijnsel te kunnen begrijpen en beschrijven. De functionalistische benaderingen voldoen niet voor het beschrijven en analyseren van roddelen. Bergmann beschrijft deze functionalistische perspectieven achtereenvolgens als middel van sociale controle; roddelen als een mechanisme om sociale groepen samenhang te geven; en roddelen als techniek van informatiemanagement. Deze drie functionalistische perspectieven gaan voorbij aan anderssoortige mogelijkheden om deze zaken te realiseren. Roddelen als vorm van communiceren, waarbij soms sociale controle, sociale cohesie en informatievoorziening een rol spelen, kan niet gezien worden als de enige en doorslaggevende factor bij het realiseren van deze drie functies van sociale verbanden.

De kracht van sociologie als wetenschap wordt niet gezocht in verklaringen van roddelen en theorievorming, maar zou een manier van systematisch en consistent beschrijven en analyseren van sociale verschijnselen (hier roddelen) moeten ontwikkelen. Roddelen wordt in de uitwerking van Bergmann (1993) een vorm van interactie waarbij mensen ‘op discrete wijze indiscreet’ kunnen zijn over een afwezige derde.

Na het min of meer rationaliseren en objectiveren van roddelen als communicatiegenre bij Bergmann, wordt in het hierna volgende aandacht besteed aan enkele sociologen die expliciet theoretiseerden naar aanleiding van roddelen in de huidige samenleving. Vervolgens worden een aantal beschouwingen en onderzoeken aangaande roddelen binnen organisaties gepresenteerd.

Sociologische beschouwingen

Elias & Scotson (1965/1976)

‘Gevestigden en buitenstaanders’ is een theoretisch essay van Elias (1976) over machtsvorming en -handhaving van gevestigden en buitenstaanders. Empirische data worden in dit onderzoek naar macht, status en spanningen in een arbeiderswijk in Leicester gebruikt om vergelijkbare configuraties rond macht en roddelen tussen groepen in meer algemene zin te duiden. Een bepaald deel van de wijk waar families al enkele generaties samenwonen (als ‘het dorp’ aangeduid) domineert het verenigings-

en gemeenschapsleven. Een ander deel van de wijk, bevolkt door nieuwkomers, wordt door de gevestigde bewoners beschouwd als minder respectabel. Roddelen wordt in deze studie door Elias aangegrepen om de verhoudingen tussen de gevestigden (die zich beter achten dan de nieuwkomers) en de nieuwkomers te duiden. De hechte band tussen de gevestigden maakt uitsluiting van de nieuwkomers mogelijk. Het roddelen van beide partijen wordt onderscheiden in lovende en lasterende roddel. (positieve en negatieve roddel) Lasterende roddel is vooral afkomstig van gevestigden, en is gericht op nieuwkomers. Toch wordt lasterende roddel ook op afwijkende leden van de eigen partij gericht. Duidelijk is dat de gevestigden ‘het beste’ van de eigen groep voortdurend vergelijken met ‘het slechtste’ van de nieuwkomers. De prijzende roddel van de gevestigden benadrukt en idealiseert vooral het groepeerseigene, en dient vooral om mensen in de eigen groep een voorbeeld te geven en afwijkingen van het ideaal te corrigeren.

Elias koppelt dit roddelen aan verschillen in macht en status van gevestigden en buitenstaanders. Roddelen wordt binnen deze tweepartijenconfiguratie een verschijnsel dat losgekoppeld kan worden van individuele, persoonlijke acties. Op deze wijze worden dus sociale relaties en interacties tussen groepen vormgegeven die vervolgens weer door (ondermeer) roddelen bevestigd en in stand gehouden kunnen worden. Nieuwkomers kunnen zich niet of moeilijk verweren tegen lasterroddel, omdat ze geen sleutelposities innemen in de (wijk)gemeenschap. Door het ontbreken van een gedeelde infrastructuur verspreidt roddel zich bij nieuwkomers ook minder snel. Veel roddel richt zich dus vooral op nieuwkomers ook bij de nieuwkomers zelf. De standpunten die via de belasterende roddel ingenomen worden bevestigen doorgaans twee zaken: 1. ‘het is niet goed wat die mensen gedaan hebben’ 2. ‘maar wij behoren ook tot deze groep, omdat we nieuwkomers zijn en niet tot de gevestigde orde behoren’. Een dergelijke vorm van groepsschande (*group disgrace*) stigmatiseert de buitenstaander of nieuwkomer in situaties waar de reeds gevestigden de machtsbronnen en posities monopoliseren. Deze manier van kijken naar gevestigden en buitenstaanders, en de rol daarin van roddelen, kan uitgewerkt worden in configuraties die opgaan voor sociale situaties en groepen mensen in bredere zin.

Zijderveld (1971-1995)

In ‘On cliché’ (in het Nederlands: ‘De Tyrannie van het Cliché’) legt Zijderveld (1979-1982)³¹ de link tussen roddelen, moppentappen en het gebruik van clichés om eigen volk en vreemdeling (insider versus buitenstaander) van elkaar te onderscheiden, en, als dat nodig lijkt, gescheiden te houden. (p. 94) Roddel wordt bij Zijderveld in de ruimere betekenis van *gossip* gehanteerd, en verwijst hier dus ook naar prietpraat

31 De bladzijden verwijzen naar de Nederlandse vertaling (1982)

en geklets. ‘Gossip’ maakt het mogelijk om mensen te prijzen; een afwezige persoon op het morele vlak negatief te evalueren, alsook diens functioneren in het sociale verband over een langere periode. (p. 96) Gossip wordt omschreven als informele informatie over een niet-aanwezige derde, waarbij de volgende aspecten een rol spelen: de informatievoorziening verloopt buiten de formele hiërarchische kaders en officiële informatiekkanalen om – dus via de spreekwoordelijke ‘wandelgangen’. Informatie-uitwisseling geschiedt *off the record* en wordt nooit schriftelijk vastgelegd. Derhalve is men nooit op die specifieke informatie aanspreekbaar. De wél vrijgegeven informatie gaat bijna altijd over ‘de persoon achter de rollenspeler’, waarbij de besproken persoon uit hoofde van zijn afwezigheid geen verweermogelijkheid krijgt. (en het hem of haar dientengevolge ook niet bekend is dat er over hem of haar gepraat wordt)

Roddel kan in een rationeel (bureaucratisch) bestel aldus vergeleken worden met de rol van zwart geld in een moderne economie. Roddel kan echter ook gezien worden als een sociale controlestrategie waarmee mensen zich niet aan de gangbare clichés in een sociaal verband of organisatie hoeven te storen, en zich daarvan kunnen distantiëren. (p. 97) Er kan over de mens achter de rollen in een bureaucratisch bestel worden gesproken, en achteraf kunnen roddelaars binnen een dergelijk bureaucratisch (lees: generationaliseerd) bestel nooit op de roddel worden aangesproken. In deze context biedt roddelen dus ruimte om in vrijheid gemeenplaatsen te vermijden, en te zeggen wat men denkt en voelt. De roddel draagt verder bij aan sociale controle, en aan de sociale en culturele integratie van de groep waar mensen toe (gaan) behoren.

Kuiper (1999)

Volgens Kuiper zijn er drie noodzakelijke, structurele voorwaarden om te kunnen spreken van roddelen als vorm van communicatie: de afwezigheid van de besprokene; bekendheid van de communicerende mensen met de betreffende persoon: en aantasting van zijn of haars privacy. (omdat uit de aard van de zaak over persoonlijke zaken gepraat wordt) Belangrijke aspecten zijn enerzijds de betrouwbaarheid van de verteller van een roddel; anderzijds de context en overtuigingskracht van de verteller. Door roddel in een (functioneel of disfunctioneel) spanningsveld te situeren en te combineren met de integrerende en desintegrerende werking van roddelen, zijn nuances in de waardering van roddelen aan te brengen. Roddelen kan evenals als de verspreiding van geruchten gezien worden als een onmisbaar element voor het goed functioneren van sociale verbanden, omdat het een vorm van communicatie mogelijk maakt die binnen meer formele structuren blijkbaar niet mogelijk is.

Opvallend is dat positieve effecten van roddelen blijkbaar niet krachtig genoeg zijn (of onvoldoende waargenomen worden) om de negatieve maatschappelijke waardering van deze vorm van communiceren te verdringen. Maatschappelijke waarden als aantasting van privacy en geheimhouding van zaken die niet openbaar gezegd

kunnen worden, spelen hier een rol. Roddelen heeft een sociale controlefunctie, en kan een afschrikkende rol vervullen. De angst voor roddel vormt dan een kracht die mensen van bepaald gedrag af doet zien. Er is bij roddelen sprake van wederkerigheid en ruil, waarbij de waarde van de ruil wat minder zichtbaar en meetbaar is. Zoals eerder opgemerkt is roddel ook een middel om doelen te realiseren. Omdat in allerlei vormen van bestuur een zekere behoefte aan beslotenheid bestaat, staan openheid en roddelen op gespannen voet. In zekere zin vraagt een dergelijke beslotenheid om een manier van communiceren als roddel, die immers niet formeel traceerbaar is.

Organisatiewetenschappelijke beschouwingen

Noon & Delbridge (1993)

Roddel wordt door Noon en Delbridge gezien als een belangrijk aspect van het leven in organisaties, en een thema dat serieus onderzoek en analyse verdient. Roddelen als sociaal proces helpt de continuïteit van organisaties vorm te geven, en de samenhang te beschermen. Ook speelt het een rol bij het handhaven van groepswaarden en regulatie en controle binnen groepen – kortom als een belangrijk en intrinsiek aspect van het organisatieleven. In hun optiek biedt roddelen het individu ontsnappingsmogelijkheden, omdat er een zekere ruimte geschapen wordt om zich te kunnen distantiëren van de organisatie als bepalend sociaal verband. Ook bij de sociale mobiliteit van mensen binnen organisaties kan roddel een ondersteunende rol vervullen; bijvoorbeeld bij de overgang van de ene subgroep naar een volgende (eventueel hogere) laag in de organisatie.

Soeters (1994)

Hier wordt roddel gekarakteriseerd als informele interactie met een hybride karakter. Soeters geeft ruimte aan de grote en kleine krachten die een rol spelen bij het roddelen. Aan de procesmatige kant koppelt hij daarbij twee vormen van roddel aan twee krachten die medebepalend zijn voor cultuurvorming in organisaties. In lijn met de zojuist besproken misprijzende en prijzende roddel (Elias & Scotson, 1976) worden deze twee vormen van roddel meer als graduele dan als essentiële tegenstelling gepresenteerd – als vormen dus die samenhangen en niet los van elkaar gezien kunnen worden.

Misprijzend praten over iemand impliceert ook het (al of niet expliciet) prijzend spreken over het eigen gedrag en de eigen sociale en morele codes. (mores) Het prijzen van iemand van de eigen groep in roddelvorm verwijst uiteraard ook naar personen of groepen die niet aan deze standaard voldoen, ongeacht of dezen zich nu binnen dan wel buiten de groep bevinden. In lijn met de visie van Elias en Scotson (1976) wordt de prijzende en samenbindende roddel in organisaties verbonden met de gevestigden. Het veronderstelt een diffuse en minder geïntegreerde vorm van roddel bij

de buitenstaanders in de organisaties. Dat is roddel die juist de samenhang tussen de buitenstaanders onderling ondermijnt. De lijn van misprijzend versus prijzend kan verder gekoppeld worden aan kenmerken van sociale en/of statistische categorieën binnen organisatorische verbanden waarbij sprake is van homogeniteit en heterogeniteit; dus tussen mensen behorend bij een bepaalde categorie. Als we de redenering rond gevestigden en buitenstaanders vasthouden, kan gesproken worden van integrale versus gefragmenteerde groepen. De overeenkomsten in de eigen groep, en de verschillen met de andere groep, worden hierbij belangrijk. Dit leidt tot plaatsing van roddelen in een 'wij/zij'-denken, waarbij het samenbindende aspect en het machtsstreven van de gevestigden c.q. geïntegreerden een belangrijk oriëntatiepunt wordt.

Wittek & Wielers (1997)

Hier wordt de vraag gesteld welke vorm van betrekkingen in een georganiseerd sociaal verband (bijvoorbeeld een lesgroep of organisatie) tot meer of minder roddelen leidt. Wittek en Wielers hanteren drie triadische vormen: de coalitie versus het individu; drie personen die met elkaar verbonden zijn; en een persoon die twee mensen (die min of meer onbekend met elkaar zijn) met elkaar verbindt. Dit wordt gevolgd door de vraag of er in dit soort sociale betrekkingen nu meer of minder geroddeld wordt. Verondersteld wordt dat de aard van de betrekkingen tussen mensen in een gegeven generationaliseerd sociaal verband mede bepalend is voor de mate van roddelen daarin.

Wittek (1999)

Roddell wordt gezien als een tactiek, een onderdeel van een strategie, die mensen in organisaties kunnen aanwenden naast andere vormen van strategie, met name bij onderlinge irritaties. Hier is dus sprake van een vorm van sociale controle naast andere strategieën die mensen kunnen gebruiken. Een volgende conclusie is dat vrouwen in organisaties strategisch roddelen vaker en vanzelfsprekender hanteren dan mannen.

Michelson & Mouly (2000)

Gerucht en roddel krijgen nog altijd onvoldoende aandacht in management en in organisatiestudies, constateren deze auteurs. Zij stellen dat als er geen goed management is, gerucht en roddel de harmonie op de werkvloer kunnen doorbreken. Op basis van hun overeenkomsten worden de termen gerucht en roddel gelijk behandeld, en vervolgens samengevoegd tot informele communicatie. De oorsprong van roddelen en gerucht wordt gelegd bij zaken als het spanningsveld tussen publieke en private informatie; sociale vergelijking (het evalueren van de eigen positie ten opzichte van anderen); en een veelheid van functies van roddelen die verbonden zijn aan een beter begrip van de sociale omgeving. Michelson en Mouly wijzen op het belang van roddelen als een belangrijk individueel overlevingsmechanisme in organisaties. Zoals Gabriel

(1991) stelt: "It could be one means of humanising bureaucratic structures." Verder opteert Mishra (1990) voor de mogelijkheid dat roddelen een bijdrage kan leveren aan het tegengaan van stress bij medewerkers. Bovendien kan aan roddel en gerucht een zekere entertainment waarde toegeschreven worden. (Gabriel, 1995; Haviland, 1977)³²

Soeters & Iterson (2002)

Deze auteurs verbinden roddelen en machts handhaving in organisaties met de configuratie 'gevestigden versus buitenstaanders' die we eerder aantreffen bij Elias en Scotson. (1976) Deze procesgerichte aanpak beziet roddelen binnen organisaties in het kader van het onderscheid tussen prijzende en misprijzende roddel, hier uitgewerkt naar achtereenvolgens homogene, gedifferentieerde en gesegmenteerde groepen binnen organisaties. Daarbij wordt verondersteld dat de homogene groepen zich meer zullen bedienen van prijzende roddel. Gedifferentieerde groepen zullen beide vormen hanteren, terwijl bij gesegmenteerde groepen vaker de misprijzende roddel dominant zal zijn. De fluïde relaties tussen mensen maakt het moeilijker om zulke onderscheidingen vast te stellen. De connectie tussen roddel en machtsstrijd is er ook voor de verschillende partijen in en rond organisaties.

Daarnaast is het ook wenselijk om aandacht te schenken aan de verbindende en integrerende kracht van roddel. Langs de lijn van boven naar beneden heeft het management veel ruimte om vanuit een machtspositie mensen tegen elkaar uit te spelen. Roddel vanuit de lagere posities ('omhoog') wordt verondersteld risicovol te zijn, vooral als deze zich richt op de direct leidinggevende persoon. Daar staat tegenover dat het roddelen over een direct leidinggevende een grotere status bij de collega's op kan leveren. Als er sprake is van sterke centralisatie van de macht in organisaties, kan roddel vanuit medewerkers betiteld worden als 'zachte kracht' die wel degelijk waardevolle informatie kan opleveren hoe medewerkers werkelijk over bepaald beleid en bepaalde mensen denken.³³

Voortdurend zullen mensen in organisaties zich de vraag stellen wanneer en waar, en over welke mensen, iets gezegd kan worden. Het roddelen wordt verbonden met belangrijke kernbegrippen van het civilisatieproces over een langere periode. In West-Europa is daarbij sprake van een overgang van Fremdzwang naar Selbstzwang; wat volgens Elias (2001) wil zeggen dat de dwang van buiten (regels, voorschriften en sancties) is verminderd, en dat er een sterker beroep wordt gedaan op de dwang van

32 De hier genoemde literatuur verwijst naar Michelson en Mouly (2000).

33 De concentratie van macht leidt tot meerdere vormen van roddelen. (Elias) Het verbod om te roddelen heeft in die zin direct of indirect te maken met het beschermen van een machtspositie. Kantoorpolitiek, formele en informele communicatie en roddelen zijn dan meer dan ondermijnende vormen van communiceren/interacteren.

binnenuit. De dwang van buiten wordt verinnerlijkt en als het ware ‘geautomatiseerd’.³⁴ Dit vraagt van mensen in georganiseerde sociale verbanden een aanzienlijke sensitiviteit met betrekking tot wat anderen bezighoudt; maar ook wat iemand wel en niet wenst te horen over zichzelf, of derden. De groeiende informalisering op de werkvloer vraagt van mensen een voortdurende inschatting van wat wel en wat niet gezegd kan worden, tegen wie, en op welk moment. Hierbij komt dat de grenzen tussen werk en privéwereld vervaagd zijn.³⁵ Afdelingen en functies verliezen hun vertrouwde afkadering en betekenis. En de steeds veranderende verantwoordelijkheden en bevoegdheden suggereren voor afdelingen, informele groepen en functionarissen consequent een vermindering van machtsverschillen. Meer macht bij een bepaalde persoon kan betekenen dat het roddelen diegene minder raakt, maar kan ook betekenen dat vanuit die machtspositie de misprijzende roddel voor de zwakkere partij sterkere negatieve gevolgen heeft.

Prijzende roddel over de eigen groep en misprijzende roddel over anderen vraagt dus meer dan ooit van mensen een afgewogen balanceren; zeker in organisaties waar de medewerkers naar functie en maatschappelijke achtergrond meer gedifferentieerd zijn. Het maakt nieuwsgierig naar hoe mensen op de werkvloer weten (en leren) wanneer ze beter niet kunnen roddelen over een bepaalde persoon. Verder is het een belangrijke vraag of het mogelijk is onderscheid te maken tussen geciviliseerde en ongeciviliseerde roddel. En wordt een misprijzende roddel als meer geciviliseerd beleefd, dan de directe confrontatie? Of is het net andersom, en wordt de misprijzende roddel gezien als de ongeciviliseerde vorm, en wijst juist de keuze voor een directe confrontatie op een hogere graad van civilisatie?

Waddington en Michelson (2008)

Beide auteurs bestrijden de overtuiging dat roddel als een ongewenste vorm van communiceren tegengegaan en geëlimineerd moet worden door het management. Zij pleiten op basis van empirisch materiaal voor een realistischer kijk op roddelen binnen organisaties. (en een meer passende reactie) Liever dan roddelen te zien als een probleem dat gemanaged moet worden, redeneren zij dat roddel een potentieel rijke bron van informele verhalen, kennis en informatie kan zijn, die het management

34 In de jaren zeventig van de vorige eeuw ontstond een attenderend begrip, *Selbstzwang* ofwel informalisering genoemd. (*informalisation*) De gevolgen van een steeds groter wordende mate van informalisering gaat (Wouters, 2008) tegelijkertijd gepaard met strikte regels voor de interacties tussen mensen. Het dubbele gevoel dat roddelen oproept kan nu verboden worden met een geïnternaliseerd verbod van de machtige in het sociale verband. (familie, gezin – zie Patricia Meijer Spacks, 1983)

35 Denk hierbij aan bijvoorbeeld het nieuwe werken en het 24/7 beschikbaar zijn via mail en telefoon. De suggestie wordt gewekt dat er ruimte is voor informele vormen van omgang, maar tegelijkertijd wordt er van mensen sterke zelfcontrole in de interactie met andere mensen verwacht.

aan een beter begrip van organisatorische zaken kan helpen. De volgende vraag is op welke wijze het management de roddel gaat hanteren. Met behulp van een zogeheten *emergency model* verbinden zij roddel met een reeks van aandachtspunten die lopen van informele communicatie in organisaties (via macht, emotie, betekenisontwikkeling, identiteit en ethiek) naar uiteindelijk – noodzakelijke – organisatorische kennis. (p. 9; dit *emergency model* zal enigszins gemodificeerd terugkomen in een publicatie van Waddington uit 2012)

Buunk (2010)

Onder de titel 'Oerdriften op de werkvloer' wordt aandacht geschonken aan roddelen op de werkvloer met als ondertitel 'Waar taal voor is uitgevonden'. Verbaal verwijzen naar dingen die al gebeurd zijn of elders hebben plaatsgevonden, vergt een bepaalde mate van abstractie en creativiteit. Taal is een communicatievorm die effectief is voor zowel het praten met, als over de ander. Praten, babbelen, kletsen, roddelen zijn er dus vooral voor het onderhouden van relaties. Het is de basis van het sociale leven, waar immers voortdurend afstemming en coalitievorming tussen mensen in wisselende situaties plaatsvindt. Dit wordt voortgezet op de werkvloer. Buunk wijst op onderzoek waaruit blijkt dat een groepsgrootte van twee of drie personen zich het best leent voor roddelen. (Dunbar, 1997; Waddington, 2005a) Uit onderzoek van Canon Europe uit 2008 blijkt verder dat Nederlandse kantoormedewerkers een kwart van de werktijd besteden aan kletsen en roddelen. Tevens blijkt daaruit dat het kwaadaardige aspect van roddel ten onrechte zoveel nadruk krijgt: slechts drie a vier procent van de bestudeerde gevallen blijkt echt als kwaadaardig geroddel te kwalificeren. (Dunbar, in Buunk, 2010) Als het kwaadaardige karakter en waarheidsgehalte van de roddel samenvallen, richt dat nog eens extra de aandacht op de functie van roddel in organisaties, omdat hier macht en sociale controle zo'n belangrijke rol spelen, net als reputaties en groepsbindende functies. Ten gevolge hiervan kan het een desastreus effect hebben als geprobeerd wordt roddelen uit een organisatie te bannen. Een vitale organisatie heeft verhalen van mensen over andere mensen nodig. (Korsten, 2007)

Yue (2008, 2013)

Yue zoekt aansluiting bij de beleving van mensen zelf, en gaat daarom niet uit van gangbare definities in theorieën over roddelen. (zie ook: Bartunek & Spreitzer, 2006). Een significante correlatie tussen roddelen op de werkplek, strategieën om invloed te verwerven, en gedrag behorend bij het organisatielidmaatschap sterkt Yue in zijn vermoeden dat er een (op het eerste gezicht contra-intuïtieve) mogelijkheid van positieve organisatorische gevolgen van roddel bestaat. (Yue, 2008) Hier is roddelen een vorm van vriendschappelijkheid tussen mensen en staat voor het op instrumentele wijze nastreven van werkdoelen. Het onderzoek vraagt ook aandacht voor de wijsheid en effec-

tiviteit van managers, als zij roddel op de werkplek onder controle willen krijgen; maar eerst en vooral gaat het om een genuanceerd begrip van roddel op de werkplek als sociaal verschijnsel, met aandacht voor het type managementcontrole dat toegepast wordt.

In drie onderzoeken naar roddelen stelt Yue (2013) dat de definities die door mensen gehanteerd worden met betrekking tot roddelen vaak tegenstrijdig zijn. In de tweede plaats signaleert hij verschillende relaties inzake de vergeldende intentie bij roddelen, emotionele betrokkenheid bij de organisatie, en werktevredenheid. Op basis van het onderscheid tussen werkgerelateerd of op de persoon gerichte roddel worden vervolgens een reeks voorspellende uitspraken gedaan.³⁶

Michelson, Iterson en Waddington (2010)

Op basis van evaluatie van kenmerken van roddelen in organisaties stellen zij een procesgerichte benadering voor, omdat roddelen niet simpel te isoleren is van andere zaken. Roddel blijkt wisselend voor te komen en op te komen. De effecten van roddel blijken in ethisch opzicht sterk af te hangen van de roddeltriade (relaties) waarin mensen roddelen.

Brandt (2010)

Brandt onderzoekt wanneer positieve informatie betrouwbaar gevonden wordt. Natuurlijk is er een verschil als de persoon iets over zichzelf vertelt, of als iemand anders het vertelt. De experimenten tonen aan dat een verhaal uit de mond van een ander als betrouwbaarder wordt ervaren dan als een persoon het zelf vertelt. Er worden geen heldere uitspraken gedaan over de vraag of dit ook geldt voor negatieve informatie, zoals eerder wel verondersteld werd. Juist hiervan lijkt eerder sprake bij roddelen, omdat mensen nu eenmaal minder snel geneigd zullen zijn negatief over zichzelf te rapporteren.

Ellwardt 2011 (zie ook: par. 3.4)

Ellwardt werkt een triadische en sociale netwerkanalyse uit met betrekking tot roddelen in enkele concrete organisaties. Het sleutelwoord in de triadische relaties is vertrouwen: onderling tussen de drie personen binnen het triadische verband; en vertrouwen in het roddelen. De mate van vertrouwen tussen de zender van de roddel, de ontvanger en de beroddelde wordt gezien als een belangrijk aandachtspunt bij het ver-

³⁶ Welke voorspellingen worden er gedaan? Het waarheidsgehalte van een roddel is hoger als het van een eerste verteller komt. Aan positieve roddel wordt in werksituaties een hoger waarheidsgehalte toegekend, waardoor die eerder geaccepteerd zal worden. De vergeldende intentie van de roddel is groter bij een negatieve roddel. Er is eveneens een samenhang tussen persoonlijke en positieve roddel als er een grotere betrokkenheid is bij de organisatie, en een samenhang tussen negatieve en persoonlijke inhoud van de roddel en een negatief gevoel. Significant is tenslotte ook de gevonden samenhang tussen roddel op het werk, en roddel gericht op de aard van een persoon. (Zie onder andere Yue, 2013)

klaren van een toename of vermindering van roddelgedrag. Roddelen op de werkplek is ook verbonden aan weerstand jegens de autoriteit van de manager tijdens ingrijpende organisatieveranderingen, en het daarmee samenhangende wantrouwen jegens diezelfde manager. Het onderzoek geeft een uitstekend beeld van de gevolgen van het roddelen over de manager op de werkplaats in termen van vertrouwensrelaties.

Ellwardt werkt roddelen over managers (positief of negatief) uit in een sociale netwerkanalyse met inbegrip van het eerder besproken concept van triadische verbanden in het sociale netwerk. De resultaten van het onderzoek staan in het teken van wie er in een bepaalde situatie roddelt (met-wie-over-wie) uitgewerkt in termen van vertrouwen. Hierbij geldt dat vertrouwen het roddelen bepaalt, maar omgekeerd ook het roddelen het vertrouwen bepaalt. Mensen roddelen over mensen die ze niet vertrouwen, en over mensen aan wie een lagere status wordt toegekend. Ondergeschikten roddelen vaker over hun leidinggevend als de vertrouwensrelatie slecht is. Als er veel vertrouwen is tussen collega's wordt er vaker geroddeld. Vertrouwen heeft geen zichtbaar effect op positieve roddel over leidinggevend. Negatief roddelgedrag of ontbreken van positief roddelgedrag kan wijzen op (grotere) afhankelijkheid van de ondergeschikte.

Medewerkers roddelen vaker over medewerkers in hun eigen werkgroep: de verklaring hiervoor is dat dit de mensen zijn van wie ze afhankelijk zijn voor de uitvoering van hun werk. Roddelen tussen collega's volgt overigens niet vanzelfsprekend uit de bestaande vertrouwensrelaties. Het onderzoek toont voorts aan dat vertrouwensrelaties ook ontstaan door te roddelen. (p. 173) Dit weerlegt de uitspraak van Gluckman (1963) dat sociale cohesie leidt tot roddelen, maar dat roddelen niet leidt tot sociale cohesie. Daarentegen sluit deze analyse wel aan bij die van Elias en Scotson, (1976) die stellen dat roddelen een ander effect heeft op gevestigden dan op buitenstaanders.

Waddington (2012)

Waddington stelt vast dat de aandacht voor roddel in organisaties nog altijd beperkt is. Het thema wordt door zowel managers als organisatieonderzoekers veelal genegeerd, evenals in inleidingen en basisboeken over organisatie en communicatie. Omdat roddel geen triviaal, onbelangrijk verschijnsel in het organisatieleven blijkt te zijn, kunnen we dus stellen dat we hier met een ondergewaardeerd thema in de organisatie- en communicatiewetenschappen van doen hebben.

Waddington plaatst de begrippen 'gossip' en 'organization' expliciet naast elkaar. Het betekent dat gossip niet gezien wordt als een apart verschijnsel van en in organisaties, maar als een daarmee volledig vervlochten verschijnsel.³⁷ Reflectie ziet zij als

37 Een vervlechting die ook speelt bij andere sociale verbanden – het rationaliseren van sociale verbanden naar bepaalde kenmerken en betrekkingen tussen mensen kan houvast geven bij het beschrijven en analyseren. De keuzes van kenmerken van personen/posities en relaties gaat hier wel aan vooraf.

een belangrijk element bij het denken en schrijven over roddelen en organisaties. De belangstelling voor en literatuur over roddelen blijkt verspreid te zijn over een reeks van wetenschappelijke disciplines. Dit maakt het ontwikkelen van een interdisciplinair perspectief noodzakelijk, zou men het verschijnsel echt recht willen doen. Er zijn ook veel verbindingen te leggen tussen aanpalende verschijnselen, of die nu direct of minder direct aansluiten bij roddel. Voorgesteld wordt het begrip te plaatsen in een reeks van communicatievormen als gerucht, (*rumour*) verhalen vertellen, (*storytelling*) broodje-aap-verhalen, (*urban legends*) en kletsen. (*chatting*) Zij stelt dat roddelen belangrijk is vanwege de bijdrage die het levert aan de ontwikkeling van kennis in instituties en georganiseerde verbanden.

Roddelen wordt uitgewerkt vanuit een *emergency model*, het zogenaamde Communicative Constitution of Organization Model, waarbij roddelen gezien wordt als een belangrijk proces tussen mensen dat aan de grondslag staat van het feit dat organisaties kunnen bestaan. Het is een evaluatieve vorm van communiceren die mondeling, schriftelijk of visueel vorm kan krijgen. Het streven is dit voorheen goeddeels genegeerde proces voor managers, organisatie- en communicatie-onderzoek inzichtelijk te maken. Waddington ziet een en ander als een waardevol constituerend organisatieproces, dat een centrale plaats in het denken over organisaties dient in te nemen. Hier worden *organizational communication, ethics, emotions, sensemaking, identity, power and organizational knowledge* fluïde processen die het beschrijven en analyseren van roddelen kunnen dienen.

Reflectie op roddelen in organisaties en instituties

Als uitgangspunt bij het denken over roddelen in organisaties is ervoor gekozen organisaties en instituties te zien als sociale constructies, (net als roddel zelf) dus als resultaat van interacties tussen mensen. Organisaties en instituties worden vaak ervaren als objectieve gegevenheden, maar zijn dat niet. De vraag is dan hoe dit voortdurend streven naar het communicatief constitueren van organisaties en instituties verbonden kan worden met roddelen. (Waddington, 2012)

In de sociologie zijn er twee onderscheiden perspectieven die zich expliciet richten op roddelen als sociaal verschijnsel in samenlevingen. De eerste, de figuratieve theorie van Elias (2001) centreert rond de gevestigden en de buitenstaanders, en benadrukt sterk de ontwikkeling en het handhaven van macht, zowel binnen het eigen sociale verband, (netwerk) als in mogelijk concurrerende sociale verbanden. De relaties (en interacties) tussen mensen krijgen vorm binnen de bestaande sociale netwerken (sociale groepen) op basis van de verschillende vormen van machtsstreven daarin. De ruimte voor individueel gestuurd gedrag wordt in deze benadering als minimaal gepresenteerd, want bepaald door iemands positie in het verband. Het bepalen van roddel als positief of negatief wordt vervolgens verbonden aan de waardering van de

(machtigste) groep. Daarbij is die machtigste groep ook in staat de zelfwaardering van de buitenstaanders in belangrijke mate te bepalen.

Een tweede perspectief in de sociologie (meer functionalistisch van aard) plaatst roddelen als sociaal verschijnsel tegenover het gerationaliseerde en gebureaucratiseerde deel van de samenleving. In deze benadering wordt de vraag gesteld welke positieve dan wel negatieve functies roddelen kan hebben voor een dergelijk gerationaliseerd onderdeel van de samenleving. Roddelen wordt hiermee al snel uitgewerkt in termen van positieve of negatieve functionaliteit voor zo'n gerationaliseerd verband. De functionele en disfunctionele kanten van roddelen worden dan gezien als vormen van sociale controle. Binnen gebureaucratiseerde systemen als organisaties en instituties waarin van formele verantwoording sprake is vormt roddelen een probleem. Medewerkers binnen formele sociale verbanden en professionele, gebureaucratiseerde beroepen ervaren dat er zaken zijn die niet gezegd mogen worden. Zo ontstaan intra- en interactieve spanningen, (Kuiper, 1999) met gevolgen voor de verdergaande interacties tussen mensen in bepaalde posities en functies in het gerationaliseerde sociale verband. Vanuit het sociale controleperspectief en sociale netwerkbenadering is hiervoor aandacht bij Wittek (1999). De interacties tussen mensen kunnen hier niet begrepen worden zonder aandacht te besteden aan het totaal van sociale betrekkingen en verbanden die in concrete interacties gemobiliseerd en ingezet worden. In de beschouwingen van respectievelijk Buunk (2010) en Ellwardt (2012) krijgt het evolutionaire en intermenselijke aspect van roddelen weer aandacht. Voorts is er nog de opvallende en waardevolle bijdrage van Waddington (2012) die roddelen beschrijft als een sociaal verschijnsel met een eigen constituerende kracht bij de informatievorming in organisaties.

3.6. THEMA 2 RODDELEN, MORAAL EN ETHIEK

De voorgaande manieren van kijken naar en denken over roddelen gaan voorbij aan de waardering van roddelen en het meestal moraliserende aspect van het verhaal over iemand.

Na een korte schets van de betekenis van de ethiek (moraalwetenschap) worden enkele wetenschappelijke toepassingen ten aanzien van morele en ethische aspecten van roddelen gepresenteerd.

Als onderdeel van de filosofie poogt de ethiek criteria te vinden voor het beoordelen van iets als 'goed' of 'slecht', en hoe en waardoor motieven en gevolgen van bepaalde handelingen geëvalueerd kunnen worden. Ethiek betreft meestal een verzameling regels, normen en waarden die het moreel juist of onjuist handelen bepalen. De ethiek kent een lange geschiedenis en een breed spectrum aan stromingen en benaderingen.

Vaak wordt onderscheid gemaakt tussen persoonlijke en maatschappelijk geldende ethiek. De voortdurende wisselwerking tussen de sociale structuur en de geldende ethische gedragsregels in een sociaal verband maken dit onderscheid echter diffuus.

Moraliteit kan gezien worden als de basis van ethiek, en verwijst dan naar algemene regels die gelden bij het handelen in meerdere situaties. Gesteld kan worden dat er geen duidelijke instituties of organisaties zijn die de totstandkoming, handhaving, overdracht en toepassing ervan schragen. (De Valk, 1977) Dit heeft weer tot gevolg dat het vaststellen van wat goed of slecht is in een specifieke situaties altijd een reeks problemen oplevert. De criteria om iets goed of slecht te noemen kunnen per situatie sterk verschillen, en zijn niet voor eens en altijd te bepalen. Personen en hun (sociale) inbedding en ontwikkeling spelen een rol bij het bepalen van wat goed en wat slecht wordt gevonden. De vraag vanuit de ethiek naar het goede of slechte van een sociaal verschijnsel kan niet los gezien worden van de sociale context waarin die plaatsvindt.

Ten aanzien van het moreel-ethische aspect van roddelen doemt als eerste probleem op, dat bij roddelen het evalueren van personen een belangrijk kenmerk is. (Gluckman, 1963; Elias & Scotson, 1976; Forster, 2004) In de lijn van de voorgaande drie theoretische perspectieven (functionalisme; evolutionisme; intermenselijk perspectief) staat de functie van ethiek en moraal voor personen of sociale verbanden, het grotere geheel, op de voorgrond. Ook kan men onderzoeken hoe evolutie en ontwikkeling van moraal en ethiek bij mensen en sociale verbanden verbonden is met bepaalde interpersoonlijke situaties. (Kelly *et al.*, 2003) En, daaropvolgend, hoe dit zich verhoudt tot de vraag naar de overlevingskansen van individuele mensen en sociale verbanden.

In het derde theoretische perspectief kan de vraag opgeworpen worden hoe moraal en ethiek (als gevolg van interacties tussen personen) gehandhaafd, bijgesteld en verder ontwikkeld worden.. Dit laatste, interactieve perspectief betekent dat een absolute en overstijgende bepaling van morele en ethische regels of criteria op voorhand (a priori) problematisch is. Mensen leven in een geheel van sociale betrekkingen waar ethiek en moraal dan wel een gegeven zijn, maar tegelijkertijd de uitwerking ervan (in definities, functies e.d.) niet ondubbelzinnig is. Het is mogelijk om bij sociale constructies te zoeken naar mogelijke functies, verschillende situaties, en de wijze waarop ethiek en moraal de evolutie en ontwikkeling van personen en groepen ondersteunt. Ook ethiek en moraal zijn uiteindelijk sociale constructies, die gebaseerd zijn op de interactie van mensen. In laatste instantie zullen verdere ontwikkelingen op het vlak van moraal en ethiek telkens opnieuw vormgegeven dienen te worden via interacties tussen concrete mensen, en in actuele situaties.

Moraal en ethiek in de huidige literatuur over roddelen zijn grofweg gefocust op ofwel het definiëren van het sociale verschijnsel roddelen, ofwel op mensen die betrokken zijn bij roddelen, op effecten van roddelen, of de omstandigheden waarin roddelen zich manifesteert. Het uitgangspunt – interacties als basis van sociale constructies

– betekent dat ethiek en moraalwetenschap zijn ontwikkeld in een concrete context, en dat elke uitspraak die zich baseert op ethiek en moraalwetenschappen zich niet alleen mag richten op eenzijdig opgelegde uitgangspunten. Dan wordt namelijk verder discussie over uitgangspunten van ethiek en moraalwetenschap mogelijk.

De volgende selectie uit de wetenschappelijke literatuur van ethische perspectieven op het sociale verschijnsel roddelen geeft een beeld van de morele aspecten van roddelen.

Edited by Goodman & Ben Ze'ev (1994)

In deel 1 van *Good gossip* bespreken meerdere (hier niet allen genoemde) auteurs een aantal thema's rond roddel als moreel probleem; thema's die met name relevant zijn bij het zoeken naar de betekenis van roddelen vanuit een interactieve en procesgerichte benadering.

Ben Ze'ev (1994) wijst op het prototypische karakter van roddelen. Dat wil zeggen dat roddelen altijd betekent dat per situatie sprake is van een andere mix van kenmerken die allen in meer of mindere mate verbonden zijn aan deze vorm van communiceren.

De Sousa (1994) acht het wenselijk inzake roddelen een neutrale definitie te hanteren, omdat anders het verschijnsel per definitie negatief benoemd zal worden. Deze benadering accentueert de waarde van roddelen; en wel als een zegen voor de persoon over wie men roddelt. De Sousa stelt dat roddelen gewoonlijk als een milde vorm van kritisch evalueren van mensen wordt opgevat, waarbij de geëvalueerde persoon beschermd wordt tegen een te kritische evaluatie.

Taylor (1994) pleit voor een heldere afgrenzing van roddelen op basis van de meest opvallende kenmerken van roddel. Hij kiest daarbij voor de intrinsieke waarde van roddel: het niet-naar-buiten-gerichte aspect ervan. Gevolg van deze zienswijze is dat *doelgericht* roddelen hier als een parasitaire vorm van roddel gekenschetst wordt. Het fluïde karakter van roddel blijft, stelt Taylor, bij een intrinsieke waardering van de activiteit wel belangrijk, want tijdens een gesprek zullen gewoon converseren en roddelen op vanzelfsprekende wijze in elkaar overvloeien. Het onderscheid tussen de effecten van roddelen, en de intentie van de mensen die roddelen, is voorts niet altijd helder.

Thomas (1994) poogt de kern (en logica en kenmerken) van het roddelen te achterhalen door een aantal voorbeelden van praten-over-iemand te vergelijken. Op basis daarvan poneert Thomas dat er drie stappen zijn die kunnen helpen bij het bepalen of er sprake is van roddel. Roddelen als een vorm van praten omvat vaak een kritische evaluatie van het gedrag van de (afwezige) persoon. Hierbij ventileert een verteller zijn negatieve gevoelens ten aanzien van iemand of een gebeurtenis. Belangrijk hierbij is dat er verder geen intentie is bij de roddelaar om het welzijn van de besproken persoon te ondersteunen.

In de beschouwing van Schoeman (1994) speelt het onderscheid privacy en publiek domein een belangrijke rol. Vastgesteld wordt dat roddel zich niet simpel laat beschrijven in termen van het bespreken van privékwesities in het publieke domein. Er zijn ook voorbeelden van publieke thema's als onderwerp van roddel. Verder zien we in de privésfeer roddel ook terug als een integraal deel van de communicatie tussen mensen.

Morreall (1994) vergelijkt, in de lijn van Zijderveld (1971), roddel met humor, waarbij ook een reeks overeenkomsten en verschillen tussen humor en roddelen gesignaleerd wordt. Er is sprake van plezier, van een verhaalvorm, en tevens wordt er een beroep gedaan op de verbeeldingskracht van de mensen die roddelen. Bepaalde mensen en gebeurtenissen worden in alternatieve kaders geplaatst die niet alleen relativiserend werken, maar ook als humorvol worden ervaren, en bovendien als ondermijnend voor de persoon in kwestie.

Iterson & Clegg (2008a - 2008b)

Iterson en Clegg stellen dat gedrag op microniveau in belangrijke mate bepaald wordt door machtsverdeling, en dat machtsverdeling uiteindelijk de ethiek vormt. De institutionele (machts)patronen representeren ook de ethische orde, die vervolgens het dominante discours vormgeeft en zwijgen afdwingt. Roddel is hier dan ook zeker geen leeg en zinloos geklets, maar juist de expressie van door de leden van een organisatie aangebrachte classificaties in een moreel universum. Als bepaalde roddels in organisaties (denk hiervoor bijvoorbeeld aan Enron et cetera) breder bekend waren geweest, en begrepen in hun specifieke antropologische waarde, dan zou daar mogelijk eerder een waarschuwing van zijn uitgegaan. Omdat classificatie inherent is aan organisatievorming, betekent dit logischerwijs dat de meeste organisatiewetenschappers zich op het formele en het publieke zullen richten. In de praktijk dus met hantering van officiële classificaties van functies, rollen, taken, titels, handleiding, en richtlijnen – in één woord: routines. Routines zijn niet perse slecht maar raken niet aan het ruwe materiaal van de organisatie, de zingeving, de informatie, en de feitelijk heersende moraliteit. Om het zozeer gewenste hoge niveau van beschrijving en analyse van de ethische praktijk te bereiken, moet nodig een blik geworpen worden op de zogenaamde onderbuik van de organisatie. Roddel richt zich op primitieve vormen van classificatie van de leden van een organisatie. De manier waarop mensen het goede, het slechte en het lagere beschouwen en waarderen, maakt de sociale morele orde zoals deze in de praktijk bestaat inzichtelijk. Mensen die serieus geïnteresseerd zijn in de praktijk van de ethiek en roddelen zullen volgens Iterson en Clegg dan ook in de smerigheid van de organisatie moeten afdalen, willen ze er werkelijk iets mee kunnen doen.

Waddington (2012)

Waddington beschouwt het meedoen aan roddelen altijd als een ethische beslissing. Roddel, de mensen die roddelen, en het roddelen over mensen in het dagelijkse leven kan in termen van goed, slecht of giftig beoordeeld worden. Los van de negatieve reputatie van roddelen en de mogelijke pijn die het roddelen kan veroorzaken, is roddelen hier vooral een waardevolle vorm van informeel praten over mensen. Een betere analyse van roddelen in georganiseerde verbanden kan inzicht bieden in de “messy moral heart of the organization, where its ethics are displayed in practice rather than in manuals and codes.” (Clegg & Irterson, 2009, p. 287)

Er zijn een aantal ethische aspecten verbonden aan het verzamelen van gegevens en het doen van onderzoek inzake roddelen. Zo zijn er de verhalen over mensen in een gerationaliseerd sociaal verband die gedurende een onderzoeksperiode aan de onderzoeker toevertrouwd worden, en niet zomaar kunnen worden opgenomen in een onderzoeksverslag. Hoe de mogelijk hieruit voortvloeiende ongewenste gevolgen voorkomen kunnen worden, is een vraag die nader onderzoek verdient. In plaats van hier een strikt bureaucratische regelgeving te volgen, lijkt het wenselijk te zoeken naar een vorm van onderzoek waarbij ‘het ethisch zijn’ belangrijker is dan het strikt navolgen van (ethische) regels voor het doen van onderzoek.

René Girard (1990, 1994)

Girard werkt in *God en geweld* (1994) een theorie uit over het ontstaan van de menselijke cultuur waarin nabootsing een centrale plek inneemt. Vanuit een allesomvattend evolutionair perspectief tekent hij roddelen als een vorm van zondebokcreatie. De beroddelde persoon is als gevolg van dit zondebokmechanisme zowel slachtoffer alsook ‘heilig drager’ van de last van een sociaal verband. In termen van het nabootsen (mimetische) kijken naar de ontwikkeling van mensen krijgt roddelen een ritueel karakter. In sociale verbanden levende mensen zullen met een zekere regelmaat een buitenstaander of marginale groepsgeenoot uitkiezen om samenhang en kracht van de betreffende samenleving te bevestigen. De zondebok in een sociaal verband, hier de beroddelde persoon, wordt de vijand die gedood mag worden. Dit doden, figuurlijk of letterlijk, helpt de groep geweld te beteugelen. Het slachtoffer wordt aangewezen als de oorsprong van het geweld, onrust in de groep wordt aan hem toegeschreven terwijl het slachtoffer tevens de bevrijding ervan levert. Girard meent dat deze vergoddelijking van de zondebok (hier de persoon over wie geroddeld wordt) de basis vormt van het ontstaan van cultuur, en de creatie van vele godheden. Er zijn volgens Girard twee routes om het geweld in sociale verbanden tegen te gaan: de eerste route is het creëren van taboes; de tweede het herhalen, nabootsen van de keuze voor een zondebok – waarbij het geweld van de groep geprojecteerd wordt op een van de te offeren groepsleden. (Girard, 1990, 1994)

Verondersteld wordt dat er zich in de sociale geschiedenis van de mensheid een verschuiving heeft voltrokken: van mensenoffers via dierenoffers naar het offeren van bloemen. In die zin zou het offeren van mensen (via roddelen) dan een afrekening zijn; een afrekening die zich voorkoming van geweld ten doel stelt. Een afrekening ook waarover binnen het sociale verband niet gesproken mag worden.

Het wetenschappelijk benoemen van mogelijke positieve gevolgen van roddelen zou, in deze redenering, voor bepaalde mensen dit zwijgen kunnen doorbreken. Naar mijn mening biedt het zondebokmechanisme van Girard een bruikbare toevoeging op het evolutionaire perspectief, omdat het de aandacht richt op dat deel van het proces waar de beroddelde persoon absoluut beschadigd of buitengesloten wordt; en waar sprake is van het offeren van mensen via roddel met als doel de interne samenhang te verbeteren of mogelijk geweld te beteugelen. (Girard, 1990; Girard, 1994)

De diversiteit in manifestaties van roddel zoals door De Backer (2005) getoond werd, liet ook zien dat veel roddels uiteindelijk ook juist gericht zijn op insluiting van de persoon over wie geroddeld wordt. De veelheid aan functies die aan roddelen worden toegekend, zijn dan moeilijk te reduceren tot het omgaan met het geweld binnen sociale verbanden. Het hanteren van het zondebokmechanisme in de lijn van Girard geeft bij bepaalde soorten roddel houvast, maar is niet voldoende om het brede spectrum aan mogelijk gevolgen en oorzaken te duiden.

Reflectie op roddelen, moraal en ethiek

De moreel-ethische waardering van roddelen focust expliciet op de vraag of roddelen als vorm van communiceren goed of slecht is. Daarbij doemt steeds de vraag op, of de personen die roddelen, of het roddelen zelf, of de effecten van het roddelen als goed of slecht geëvalueerd moeten worden. Criteria om tot een oordeel te komen blijken moeilijk eenduidig vast te stellen, en variëren (te) sterk per situatie. De volgende punten blijken dan van belang: Roddelen is geen verschijnsel dat binair afgegrensd kan worden. Het is een verschijnsel dat beschreven kan worden in termen van meer of mindere aanwezige aspecten. De situationele bepaaldheid van roddel is groot. En de waardering ervan wordt dan ook in belangrijke mate bepaald door de context. De verhouding van roddelen in het publieke en privé domein blijkt ook geen eenduidige; en wordt eveneens sterk situationeel bepaald – door de positie van mensen, en het thema in die bepaalde situatie. Ook als we de effecten en gevolgen van roddelen nader beschouwen levert dat geen eenduidig beeld op: er zijn voldoende roddelsituaties en gevolgen die niet volledig worden afgewezen; en er zijn zelfs situaties waarin effecten en gevolgen nastrevenswaardig genoemd kunnen worden. (Forster, 2004; De Backer, 2005; Beersma & Kleef 2008)

De waardering van roddelen en de verschillende functies (in termen van eufuncties of disfuncties) wordt sterk bepaald door de positie die mensen innemen. Dit geldt ook voor de waardering in termen van evolutie en overleving via bepaalde soorten

roddels: die laat zich minder eenduidig vastleggen in termen van goed of slecht, positief of negatief. Positie en betrekking van mensen variëren voorts per (interpersoonlijke) situatie, zodat ook daar variaties in waardering kunnen worden waargenomen.

Er zijn drie mogelijk negatieve contexten in relatie met roddelen die in de literatuur genoemd worden. Allereerst het zondebokmechanisme waar mensen door roddelen geofferd worden om de sociale verbindingen tussen mensen te versterken of te behouden. (Girard, 1994) Er is het mogelijk ten onrechte buitensluiten van mensen; het door roddel inperken van hun mogelijkheden; of het aantasten van hun zelfbeeld door roddel. (Gluckman, 1963; Elias & Scotson, 1976) En als derde aandachtspunt het ten onrechte aantasten van iemands reputatie door roddel. (De Backer, 2005)

3.7. TERUGBLIK OP RODDELLITERATUUR

De functionalistische beschouwingen zijn vooral gericht op de mogelijke gevolgen van roddelen voor personen en (grote of kleinere) sociale verbanden. De vele functies die toegeschreven worden aan roddelen zijn geordend rond vier basisfuncties: informatie, sociale binding, beïnvloeding, en verwerking van emotie.

In de evolutionaire beschouwingen ligt de nadruk meer op het zoeken naar de mogelijke oorsprong van het roddelen. Deze oorsprong wordt gezocht in de ontwikkeling van bewustzijn (de menselijke cognitie) en de ontwikkeling van taal. Twee vaardigheden die mensen in staat stellen samen te werken en te leven in complexe sociale verbanden.

De intermenselijke beschouwingen over roddelen hanteren bijvoorkeur concepten als 'sociale ruil' en 'sociaal netwerk' bij het beschrijven en analyseren van roddelen. Bij de sociale ruiltheorie komt het ruilaspect van de roddel centraal te staan, terwijl de sociale netwerkanalyse zich richt op verklaringen van roddelen vanuit het perspectief van menselijke relaties. Bij de beschrijving en analyse van roddelen is er dan weer weinig tot geen aandacht voor de interactie tussen mensen die tot roddelen leidt, en de gevolgen daarvan voor toekomstige interacties.

Vanuit een organisatorische en institutionele invalshoek worden de drie voorgaande theoretische perspectieven en beschouwingen gebruikt om de relatie te karakteriseren tussen enerzijds roddelen, en anderzijds werken en leven in georganiseerde en geïnstitutionaliseerde sociale verbanden. De sociologische beschouwingen over roddelen die daarbij aan de orde komen, zijn sterk functionalistisch georiënteerd, of verbinden het roddelen met machtsvorming of -handhaving in organisaties. Ook vanuit de sociale netwerkanalyse wordt gezocht naar de samenhang tussen roddelen en de sociale netwerken waarbinnen het roddelen plaatsvindt; doch ook hier weinig tot geen aandacht voor het interactieve aspect van roddelen.

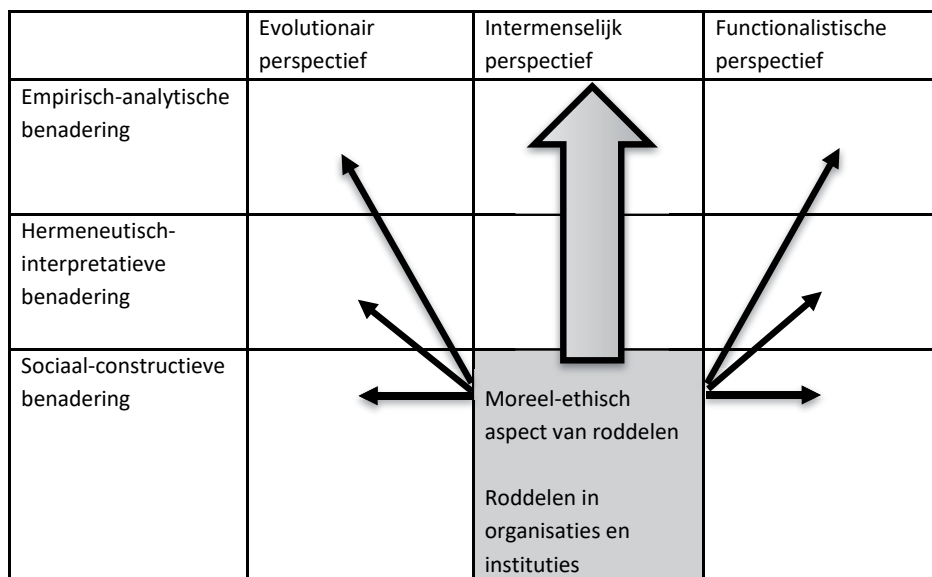
Bij de beschouwingen over de morele en ethische aspecten van roddelen is het voorts opvallend dat een niet onbelangrijk deel daarvan zich richt op de vraag of het negatieve van roddelen onderdeel is van het definiëren zelf. Weer een ander deel richt zich vooral op mogelijke negatieve of destructieve gevolgen van roddelen voor personen en sociale verbanden. Belangrijk bij het zoeken naar houvast voor een moreel-ethische waardering van roddelen, is de context waarin geroddeld wordt. Tenslotte treffen we drie situaties aan die verbonden kunnen worden met de mogelijk destructieve aspecten van roddelen; te weten reputatieschade, het buitensluiten van mensen, en het creëren van zondebokken.

HOOFDSTUK 4.

RODDELEN - PRAKTIJKERVARINGEN EN ONTWIKKELING VAN METHODEN

In het navolgende hoofdstuk wordt vanuit de praktijk verslag gedaan van de ontwikkelingen. Gestart vanuit een empirisch-analytische benadering, evolueerde het denken over roddelen in die praktijkperiode via een hermeneutisch-interpretatieve tussenfase in een sociaal-constructieve benadering. Uiteindelijk mondde een en ander uit in een combinatie van methodologische inbeddingen waarin de interactie van en tussen mensen het startpunt is; maar ook aandacht blijft voor de mogelijke oorzaken (oorsprong) en functies. (gevolgen).

Deze in voorgaande hoofdstukken geschetste combinatie van drie methodologische benaderingen en theoretische/thematische perspectieven wordt samengevat in Figuur 4.1. Het schema fungeert als een soort landkaart om methoden en bevindingen te positioneren en te verbinden met de wetenschappelijke literatuur, de fasen van de lessencyclus, en het veldwerk.

Figuur 4.1: Thematische ordening van theorie en methodologische benaderingen

De wetenschappelijke beschouwingen kunnen nu vanuit een sociaal-constructieve benadering geëvalueerd worden. De aandacht kan zich daarbij richten op de gecon-

strueerde wetenschappelijke beschouwingen rond de vele mogelijke functies (en/of gevolgen) van roddelen voor een bepaald sociaal verband of persoon. Het is ook mogelijk een visie (in termen van sociale constructies) te ontwikkelen ten aanzien van de vele factoren die bij roddelen een rol kunnen spelen. Een en ander kan uitgewerkt worden in termen van soorten roddel, of een bepaalde eigenschap van roddelen. De bijzondere contexten waarin geroddeld wordt, en waarbij het moreel-ethische aspect een belangrijke evaluatieve waarde krijgt, is dan in het bijzonder van toepassing op het roddelen in organisaties en instituties.

De hermeneutisch-interpretatieve benadering richt zich vooral op verhalen, de betekenis ervan en ervaringen van mensen, maar ook op categorieën van mensen die direct of indirect betrokken zijn bij het roddelen in een bepaalde organisatie of sociaal verband. De subjectieve ervaring en betekenis-toekenning van mensen in een dergelijke omgeving ten aanzien van roddelen is van belang voor de vaststelling van mogelijke oorzaken en gevolgen van het roddelen. De exploratie van mogelijke betekenissen en ervaringen kan dan geleid worden door de verhalen van mensen over het roddelen in dat betreffende sociale verband. Daarbij kan ook gezocht worden naar regelmatigheden en patronen in de verhalen over roddelen, gekoppeld aan bepaalde posities en functies in of rond een organisatie. Of naar het intermenselijke aspect van het roddelen, ofwel: 'Wat maakt dat in een bepaalde organisatorische of institutionele context een verhaal over iemand roddel wordt genoemd?' Zeker moet dan ook de vraag gesteld worden wat gegeven een bepaalde organisatorische of institutionele context de functie van roddelen is.

De empirisch-analytische benadering nu kan deze verhalen, betekenissen en ervaringen van mensen in organisaties of sociale verbanden verder uitwerken in min of meer nauwkeurig te operationaliseren concepten of variabelen. Deze concepten bieden structuur en samenhang doordat ze tijd en plaats met elkaar verbinden in een zogenaamd conceptueel schema of analysemodel. (Verschuren & Doorewaard, 1995)

Ook hier is het weer mogelijk zich specifiek op het beschrijven en definiëren van roddelen te richten; maar ook op de mogelijke oorzaken of oorsprong van het roddelen; op aspecten van roddelen in een context; of op de mogelijke functies of gevolgen ervan voor personen of een sociaal verband als geheel.

4.1. BEVINDINGEN EN METHODEN IN LESSENCYCLUS-1

De programma's opgebouwd vanuit een empirisch-analytische benadering stellen de mogelijk positieve of negatieve bijdrage van roddelen aan het sociale kapitaal van een sociaal verband centraal. Geleidelijk gaat de aandacht meer uit naar de verhalen van studenten over roddelen in hun specifieke sociale verbanden.

Het theoretisch perspectief bij de start is eclectisch, want er wordt gebruikgemaakt van een breed spectrum aan wetenschappelijke literatuur om het roddelen en sociale kapitaal in sociale verbanden te analyseren. (Bergmann, 1993; Elias & Scotson, 1976; Gluckmann, 1963; Soeters, 1994; Wittek & Wielers, 1997; Wittek, 1999)

De verschillende theoretische perspectieven worden waar mogelijk gebruikt naast en in combinatie met theorie uit het reguliere onderwijsprogramma van de betreffende opleiding. (voorbeelden zijn Mastenbroek, 1997; Koeleman, 1997; Mulder, 1978)

Dankzij nieuwe literatuur, nieuwe wetenschappelijke benaderingen, en de vele verhalen over roddelen van studenten bleek het mogelijk meer samenhang aan te brengen in de theoretische perspectieven. Dat had gevolgen voor de onderwijsprogramma's, en uiteindelijk ook voor het veldwerk.

De eerste verschuiving van het onderzoek – van empirisch-analytisch naar hermeneutisch-interpretatief – vindt plaats tijdens de lessen in de periode 2006-2007. Het narratieve perspectief op verhalen in organisaties maakt dat de verzameling roddels roddelverhalen worden, die op meerdere manieren geanalyseerd kunnen worden. (Olthof & Vermetten, 1994; Boonstra & De Caluwé, 2006; Abma, 2006; Breuer, 2006)

Verondersteld wordt dat het verhaal verbonden kan worden met de positie van mensen in de roddeltriade en het betreffende sociale verband. Met de presentatie van de drie onderwijsprogramma's wordt een schets gegeven van deze verschuiving, waarbij in de Vignetten fragmenten uit de toetsopdrachten worden gebruikt om dit traject of proces te illustreren.

Onderwijsprogramma-1: kantoorpolitiek (1997-2010)

De opdracht aan studenten in dit programma was het beschrijven van voorbeelden van kantoorpolitiek in de werk en stage-organisatie. Op welke manier wordt informele communicatie gebruikt bij machtsvorming in de organisatie en in hun toekomstige functie of beroep? De roddel werd in deze context geleidelijk gezien als een roddelverhaal over iemand, dat gebruikt wordt als wapen in de strijd om macht. (Mastenbroek, 1997; Mulder, 1978; Boonstra & Caluwé, 2006; Abma, 2006; Breuer, 2006; Iterson, 2006)

Deze theorieën over macht en verhalen worden gekoppeld aan kantoorpolitiek, met roddelen als een van de mogelijke middelen bij het streven naar macht buiten de formele kaders om. Machtsvorming en sociaal kapitaal worden als min of meer gelijkwaardige aanduidingen gebruikt voor de invloed van individuen en groepen binnen een organisatie of sociaal verband. De onderwijscontext richtten de aandacht vooral op de analyse van het verhaal over macht en 'roddelen over iemand'. Roddelen als een van de wapens in de strijd om macht in en rond een organisatie. In het lesprogramma ligt de nadruk op het zelf ontwikkelen en construeren door studenten van verhalen over roddelen in de toetsopdrachten:

- Analyse van een concrete situatie in de eigen organisatie (kantoorpolitiek) waar de student bij betrokken is vanuit zijn functie als manager, personeelsfunctionaris of hrm-medewerker.
- Analyse van de machtsverhoudingen en beroepsmatige positie.
- Aandacht voor nieuwe theorieën rond het thema macht en kantoorpolitiek. (naast de in de les behandelde theorie).
- Conclusie en reflectie op het leertraject.

De volgende twee fragmenten uit toetsopdrachten in Vignet 4.1 geven een beeld van de manier waarop studenten deze opdrachten hebben uitgewerkt.

Vignet 4.1: Voorbeelden van twee toetsopdrachten (Bron: Deeltijd opleidig Personeel & Arbeid, 2004-2005)

Toetsopdracht 2004

"Kantoorpolitiek en roddel binnen onze organisatie heeft veel meer invloed dan ik in eerste instantie had gedacht... Ik heb me afgevraagd of dit schadelijk is en ik denk dat dit in bepaalde mate inderdaad niet goed is voor de organisatie [...] veel eilandjes en ieder streeft zijn of haar eigen belang na. Doordat juist het topmanagement zich vooral bezig houdt met de macht en kantoorpolitiek is het moeilijk om dit te veranderen

Het lijkt wel of ik nu in elke situatie filter wat zich afspeelt in de informele route (*ook roddel*) en bekijk wat ik hier mee kan.... Verder wil ik vooral de brug tussen veel groepen blijven en naar de buitenwereld zo neutraal mogelijk blijven. Hoe minder zij van mijn eigen standpunten afweten op het gebied van het informele circuit (*het roddelen*) hoe beter."

Voorbeeld Toetsopdracht 2005

"Steeds terugkerend dilemma is: tot waar is het leuk en geoorloofd, en tot waar is het ronduit oneerlijk, stuitend en ongepast? Moeilijk iets. Een paar jaar geleden was ik voor de volle 100% tegen politiek en roddel op de werkvloer. Ik heb ook echter wel gemerkt dat het geen zin heeft, om je hier hard tegen te verzetten. Dat is dweilen met de kraan open. Het gaat me dan ook beter af om er mee om te leren gaan. Dat gaat steeds beter en soms kan ik het zelfs een klein beetje leuk vinden.... Politiek, roddel en macht kan ook onderdeel uitmaken van je werk, zonder dat je hoger op wilt komen. Als je een onderwerp wilt aanpakken, op de agenda van de organisatie wilt krijgen, moet je ook aan de politiek en roddel in de organisatie denken. De juiste mensen benaderen om je onderwerp onder de aandacht te krijgen, zorgen dat het op de politieke agenda van het management komt. Ook dit is een vorm van politiek spel en macht en deze vorm vind ik dan weer wat minder negatief."

Onderwijsprogramma-2: roddelen op de werkvloer (2000-2007)

Dit onderwijsprogramma, onderdeel van de vrije keuzemogelijkheid van studenten op de Hogeschool, was vanaf het begin opgebouwd rond de vraag naar de positieve en negatieve bijdrage van roddelen aan het sociaal kapitaal van sociale verbanden. De module omvat zes lesbijeenkomsten van 80 tot 100 minuten die wekelijks plaatsvonden in één kwartaal. (periode van 10 weken)

De volgende reeks opdrachten vormen in de periode 2000-2007 de toets. Een deel van de studenten heeft deze toetsopdrachten beschikbaar gesteld voor dit onderzoek:

- Kennismakingsopdracht, gericht op het ervaren van het praten over mensen in een lesgroep waar men nieuw is. (zie Vignet 4.2).
- Het uitschrijven van drie roddels: één in de familie, een in de vriendengroep, en een in een organisatie. (zie Vignetten 4.3, 4.4, 4.5).
- Analyseren van deze drie roddels met in de lesbijeenkomst behandelde en geoefende analyse-instrumenten. (zie Vignetten 4.6, 4.7, 4.8).
- Sociale controle en communicatiestrategieën als theoretische inbedding. Met behulp van een reeks voorbeelden de reactie bespreken, eerst in termen van sociale controle, later in termen van communicatiestrategieën.

De opdrachten zijn allereerst gebruikt om de in de wetenschappelijke literatuur genoemde eigenschappen van roddelen te toetsen. Om het verschijnsel roddelen te analyseren wordt gebruikgemaakt van instrumenten gebaseerd op een reeks theoretische beschouwingen over roddelen.

Kennismaking

De kennismakingsopdracht vraagt van studenten na te denken over hoe ze zich zelf presenteren aan medestudenten, en wat de ander uit deze informatie kan selecteren. Studenten moeten leren gericht na te denken over het luisteren en selecteren van informatie over iemand. Bijvoorbeeld met mensen die ze net hebben leren kennen; of met medestudenten praten over medestudenten die ze ook nog niet zo goed kennen. Deze ervaring wordt vervolgens gekoppeld aan hun persoonlijke definitie van roddel, die ze voor of soms na de kennismaking hebben moeten opschrijven.

Dit praten met elkaar over iemand die er niet bij is, wordt in de les geëvalueerd, evenals de vraag wat nu precies maakt, dat iets roddel wordt genoemd. Waarom roept het verhaal over Sarah (Vignet 4.2) bij de vertellende student het gevoel op dat er sprake zou kunnen zijn van roddelen?

Vignet 4.2: Medestudenten roddelen over Sarah
(Bron: studentenversie, gefingeerde naam)

Fragmenten kennismakingsopdracht waarbij studenten eerst kennis met elkaar maken, en vervolgens met andere studenten over deze kennismaking praten.

“Sarah vertelt dat mensen haar heel vaak arrogant vinden overkomen. Dit zou komen doordat zij een hele sterke eigen mening heeft waar zij niet snel vanaf te brengen is. Zo komt zij ook wel een beetje op mij over. Zij heeft een heel erg donkere uitstraling en kan daardoor heel erg nors en misschien arrogant overkomen. Echter, als je met haar praat blijkt dit niet echt het geval. Verder is zij iemand die als zij iets wil het ook direct voor elkaar wil krijgen. En dan moet het niet pas over een aantal uren zijn, maar het liefst à la minuut. Zij komt op mij over als iemand met een hele sterke eigen wil!”

“Hoewel ik vind dat ik mijn verhaal best aan Sarah kan vertellen, omdat het niet heel erg lullig is [...], vind ik dat ik wel een beetje heb geroddeld, want ik heb mijn eigen mening gegeven over Sarah. Zij vertelde dat mensen haar soms arrogant vinden vanwege haar sterke standpunten. En ik kon mij er ook wel iets bij voorstellen alleen niet vanwege haar standpunten, maar meer als persoon hoe ze overkomt wanneer ze het lokaal binnenkomt en op wat voor manier zij de lessen bijwoont. Dat het aan haar verschijning ligt dat zij misschien arrogant over kwam, heeft zij niet met Piet (*een andere student, MMF*) en mij besproken. Hier blijkt uit dat ik mijn mening geef en dat vind ik wel een beetje roddelen, omdat het niet echt positief is, zoals ik praat over Sarah. Hoewel ik het helemaal niet vervelend bedoelde. Vandaar dat ik het wel op zo'n manier aan Sarah durf te vertellen. Maar voor mijn gevoel is het toch in de richting van roddelen.”

In de eerste les ging het er vooral om kleine of grote verschillen te vinden die maken dat studenten menen dat er sprake is van roddel. In Vignet 4.3 is dit uitgewerkt in een verhaal over de kletspraat in de eigen familie en het roddelen in de schoonfamilie.

**Vignet 4.3: Klets- en roddelpraat bij start van het keuzeblok
(Bron: studentendossier)****Het uitschrijven van drie roddels in familie, vriendengroep en organisatie
(een basisvraag)**

"Wanneer ik bij mijn schoonouders eet en mijn schoonmoeder gaat koken, komt langzaam aan iedereen na thuiskomst in de keuken staan. Hier wordt dan de dag doorgesproken. Volledig onschuldig en zonder roddels. Het gaat er dan gewoon over wat er die dag is gebeurd, wat men gedaan heeft en wat men meegemaakt heeft. De keuken is dan de plek voor kletspraat.

Het zal niemand verbazen dat een verjaardag dé plek is om te roddelen. Echter wat ik nou zo typisch vind aan mijn schoonouders, is dat zij ná een verjaardag, wanneer we alles opgeruimd hebben en nog even na zitten te praten, gaan roddelen. Het bijzondere vind ik, dat het dan altijd weer op een neefje komt, die ook op die verjaardag aanwezig was, maar inmiddels vertrokken is. Het gaat dan bijvoorbeeld zo: "Die Piet, die zat vanavond weer flink te zuipen", of "Die Jan, hij is weer vrijgezel, maar vind je het gek met zo'n uitstraling", enzovoorts. Zo is dus de woonkamer na een verjaardag voor mijn schoonfamilie dé plek om te roddelen."

Drie roddels in familie, vriendengroep en een organisatie

Na deze eerste verkenning van het verschijnsel roddelen en roddel via de kennismaking, volgde de opdracht aan de studenten een roddel in de familie, in de eigen vriendengroep en in een organisatie op papier uit te werken. Met opzet werd de studenten een grote mate van vrijheid en ruimte gegeven bij het uitwerken van deze opdracht. Gevolg was wel dat sommige studenten een roddel in een paar woorden beschreven, anderen hele verhalen vertelden, en weer anderen een eigen vaste structuur ontwikkelden bij het uitwerken van hun drie roddelverhalen. In Vignet 4.4 maakt de student een onderscheiding tussen een min of meer objectieve beschrijving van de context - van familieroddel, roddel in de vriendenkring of op het werk - en de gevolgen van genoemde kletspraat en roddelen.

Vignet 4.4: Verhaal van een student over roddel en kletspraat in familie, vriendengroep en een organisatie (Bron: toetsopdracht)

Familieroddel	“Mijn aangetrouwde nicht is een Nederlandse. Wanneer de hele familie bij elkaar komt – op verjaardagen en andere plechtigheden –, dan gedraagt ze zich anders dan normaal. Ze is duidelijk aanwezig en geeft iedereen, vooral het mannelijke geslacht, extra aandacht. Wel laat ze haar man (mijn neef) links [liggen].”
Kletspraat/ roddel	“De vrouwen in de familie zeggen dat zij van mannelijke aandacht houdt en dat zij een oogje heeft op een andere neef van ons. Het schijnt zelfs dat ze wat met elkaar hebben.”
Een roddel in de vriendenkring	“Een vriend van mij is aardig gespierd en breed. Terwijl hij tot een paar maanden geleden nog maar een iel mannetje was. Hij traint de laatste tijd wel veel, zeker wel 5-6 dagen per week.”
Kletspraat/ roddel	“Men beweert dat hij slikt. Er wordt wel vaak gedaan, niemand noemt het bij de naam wat er dan geslikt zou zijn. Er wordt meer een soort opmerkingen gemaakt als hij er niet bij is: “Vinden jullie ook niet dat hij wel erg breed is?”
Een roddel op het werk	“Een collega van mij heeft altijd erg veel geld. Ze loopt altijd in de duurste kleding. Koopt voor iedereen een broodje. Je kan wel zeggen dat ze met geld smijt. Dit allemaal terwijl ze nog een studente is en dit haar weekendbaantje is.”
Kletspraat/ roddel	“Volgens de weekendsupervisor klopt dit niet helemaal en hij zegt tegen ons dat zij bijklust in Dordrecht. Hij heeft ons verteld dat hij haar tegen is gekomen in het nachtleven. Verder laat hij alles in het midden. Collega's onderling zeggen dan weer dat ze een hoertje is. En dat ze daarom zo veel geld heeft.”

De volgende drie roddels door drie studenten in familie, vriendengroep en organisatie in Vignet 4.5 geven een beeld van de verhalen over roddelen die door studenten geanalyseerd worden.

Vignet 4.5: Verhalen van studenten over het roddelen in familie, vriendengroep en een organisatie (Bron: toetsopdrachten van studenten)**Familieroddel**

"Een tante van mij (de zwaar christelijke tak van de familie) heeft een dochter (mijn nichtje dus) die een relatie heeft met iemand waarvan de familie zegt dat hij aardig is. Mijn oom en tante zijn het er niet mee eens, omdat hij niet van de goede kerk afkomstig is, of zoiets. Compleet belachelijk natuurlijk. Ze mogen dus ook niet trouwen van mijn oom en tante. Nu gaat de roddel dat mijn nichtje zwanger is om mijn oom en tante maar te dwingen om toch hun zin te krijgen en te trouwen."

Vriendenroddel

"De roddel gaat over een vriend van mij. Hij zit ook bij mij in het voetbalteam. We hebben het er vaak over dat hij altijd zo kleinzerig doet. Want elke keer dat hij een klein 'tikje' krijgt, doet het weer zo'n pijn bij hem dat hij even weer een bepaalde oefening van de training niet mee kan doen. Als we dan gaan partijen, dan kan hij opeens wel weer mee doen en heeft hij nergens meer last van. De roddel gaat dat hij alleen maar dingen wil doen die hem uitkomen."

Organisatieroddel

Een hardnekkige roddel bij mij op het werk die steeds weer terug komt gaat over het feit dat het niet zo goed gaat met de zaak als de baas zegt. Verschillende mensen (van onder andere de administratie) hebben gezegd dat het binnen de kortste keren gedaan kan zijn met de zaken. De baas echter ontkent alles als men het vraagt. De persoon van de administratie zegt documenten onder ogen te hebben gehad die aangeven dat de baas de zaak wil verkopen aan een concurrent, om zo van het zinkende schip af te komen."

De roddels van studenten waren in eerste instantie bedoeld voor het leren toepassen van analyse-instrumenten. In elke les werd expliciet benadrukt dat niemand verplicht was de roddels in de les te bespreken. Bij het uitleggen en oefenen van de analyse-instrumenten werd gebruik gemaakt van geanonimiseerde roddels van studenten uit voorgaande lessen, en roddels uit de literatuur. De instrumenten die gebruikt worden bij het analyseren van de roddels zijn uiteraard gebaseerd op de theoretische beschouwingen in de reader.

Analyseren van deze drie roddels. Zoeken naar analyse-instrumenten

De eerste stap in het analysetraject was het zoeken naar de kenmerken en eigenschappen van roddel en roddelen: een zoektocht naar de belangrijkste aspecten die maken

dat mensen iets roddel of roddelen gaan noemen, en vervolgens naar de mogelijke oorzaken en gevolgen ervan.

Definities van studenten (zie Vignet 4.6)

Op basis van de behandelde en eigen definities van roddelen is gekeken in hoeverre de voorbeelden van de roddel/kletspraat in familie, vriendengroep- en organisatie volgens de definitie ook werkelijk roddel genoemd kunnen worden. Als bijvoorbeeld het verschil tussen roddel en kletspraat is dat bij roddelen minimaal drie personen betrokken zijn, en dat het moet gaan over iets negatiefs in de ogen van de mensen die roddelen, dan kan op grond van deze kenmerken een verhaal roddel genoemd worden.

Vignet 4.6: Omschrijvingen, kritische opmerkingen en mogelijke kenmerken van roddelen (Bron: studentversies)

Enkele omschrijvingen en definities van studenten	Kanttekening en resultaat van de discussie over de omschrijving en definitie	Enkele mogelijke kenmerken van roddelen
Roddelen is leugens verspreiden, zodat mensen die roddelen zich beter voelen en hun sociale rang verhogen	Als het waar is wat er verteld wordt, is het dan geen roddel?	Leugens verspreiden Beter voelen Sociale rang verhogen
Roddels kunnen reputaties verwoesten. Roddelbladen, zoals <i>Privé</i> en <i>Story</i> zijn daar goede voorbeelden van.	De associatie met roddelbladen en media maakt dat de interpersoonlijke roddel gelijkgesteld wordt met de activiteiten van de roddelmedia.	Mensen <i>hebben</i> een reputatie. Reputatie als kenmerk van mensen

Enkele omschrijvingen en definities van studenten	Kanttekening en resultaat van de discussie over de omschrijving en definitie	Enkele mogelijke kenmerken van roddelen
<p>Roddelen is voor mij een vorm van communicatie waarbij bepaalde mensen elkaar in vertrouwen nieuws vertellen over ander</p>	<p>Vertrouwen in elkaar – tussen de mensen die met elkaar roddelen – is hier belangrijk. Als je elkaar niet vertrouwt kun je dus niet roddelen?</p>	<p>Vorm van communiceren. Minimaal drie personen. Vertrouwen tussen de mensen die met elkaar praten.</p>
<p>Roddel is negatief over iemand praten die er niet bij is.</p>	<p>Als twee docenten of huisartsen met elkaar praten over de negatieve eigenschappen van een student of een patiënt, is er dan sprake van roddel?</p>	<p>Negatief iemand die er niet bij is. Buitensluiten</p>
<p>Over andere mensen praten die er niet bij zijn, op een negatieve manier</p>	<p>Je kunt dus niet op een positieve manier over iemand roddelen</p>	<p>Verschillende manieren. De manier waarop is negatief</p>
<p>Slecht over een persoon praten die er op dat moment niet bij is</p>	<p>Als politie agenten over boeven praten is er dan sprake van roddel?</p>	<p>Slecht over iemand praten. Praten over iemand die er niet bij is</p>
<p>Achter iemands rug om praten op een positieve of negatieve manier</p>	<p>Over iemand praten – positief of negatief – is dan roddel.</p>	<p>Niet tegen de besproken persoon vertellen. Positief en negatief verhaal</p>

In deze fase was de zoektocht erop gericht zoveel mogelijk door studenten als zodanig benoemde kenmerken van roddelen en roddel te verzamelen. Met een definitie geba-

seerd op een breed veld van kenmerken, zo was mijn verwachting, zou het onderzoek beter aansluiten op de betekenissen die mensen zelf aan roddelen geven.

Op basis van kenmerken afkomstig uit de wetenschappelijke literatuur, gekoppeld aan de discussies over de kenmerken van roddelen in lesbijeenkomsten, zijn de volgende aandachtspunten bij roddelen en roddel verzameld en ontwikkeld:

- Er zijn altijd minimaal drie personen bij een roddel betrokken (*roddeltriade*): de persoon die het verhaal vertelt, iemand die ernaar luistert en iemand over wie gesproken wordt. (Bergmann, 1993).
- Er zijn mensen die roddelen (*insluiten*), en er zijn mensen over wie wordt geroddeld. (*uitsluiten*) (Gluckman, 1963; Elias & Scotson, 1976).
- Er is een zekere nieuwswaarde – een reden – om juist nu het verhaal te vertellen. (Paine, 1967; Hannerz, 1967; Forster, 2004).
- Er is sprake van een zekere sociale en morele evaluatie of beoordeling – meestal negatief – van de persoon over wie gesproken wordt. (Zijderveld, 1979; Forster, 2004).
- Roddelen geschiedt nooit formeel. (Zijderveld, 1979)

Bij de verdere gesprekken over roddelen en de uitwerking van de opdrachten blijkt dat veel studenten het aangeboden stramien van kenmerken accepteren. Een aantal van hen, zo blijkt uit de uitwerking van hun opdrachten, houdt echter vast aan hun eigen beschrijving van roddelen.

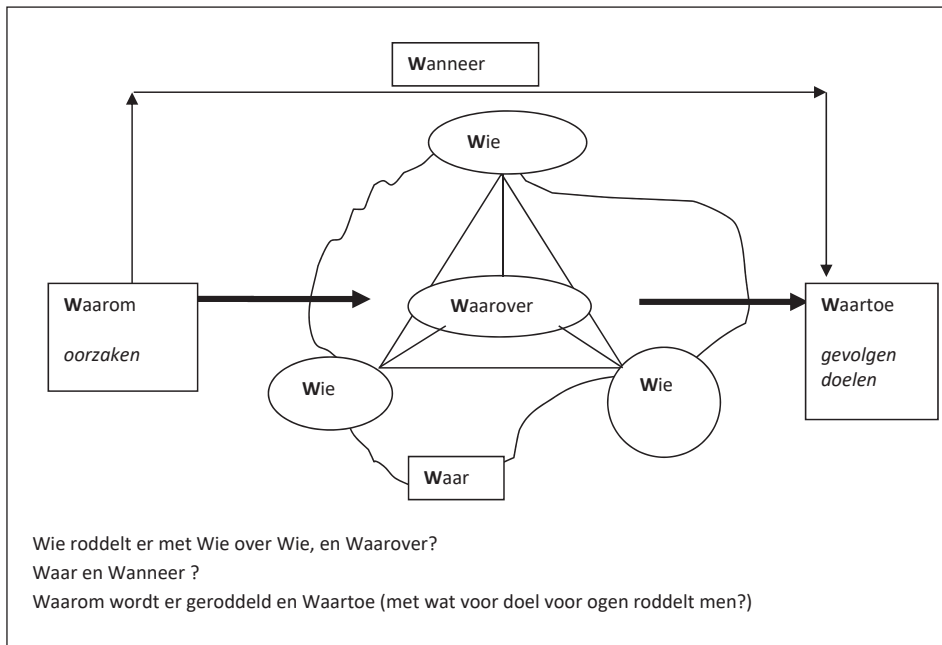
Acht W's als analyse-instrument

In de empirisch-analytisch fase werd naast aandacht voor het roddelen zelf (met als resultaat een roddel) gezocht naar mogelijke oorzaken en gevolgen van roddelen. In didactisch opzicht leidde dit tot een instrument met als eerste doel studenten te stimuleren hun verhalen over roddelen in familie, vriendengroep en organisatie te verrijken met bepaalde aspecten die in hun eerste verhaal te weinig of niet-expliciet aan de orde waren gekomen. Het tweede doel was het ontwikkelen van een instrument voor data-analyse om de roddelverhalen te kunnen coderen naar een achttal aandachtsgebieden. Dit zou het verwerken van de grote hoeveelheid verhalen mogelijk maken.

Mijn vooronderstelling was (en is) dat het coderen van de verhalen op basis van de acht W's het inzicht in de roddelverhalen en verhalen over roddels zou kunnen vergroten.

- Wie roddelt er met Wie over Wie, Waarover, Waar en Wanneer?
- En Waarom en Waartoe wordt er geroddeld?

Ook werd verondersteld, dat een dergelijk schema hulpvragen (zie Figuur 4.2) ondersteunend zou werken bij het zichtbaar maken van bepaalde kenmerken, patronen en samenhangen die zich bij roddelen voordoen.

Figuur 4.2: Schema hulpvragen voor zoeken naar mogelijke oorzaken en gevolgen van roddelen in praktijk

Het verhaal over het roddelen zou op deze manier meer centraal komen te staan, in combinatie met het zoeken naar mogelijke relevante kenmerken van personen en relaties. Daarmee zou de aandacht zich in toenemende mate richten op de beleving en ervaring van de betrokkenen, en op mogelijke patronen en regelmatigheid in de verhalen van mensen in relatie tot hun positie in de roddeltriade of het desbetreffende sociale verband.

Het schema hulpvragen in Figuur 4.2 is ondersteunend bij het vergelijken van roddelverhalen in een bepaald sociaal verband, en bij het in kaart brengen van de samenhang tussen bepaalde roddelthema's en de positie van mensen die roddelen of over wie geroddeld wordt. Zo zouden ook mogelijke verklaringen en verhalen in termen van oorzaak en gevolg in kaart te brengen zijn. Om de hermeneutisch-interpretatieve benadering te verbinden met een empirisch-analytische benadering, zou verder nagegaan kunnen worden op welke manier roddelen en het resultaat 'het roddelverhaal' al dan niet bewust ingezet wordt als middel om bepaalde doelen te realiseren, en wat het mogelijke gevolg van het roddelen is voor een persoon of de sociale verhoudingen.

Sociale netwerkanalyse en roddeltriade als analyse-instrument

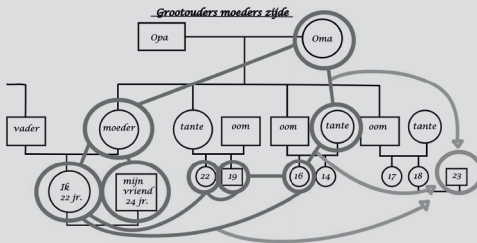
De sociale netwerkanalyse is als onderdeel van het zoeken naar analyse-instrumenten om de roddels (later roddelverhalen en verhalen over roddelen) van meet af aan nadrukkelijk in de onderwijsprogramma's toegepast. Hierdoor werd het mogelijk gericht naar kenmerken van personen of relaties tussen personen te zoeken die bepaalde roddels en het roddelen kunnen verklaren. De studenten werden gevraagd de drie beschreven roddels te plaatsen in het sociale netwerk van de betreffende familie, vriendengroep of organisatie middels een genogram, sociogram en organogram. (zie Vignet 4.7) Dit maakte het mogelijk meerdere kenmerken van personen en relaties te betrekken bij de analyse en (mogelijke) verklaring. Het combineren van het sociale verschijnsel roddel met de interpersoonlijke situatie (Kelly, Holmes, Reis, & Rusbult, 2003) heeft eerst tot doel de context van roddelen te verbreden, waardoor meer kenmerken van personen en relaties in de analyse en verklaring kunnen worden betrokken.

Doel van deze analyse was ook om door middel van plaatsing van de roddeltriade in een ruimere interpersoonlijke situatie (familie, vriendengroep en/of organisatie) zichtbaar te maken dat roddelen mensen ook met elkaar *verbindt*, en dat een bepaalde positie in het sociale netwerk een mogelijke verklaringen kan zijn voor roddelen. Bepaalde kenmerken van personen of relaties zouden wellicht verbonden kunnen worden met bepaalde vormen van roddels en roddelen. Kenmerken die het roddelen in een familie zouden kunnen verklaren, zijn dan bijvoorbeeld: man of vrouw, jong versus oud, getrouwd of niet, wel of geen kinderen, 'koude' of 'warme' kant van de familie; et cetera.

Het eerste verhaal in het genogram (Vignet 4.7) laat zien dat de persoon over wie geroddeld wordt tot de koude kant gerekend kan worden. Vrouwen zijn in het verhaal aan de warme kant in de meerderheid. En het verhaal wordt door de jongere garde verteld, maar doorverteld aan oma via de ouders van deze jonge stellen. De roddel in de vriendengroep (Vignet 4.7, 2^e verhaal) laat zien dat de meerderheid van de roddelaars vrouw is, en dat er twee vrouwen betrokken zijn die – in dit sociogram – geen vriend hebben. Ook wordt er – naar aanleiding van het klagen van de vriendin – vanuit de vriendengroep druk uitgeoefend om de relatie te verbreken. De reactie van de vriend is daarop gericht op het onttrekken van zijn vriendin aan deze groepsdruk. De organisatoroddel laat zien dat de medewerkers onderling roddelen, maar ook met de leidinggevende – Astrid – wordt over Bianca gepraat. (Vignet 4.7) De makers van het roddelverhaal in het organogram proberen het roddelen te legitimeren door Bianca zelf van roddelen te beschuldigen.

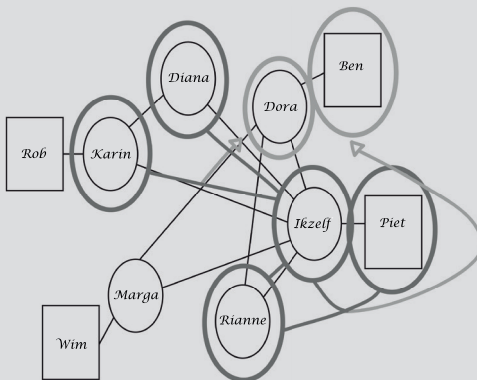
Vignet 4.7: Voorbeelden genogram, sociogram en organogram (Bron: keuzeblok 2^e kwartaal 2013)

Genogram plus triade

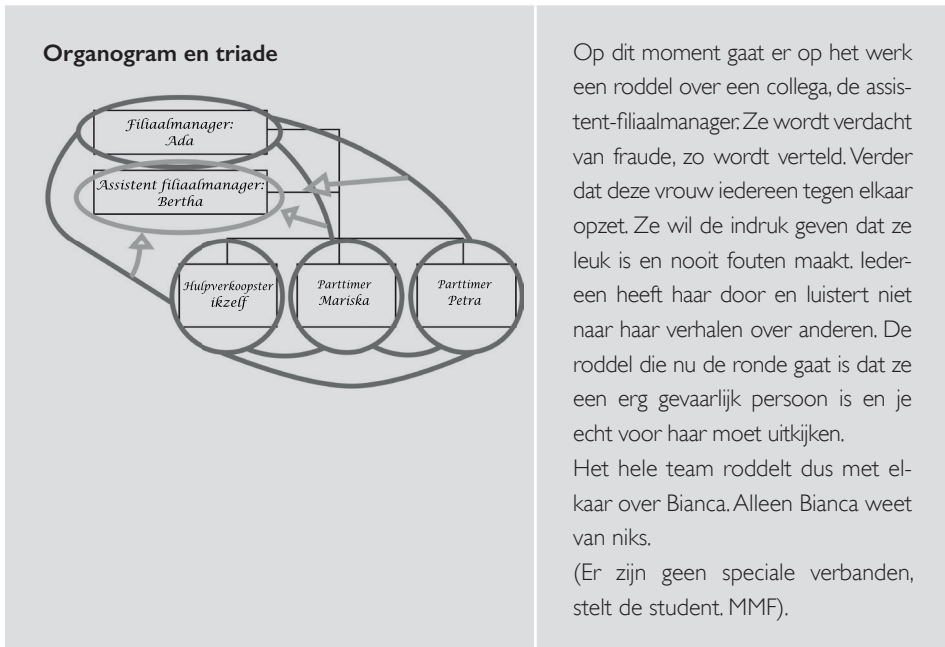
Er gaat op dit moment een roddel rond over de vriend van mijn nichtje (23 helemaal rechts in het blok). Hij wilde niet aanwezig zijn bij het Sinterklaas vieren. Dit werd verteld tegen oma. Nou weet iedereen dat als je meedoet met het sinterklaasfeest oma altijd aan iedereen een leuk bedrag aan geld geeft. Ze geeft liever met een warme hand. Uiteindelijk hoorden we van onze nicht dat hij toch komt. En nu gaat het verhaal dat hij enkel komt voor het geld.

Sociogram en triade

In de vriendengroep gaat een roddel rond over de vriend van een vriendin. Ze hebben twee jaar een relatie, en we horen van de vriendin dat ze vaak ruzie hebben, soms wel twee keer per week. Wij vragen ons dan ook af of ze door moet gaan met deze relatie. We hebben het gevoel dat ze alleen maar blijft omdat ze zoveel van hem krijgt. Ze gaat tegenwoordig nauwelijks meer mee met ons, omdat haar vriend vindt dat ze veel uitgaat. De roddel die de ronde doet is dat hij veel te dominant is en ze veel te vaak ruzie hebben om niks dat ze het beter uit kan maken dan doorgaan.

VERVOLG Vignet 4.7: Voorbeelden genogram, sociogram en organogram (Bron: keuzeblok 2^e kwartaal 2013)

Geleidelijk werden zo de roddelverhalen, als verhaal en object, een bron van mogelijke kenmerken van personen en hun relaties in het betreffende sociale verband. Deze koppeling van sociaal netwerk en roddeltriade maakte het ook mogelijk relaties in een familie samen te vatten tot gezinnen, echtparen en stellen. Relaties tussen de broers, zussen, neven en nichten kunnen zo tot cliquedvorming leiden – cliques die via roddelen weer andere eenheden doorkruisen. En binnen vriendengroepen kunnen subgroepen ontstaan, maar binnen deze subgroepen kunnen onderlinge banden ook doorkruist worden. Zo ook met mogelijk alternatieve, nieuwe groepsvorming rond thema's als sporten, naar de filmgaan, samen winkelen, et cetera. Het organogram bij organisaties toont de *formele* groepsvorming, functies, teams en afdelingen. Roddelen kan deze indelingen in bepaalde situaties en rond bepaalde thema's echter doorkruisen en ingrijpend veranderen.

De (nieuwe) informatie kan ook verbonden worden met de verschillende posities en relaties tussen mensen en de verschillende verhalen die verteld worden over iemand. Aldus komt de meer subjectieve beleving van mensen op de voorgrond te staan, waardoor er eerder sprake is van een hermeneutisch-interpretatieve benadering. Een bewust selectieve keuze van kenmerken kan een bepaalde manier van ervaren en beleven van mensen ondersteunen.

Sociale verbanden, sociale controle en communicatiestrategieën

Tot 2007 is er in de lessencyclus aandacht voor sociale controlestrategieën als een van de theoretische perspectieven op roddelen. Bij de start van de analyse wordt verondersteld dat roddelen een belangrijke functie vervult, namelijk sociale controle, in het betreffende sociale verband. Daarbij werd dankbaar gebruikgemaakt van de uitwerking van Wittek (1999, p. 272) in zijn dissertatie.³⁸

Sociale controlestrategieën worden hier uiteindelijk communicatiestrategieën die mensen kunnen hanteren als ze over bepaalde informatie van iemand beschikken. In plaats van irritatie over iemand – waar Wittek over spreekt is in de uitwerking nu sprake van bepaalde informatie over mensen (zie Vignet 4.8) waar mensen in organisaties en bepaalde sociale verbanden wel of niet met elkaar over willen of kunnen praten.

Vignet 4.8: Dagboekantekeningen - interactieve lessen organisaties en conferenties

De collega van de andere afdeling die nu solliciteert naar de nieuwe functie van teamleiding, heeft er bij haar vorige werkgever een puinhoop van gemaakt	Je hoorde dat de nieuwe vrijwilliger wegens handastelijkheden bij een voetbalvereniging eruit gezet is	De getrouwde manager is gezien met een van de nieuwe jonge vrijwilligers in een restaurant
Je zag een collega die zich ziek heeft gemeld in een verhuishagen rijden	Een van de nieuwe vrijwilligers heeft in een maand tijd al twee intieme relaties met andere collega-vrijwilligers gehad	De voorzitter van de vereniging zou verteld hebben tijdens een feest dat hij regelmatig naar de hoeren gaat

De opdracht aan studenten en overige workshopdeelnemers was: met elkaar het gesprek aan te gaan over de vraag, of men er nu het zwijgen toe zou moeten doen, of er met de betreffende persoon over gaan praten, of er met anderen - formeel of informeel - over praten. Daarnaast moest nagegaan worden wat de overwegingen zijn kunnen zijn om wel of juist niet voor een bepaalde strategie te kiezen.

38 Op basis van deze ervaring is een analyseschema ontwikkeld waarbij op basis van drie sociale categorieën – bijvoorbeeld managers, stafleden en medewerkers – gezocht kon worden naar mogelijk relevante kenmerken van mensen en relaties die bij het roddelen c.q. een roddel een rol zouden kunnen spelen.

Onderwijsprogramma-3: informele communicatie in organisaties (2002-2005)

Dit onderwijsprogramma was gedurende 3 jaar onderdeel van het curriculum voor zowel deeltijd als voltijdstudenten van de opleiding Personeel & Arbeid. (nu HRM) De vraag naar de samenhang tussen enerzijds de informele communicatie en anderzijds de interne formele communicatie in de (toekomstige) werkorganisatie van HRM studenten was een empirisch-analytische getinte. Toetsopdrachten bij dit onderwijsprogramma waren gericht op het beschrijven van de interne communicatie in de werk- of stage-organisatie. Met enkele standaardvragen (Koeleman, 1997) werd de student uitgenodigd de informatieknelpunten in zijn werk/stage-organisatie vanuit de positie van een HRM-medewerker te beschrijven. Vervolgens werd in de lessen de (mogelijk onzichtbare) dynamiek rond informatie en communicatie in organisaties belicht. (Scott-Morgan, 1995; Jong, 2000) Studenten werden via toetsopdrachten bevraagd op hun vermogen na te denken over de ongeschreven regels in een werk of stage-organisatie. (Scott-Morgan, 1995) Aansluitend op het destijds populaire boekje *Hoe word ik een rat* (Schrijvers, 2002) werd de studenten met behulp van enkele simpele zelftesten, opgedragen na te denken over de overlevingsstrategieën die zichzelf en andere mensen gebruiken om zich staande te houden in organisaties. Tenslotte moesten via de toetsopdrachten en met behulp van de 8 W's minimaal twee roddels in de werk/stageorganisatie beschreven worden. In Vignet 4.9 zijn twee uitwerkingen van deze opdracht over het roddelen opgenomen. Studenten dienden ook aandacht te besteden aan het roddelen in verhouding tot de eigen positie of functie in de betreffende organisatie.

Vignet 4.9: Uitwerking van de opdracht en interpretatie door studenten (Bron: studentendossier)**Voorbeeld I - uitwerking opdracht****Wie roddelt er met wie over wie?**

De startende intercedenten met de medewerkers over een intercedent die gepest zou worden.

Waarover?

Over het gepest worden

Waar en wanneer?

Tijdens het werk en op het werk. En misschien ook door sommige mensen buiten het werk.

Waarom?

Er werd geroddeld omdat dit pesten volledig in strijd is met de waarden en normen van het bedrijf, waar teamvorming en samenwerken hoog in het vaandel staan. Pesten zou dit volledig belemmeren. Ook wordt er geroddeld over de passieve houding van het management in dit voorval. Roddelen maakt dat iedereen zich kan uitspreken over zijn standpunt en zijn positie in de organisatie kan aangeven. Het gevolg is dat de waarden en normen van het bedrijf en de implementatie ervan zichtbaar worden. Collega's zijn het met elkaar eens dat dit niet getoleerd mag worden.

Waar toe?

Het roddelen heeft een aantal effecten: het geeft informatie; het fungeert als een uitlaatklep van spanningen en frustraties; het draagt bij aan de groepsvorming van de roddelaars; het biedt een kans je positie te verduidelijken en je mening te uiten; het biedt een kans achter de mening en positie van anderen te komen; het laat zien welke waarden en normen er heersen onder medewerkers en in de organisatie.

VERVOLG Vignet 4.9: Uitwerking van de opdracht en interpretatie door studenten (Bron: studentendossier)

Interpretatie van student over roddelen (Bron: DPU3B - deeltijdopleiding 2003)

"Ik denk dat iedereen roddelt. Als er over jou wordt geroddeld vindt niemand dat leuk. Roddelen is een fenomeen wat deel uitmaakt van de communicatie tussen mensen. Het is een mogelijkheid je mening en standpunt naar voren te brengen. Het biedt een gelegenheid om relatie te versterken (of te verzwakken) en een groep te vormen. Mijn mening is dat mensen kuddedieren zijn, en dat roddelen een middel is om de kudde bij elkaar te houden. Roddelen kan ook een middel zijn om je persoonlijke PR te versterken door invloed te hebben op de mening van anderen. Het is ook een vorm van informele communicatie en een manier om onvrede te uiten.

In mijn organisatie is roddelen een veelvoorkomend gebeuren. Wellicht wordt dit ondersteund door het feit dat er hoofdzakelijk vrouwen in de organisatie werkzaam zijn. Soms ervaar ik het roddelen als irritant omdat ik vind dat je niet ongenueanceerd over mensen mag praten als ze er niet bij zijn. Daarbij komt dat als iemand een roddel aan mij vertelt, ik denk: "Als je zo over iemand praat, zal je ook vast zo over mij praten." Roddelen gebruik ik als een manier om mijn onvrede te uiten over iemand. Meestal confronteer ik na mijn roddel iemand er mee, om te voorkomen dat anderen dit doen. Als ik eerst met iemand anders erover praat/roddel, neemt het een soort irritatie bij mij weg, en kan ik mijn onvrede beter uiten ten opzichte van de desbetreffende persoon. Roddelen heeft positieve en negatieve kanten. Het moet niet zo zijn dat de groepsstructuur en het groepsgevoel hieraan te onder gaan."

Voorbeeld 2 uitwerking opdracht

Wie roddelt er met wie over wie?

Een collega-stagiare roddelt met mij (de betreffende student - M.M.F) over de collega's waar we direct mee samenwerken.

Waar en wanneer?

Op de afdeling en meestal op vrijdagmiddag als we alleen op de afdeling zijn.

Waarom?

Omdat we toch dezelfde interesses hebben en het zelfde doel nastreven (stage halen) kan je makkelijker praten met elkaar en je kan de ander ook van informatie voorzien over hoe de collega's over haar denken en andersom

Waar toe?

Op deze manier kom je erachter hoe je staat binnen de organisatie en binnen de afdeling. Je kan op deze manier ook je positie versterken. Het is ook fijn om met iemand te kunnen praten buiten je oudere collega's om.

VERVOLG Vignet 4.9: Uitwerking van de opdracht en interpretatie door studenten (Bron: studentendossier)**Interpretatie van student over het roddelen (Bron: VPA4 - voltijdopleiding 2005)**

Roddelen gebeurt overal en dus ook op de werkvloer. Hoewel roddelen een negatieve lading heeft, kan het ook bijdragen aan positieve dingen. Zo kunnen onderlinge banden versterkt worden. Zoals ik in mijn voorbeelden van roddels heb beschreven. Toch concludeer ik dat het vaak betekent: met genoeg negatief spreken over mensen. Men misbruikt negatief nieuws om mensen uit te sluiten, te vernederen, te kwetsen of te pesten met het doel of met het gevolg mensen of organisatie te schaden. Meestal om zichzelf belangrijker te maken.

Reflectie op de drie onderwijsprogramma's (de lessencyclus)

De onderwijsprogramma's zijn van aanvang af gericht op het overdragen van kennis over roddelen gekoppeld aan kantoorpolitiek, het roddelen op de werkvloer, en het zoeken naar communicatieproblemen in organisaties met aandacht voor de informele communicatie. De programma's waren aanvankelijk vooral gericht op het zoeken naar instrumenten om roddelen en sociaal kapitaal in sociale verbanden zichtbaar te maken. Het was een zoeken naar een definitie van roddelen en sociaal kapitaal en wetenschappelijk ingebedde instrumenten om sociale verbanden te beschrijven en te analyseren. De aandacht verschoof vervolgens richting het analyseren van de verhalen van studenten over roddelen. De ervaring en beleving van studenten met roddelen kwam op deze manier centraal te staan, maar daaropvolgend richtten de onderzoeksinstrumenten zich vervolgens in toenemende mate op het verbeteren en verrijken van de verhalen van studenten over roddelen, met aandacht voor de mogelijke regelmatigheden in deze verhalen onder invloed van de positie die mensen innemen in het betreffende sociale verband – meestal een werkorganisatie en roddeltriade.

De conclusie is dan ook dat een empirisch-analytische benadering van roddelen leidt tot definiëring en afgrenzing van de begrippen roddelen, en bijvoorbeeld sociaal kapitaal en sociaal verband. En tevens het relateren van roddel in termen van een bijdrage van het roddelen aan het sociaal kapitaal of functie van een sociaal verband.

De hermeneutisch-interpretatieve benadering richt de aandacht op de verhalen van studenten over het roddelen in hun familie, vriendengroep en organisatorisch verband. Het zoeken gaat zich richten op mogelijke regelmatigheden en patronen in deze verhalen en de positie die mensen innemen in de roddeltriade en het betreffende sociale verband.

De methoden die op basis van de bevindingen uit de lessencyclus zijn ontwikkeld kunnen nu kort samengevat worden in termen van aandachtspunten. Er dient aandacht te zijn voor:

- Zoeken naar een bruikbare en expliciete definitie van roddelen gegeven situatie en context.
- Mogelijke gevolgen van het roddelen voor personen en het sociale verband waar geroddeld wordt in termen van functies.
- Mogelijke verschillen in oorsprong van het roddelen, en soorten roddel.
- Relaties tussen de minimaal drie - door het roddelen verbonden - personen; (roddeltriade).
- Kenmerken van de personen die roddelen en de persoon over wie geroddeld wordt.
- Roddeltriade in breder sociaal verband - familie, vriendengroep en organisatie - en het zoeken naar mogelijk relevante kenmerken van personen en hun relatie in een sociaal verband.
- Plaats en moment van roddelen.
- Theoretische inbedding van het roddelen; Bij de theoretische inbedding kan gedacht worden aan bijvoorbeeld theorie gericht op politieke processen, sociale controle, communicatie, doelgerichtheid, psychologische of meer sociale dan wel sociologische kwesties.

4.2. BEVINDINGEN EN METHODEN IN HET VELDWERK EN LESSENCYCLUS-2

Naar aanleiding van een vraag van een alumnus die de keuzemodule roddelen op de werkplek had gevolgd, (zie Vignet 4.10) werd in januari 2006 een interactieve les verzorgd. Deze kreeg een vervolg in 2007 met een klein onderzoek waarin gezocht werd naar een mogelijke relatie tussen positie van mensen in het dagcentrum, en hun verhalen over het roddelen in het dagcentrum. Het onderzoek (hermeneutisch-interpretatief) richtte zich op ervaring en beleving met betrekking tot het roddelen in het dagcentrum. Er werd een relatie verondersteld tussen de positie in het sociale verband (hier het dagcentrum), en beleving en ervaring en het roddelen.

Deze uitnodiging vormde de reden om een interactieve les te ontwikkelen voor het gezamenlijke overleg van het dagactiviteitencentrum - een overleg waar beroepskrachten, vrijwilligers en bezoekers wekelijks samenkomen. De ervaringen en ontwikkeling van het conceptuele schema - de acht W's uit de lessencyclus (Figuur 4.2) werden hierna uitgewerkt in een interactieve les. Een poging om beroepskrachten, vrijwilligers en bezoekers de ruimte te bieden ervaringen met roddelen onderling uit te wisselen. Dit gebeurde via vragen gericht op de drie posities en personen, betrokken bij het roddelen: de verteller, de luisteraar en de beroddelde persoon. Hierbij werden ook de mogelijk positieve gevolgen en functies van roddelen voor personen en sociale verbanden zoals in de wetenschappelijke literatuur vermeld, meegenomen.

Vignet 4.10: Hulpvraag van alumnus m.b.t. Dagactiviteitscentrum (Bron: brief alumnus)

“Wat fijn dat ik je gevonden heb. Ik zal direct de vraag uit de doeken doen. Ik ben werkzaam op een Dag Activiteiten Centrum voor mensen met psychische stoornissen. Een boeiende en uitdagende werkplek. Het DAC waar ik werk valt onder de Stichting [...], een vrij grote organisatie die begeleiding biedt aan mensen met een handicap in de regio.

Het DAC wordt bezocht door een flink aantal mensen, die te maken hebben met sociaalpsychiatrisch lijden. Ook biedt het DAC aan een 25-tal mensen een vrijwilligersbaan. De sfeer in het DAC is een element waar we dagelijks veel aandacht aan besteden. Dit omdat veel mensen er baat bij hebben dat deze plezierig en ontspannen blijft. Toch hebben we met name de laatste tijd weer te maken met de negatieve effecten van roddel en achterklap. Met als gevolg dat er mensen zijn die hier letterlijk ziek van (kunnen) worden. We zijn niet het enige DAC dat met regelmaat met dit probleem kampt.

Mijn vraag is: zou je ons kunnen helpen om de sfeer op de DAC's te verbeteren?

We ondernemen zelf al een aantal stappen om de negatieve effecten tegen te gaan, maar het blijft een terugkerend probleem. Met andere woorden we zouden wel baat hebben bij de hulp van een professional. Misschien zelfs stichtingbreed.

Nou, ik hoop dat je interesse gewekt is en dat je ons kan en wilt helpen. Waarschijnlijk heb je nog wel een flink aantal vragen bij de geschetste situatie. Deze wil ik graag beantwoorden. Je kunt me mailen of bellen. In ieder geval bedankt voor je reactie.”

Vignet 4.11: Aantekeningen onderzoeker bij interactieve les (Bron: Onderzoeksdossier)

Kanttekening 1: Er valt een stilte als ik na een opmerking over het buitensluiten van mensen in de rookruimte stel, dat beroepskrachten toch ook de deur sluiten, als ze elke week over bezoekers en vrijwilligers met elkaar praten. Wat maakt dat dat niet als roddelen wordt ervaren?

Kanttekening 2: De reacties van de beroepskrachten tijdens de interactieve les op mogelijke positieve functies van roddelen:

- elkaar informeren - maar dat kan ook door er openlijk over te praten
- plezier maken - maar dat gaat wel ten koste van iemand anders
- verbondenheid met elkaar - maar als dat betekent een ander buitensluiten, dan is dat geen goede zaak
- invloed uitoefenen - er zijn hier voldoende manieren om invloed uit te oefenen. Roddelen is dan ook niet echt nodig

Vervolgens is gezocht naar mogelijke verschillen in ervaring en beleving tussen beroepskrachten, vrijwilligers en bezoekers. (Vignet 4.11, kanttekening 1) Niemand durfde echter tijdens deze bijeenkomst op deze voorstelling van zaken te reageren. (zie Vignet 4.11, kanttekening 2)

Onderzoek dagactiviteitencentrum (december 2006 - juni 2007)

Het onderzoeksplan voor dit onderzoek was gericht op de verhalen over roddelen in het dagcentrum vanuit de drie posities beroepskrachten, vrijwilligers, en bezoekers; en deze verhalen vervolgens te analyseren op mogelijke patronen en regelmatigheden. Met betrekking tot het onderzoeksplan volgt enige discussie. (zie Vignet 4.12)

Vignet 4.12: Fragment aantekeningen van bespreking onderzoeksplan tussen DAC-medewerkers en de onderzoeker (voorafgaand aan het onderzoek, december 2006.

Bron: Onderzoeksdossier auteur)

De ene beroepskracht is in eerste instantie positief, maar op het moment dat er een discussie loskomt over inzage in het dossier stelt hij zich heel principieel op. Het is geen probleem, mits de persoon toestemming geeft dat zijn dossier ingekeken mag worden.

De discussie verschuift al snel naar het feit dat in het dossier - en de dagrapportage van beroepskrachten- niet alleen de naam van de betrokken persoon staat, maar ook de namen van andere bezoekers en vrijwilligers genoemd worden. Dat betekent dat ook deze toestemming moeten geven, zo stelt de beroepskracht. Want uit deze verslagen zou dan blijken over wie bezoekers en vrijwilligers praten met de beroepskrachten. Het is voor vrijwilligers en bezoekers niet veilig, als bekend zou worden dat zij over bepaalde mensen geklaagd hebben. Verder is het niet mogelijk om toestemming te geven de personeelsdossiers van alle beroepskrachten in te zien. Niet iedereen is hier aanwezig dus de aanwezige beroepskrachten kunnen niet namens de afwezigen toestemming geven. Deze vergadering is niet bevoegd hierover uitspraken te doen. Wel zou de onderzoeker, als de betreffende beroepskracht geen bezwaar heeft, diens dossier in mogen zien.

Men gaat uiteindelijk akkoord, mits het onderzoek zich beperkt tot deelname aan de dagelijkse activiteiten en 9-tot-12-interviews op vrijwillige basis. Overweging van de onderzoeker om het onderzoek ondanks duidelijke weerstand toch door te laten gaan, was de hoop dat hij via de interviews en deelname aan de activiteiten voldoende informatie zou kunnen verwerven over het roddelen vanuit de drie genoemde posities in genoemd centrum.

Bij drie van de negen interviews was er bezwaar tegen het opnemen van het gesprek. (zie Vignet 4.13, interview 1) Uit de gesprekken en interviews bleek wel dat ook de niet direct aan de interviews deelnemenden het onderzoek met een zekere

belangstelling volgden. (zie Vignet 4.13, passage met Bert) Tijdens de interviews werd door iedereen - beroepskrachten, vrijwilligers en bezoekers - in zeer algemene termen over het roddelen in het centrum gesproken. Allen stelden er zelf zo min mogelijk bij betrokken te willen raken. Als reden werd ondermeer aangevoerd: "Omdat er altijd wel mensen zijn, die met onsmakelijke verhalen bij je komen." Of: "Soms luister ik er wel naar, maar ik doe er verder niets mee." Of: "Als dat tegen mij verteld wordt, is dat niet leuk voor de persoon over wie het gaat." (zie Vignet 4.13, fragment met vrijwilliger)

Vignet 4.13: Fragmenten uit interviews (Bron: Onderzoeks dossier)

Vrijwilliger en twee bezoekers:

Een van de vrijwilligers zegt: "Dan herkennen ze misschien toch mijn stem".

Een bezoeker motiveert de reden om het gesprek niet op te nemen met: "Het idee dat het voor altijd vastgelegd wordt maakt me zenuwachtig."

Een bezoeker zegt kort en krachtig: "Ik vind het niet prettig."

Bert (vrijwilliger)

We staan bij de koffiebar. We hebben elkaar wel eerder gezien, maar nog niet de hand geschud. Tijdens de vergadering - gezamenlijk overleg - zat hij met een geïnteresseerde en soms geamuseerde blik naar mij te kijken. Zo nu en dan maakte hij een zijdelingse opmerking die zachtjes is en toch doorklinkt, lachend zonder een negatieve indruk te maken. We drinken een kop koffie en hij begint zijn verhaal hoe hij hier gekomen is. Ooit vrachtwagenchauffeur. Betrokken bij een ernstig ongeluk. Ergens op de achtergrond een echtscheiding waarbij niet duidelijk is of dit voorafging aan het ongeluk of erop volgde.

Bert vertelt dit zonder dat hij hulp verwacht. Wat hij vraagt is aandacht, een moment, een luisterend oor van iemand die geïnteresseerd is. Bert is vrijwilliger bij twee centra. Hij vertelt over zijn leven. Hij woont hier vlakbij, de burens hebben problemen met hem en hij met hen. Hij vertelt over hoe hij zijn tijd verdeelt over de beide centra.

En hij vraagt naar mijn onderzoek, of het opschiet; en hij informeert lachend waarom ik niet meer over roddelen praat - maar over praten met elkaar over elkaar.

Aan het slot zegt hij ernstig: "Je lijkt op mijn vader, je bent natuurlijk jonger, maar het geeft me hetzelfde gevoel."

VERVOLG Vignet 4.13: Fragmenten uit interviews (Bron: Onderzoeksdossier)**Vrijwilligers:**

Tijdens het koffie drinken en de maaltijden blijkt dat mensen goed geïnformeerd zijn: met wie de onderzoeker al gesproken heeft, en met wie nog een gesprek gevoerd zal gaan worden. Begin februari word ik begroet door een nieuwe vrijwilligster achter de balie. Ze weet van het onderzoek, en bij het ophangen van mijn jas meldt zij niet van roddelen te houden. Ze vertelt in dezelfde zin wel dat ze in een vorig centrum waar ze heeft gewerkt, veel last van roddelen heeft gehad, maar daar wil ze niet meer aan terug denken: "Dat is verleden tijd."

In februari zijn enkele vrijwilligers met beroepskrachten, staf en directie op werkbezoek geweest naar de VS. Als ik met een van de vrijwilligers na de reis spreek over de ervaringen en vraag of er nog geroddeld zijn, wordt er op een samenzweerderige manier gekeken. Er is echter geen enkele bereidheid meer te vertellen, dan dat er wel dingen gebeurd zijn 'die het vertellen waard zouden zijn'.

Over de hele linie werd er op geen enkel moment specifiek en concreet over het roddelen gesproken. Vooral in het lokaal waar gerookt wordt, zo stellen de geïnterviewden echter, wordt veel gekletst en geroddeld; soms ook in de keuken en achter de balie. Opvallend is dat geen van de geïnterviewden namen noemt; niet wie er roddelen, en ook niet over wie of waarover. Niemand blijkt tijdens interviews en gesprekken bereid namen te noemen, als de onderzoeker daar expliciet naar vraagt. Er wordt vooral in algemene termen verwezen naar de negatieve effecten die roddelen heeft op mensen. De geïnterviewden stellen allen vast "dat het gelukkig een stuk minder is geworden in vergelijking met vroeger". (Zie Vignet 4.14)

Dit interviewfragment met één van de DAC-beroepskrachten laat zien dat het uiten van kritiek op een collega tijdens dit interview als roddel of kwaadsprekerij ervaren wordt, en als niet-passend.

Als iemand van positie wisselt, (bijvoorbeeld eerst bezoeker is, dan vrijwilliger wordt, en tenslotte beroepskracht) lijkt er in bijvoorbeeld de keuken een verschuiving plaats te vinden ten aanzien van het praten over mensen in termen van roddelen. (zie Vignet 4.15)

Vignet 4.14: Fragment uit interview met beroepskracht (Bron: Onderzoeksdossier)

"Het 'rookhol', daar wordt gekletst. Een roddelhoek kan je het ook noemen. Het is wel veel minder dan voorheen. Voorheen was er meer roddel... En hadden mensen, bezoekers er heel erg last van. En dat was toen de reden voor die extra aandacht: jongens let er op! Dit moet ook gewoon een toegankelijke ruimte zijn, een gezellige ruimte. En, ehh, heb in ieder geval respect voor elkaars privacy. Het was regelmatig zo dat je binnenkwam en dat er ineens een ijzige stilte viel. Dan weet ik hoe laat het is. Alleen, je kan je vinger er niet opleggen [...]."

Wat was de reden om er iets aan te doen?

"Nou, op het moment dat sommige bezoekers zich niet meer welkom voelen. Of zich niet meer veilig voelen. Omdat ze ook weten dat er enorm over hun gepraat wordt en dan heel erg vervelend gepraat wordt. [...] Kijk op het moment dat iemand daar gewoon goed ziek van kan worden dan moet daar toch een streepje onder gezet worden."

En als iemand betraapt wordt?

"Dan zei je: 'Joh, je weet toch wat de regel is.' Of 'Daar zit ie. Misschien kan je het hem zelf even vragen.' Op die manier."

Heb jij wel eens geroddeld?

"Nee. En kijk, ik zeg ook wel eens wat over iemand hoor. Daar heb ik niet zoveel moeite mee. En het gebeurt ook wel eens over mij."

Ja, maar wanneer wordt het dan naar jouw gevoel roddel?

"Tja, ik weet niet of er een definitie is?"

Wanneer wordt het in jouw ogen roddel en wat maakt het praten over iemand roddelen?

"Wanneer; ja hoe moet ik dat nou zeggen? Negatief over iemand, achter die persoon zijn rug om wordt gesproken [...] Dat, dat vind ik roddelen. Ja, de draak steken met iemand. Dat is roddelen in mijn ogen [...] Soms kan je wel roddelen over mensen als je je maar wel bewust blijft van het feit dat het niet moet doorslaan."

Wordt er bij de vrijwilligers veel gesproken met elkaar over de teamleden?

"Niet dat ik weet, nee. Ik vermoed dat er wel eens wat gezegd wordt. Maar niet in die vorm dat ik me daar zorgen over ga maken [...] Er zal ongetwijfeld wel eens wat gezegd worden. Ja goed. Ik heb wel eens wat gehoord. En dat was dan een negatieve uitspraak van een bezoeker over een collega van mij. Dat heb ik ook meteen de kop ingedrukt. Ik zeg van: als je problemen hebt met mijn collega. Spreek met die collega, als je het met die collega kan bespreken. Kom anders naar een collega van die collega [...] Pas als ze dat niet met hem of haar durven te bespreken ga dan naar je begeleider toe. En bespreek het daarmee. Vertel waar je moeite mee hebt. Maar niet hier op de inloop waar iedereen bij zit en iedereen daarvan mee kan genieten. Want dat is helemaal niet de bedoeling. Ja, soms is het, ja soms wil iemand gewoon wel eens een keertje even spuien over iemand. En dat kan. Maar beperk dat tot twee, een paar woorden."

Vignet 4.15: Fragment interview met beroepskracht (Bron: Onderzoeksdossier)

Aad is 49 jaar; en na een kennismaking als vrijwilliger bij het DAC begonnen. De overgang van vrijwilliger naar het team vond hij moeilijk. Als teamlid zit je bij de teamvergaderingen en ook bij de dagrapportage. Daar mag je niet over praten met de vrijwilligers. Er is een duidelijke zwijgplicht. "Maar het is logisch dat je in de keuken wel eens over bepaalde bezoekers of beroepskrachten kletst. Dat is toch geen roddel?"

Een deel van de bezoekers is vrijwilliger en verzorgt verschillende activiteiten in en rond het dagcentrum, (zie Vignet 4.16) Men is gastvrouw of heer voor enkele dagdelen per week, er wordt een bijdrage geleverd aan het informatieblad, men heeft zitting in de cliëntenraad, of is betrokken bij de organisatie van activiteiten als bijvoorbeeld het verzorgen van cursussen in het centrum, et cetera. Het vrijwilligerswerk is onderdeel van een behandeltraject, en vindt plaats onder begeleiding van de beroepskrachten. Er zijn ook enkele mensen als vrijwilliger actief in het dagcentrum op basis van hun maatschappelijke betrokkenheid.

Vignet 4.16: Fragment uit interview met enkele bezoekers (Bron: Onderzoeksdossier)

Een aantal bezoekers stellen in interviews dat ze geen vrijwilliger willen worden, maar best bereid zijn mee te helpen bij activiteiten of klusjes in het centrum. Ze willen geen vrijwilliger worden omdat ze dan bepaalde dingen niet meer zouden mogen doen, bijvoorbeeld met bepaalde bezoekers een pilsje gaan drinken, of over bepaalde mensen kletsen. Zij waarderen het centrum voor de activiteiten maar zien voor zichzelf geen toekomstperspectief op de arbeidsmarkt, binnen het centrum of de stichting.

De diversiteit van bezoekers en vrijwilligers in het centrum is groot. Het gaat voor een deel om mensen met in zwaarte variërende lichamelijke en/of verstandelijke handicaps. Er bevinden zich ook mensen met een psychiatrische problematiek die in behandeling zijn of deelnemen aan een zogenaamd 'Begeleid Wonen'-traject. Er zijn mensen met alcohol- en/of drugsproblemen die als gevolg van deze problemen geen of weinig kans maken op betaald werk, maar ook maatschappelijk betrokken vrijwilligers en buurtbewoners die regelmatig komen eten, deelnemen aan activiteiten, of cursussen verzorgen. Van de circa 50 tot 100 wekelijkse bezoekers zijn er circa 25 op een of andere manier actief als vrijwilliger.

De afronding van het onderzoek in het dagactiviteitencentrum

Met een presentatie en een verslag werd in juni 2007 genoemd onderzoek in het centrum afgerond. De afronding vindt plaats in een bijeenkomst van het gezamenlijk overleg, en wordt bezocht door circa 25 mensen.

De interviews, gesprekken en observaties wijzen stuk voor stuk op het doen van onderzoek en benadrukken direct en indirect de positie van de geïnterviewden, die zoals eerder aangegeven daarnaast allen in het dagactiviteitencentrum participeren als beroepskracht, vrijwilliger of bezoeker. De indruk van de onderzoeker is dat er een stilzwijgende overeenstemming bestaat tussen bezoekers, vrijwilligers en beroepskrachten over het deelnemen aan dit onderzoek. Een overeenstemming die maakt dat de onderzoeker zich buitengesloten voelt, en tijdens de afronding van het onderzoek noodgedwongen moet terugvallen in de eerdere docentenrol. Deze ervaring roept herinneringen op die in Vignet 4.17 op basis van de dagboek aantekeningen kort uitgewerkt worden.

Vignet 4.17: Reflectie 1 (Bron: onderzoeker/aantekeningen maart 2007)

De onderzoeker werd door bovengenoemd fenomeen niet alleen buitengesloten, maar ook teruggeworpen in zekere herinneringen die aansluiten op een vergelijkbare ervaring. Als 16-jarige bezoeker en vrijwilliger in een buurthuis in de jaren zestig raakte ik betrokken bij conflicten tussen de beroepskrachten en vrijwilligers. Een voortdurende stroom verhalen bepaalde in die periode mede de onderlinge verhoudingen. Voortdurend werd er door bepaalde beroepskrachten en vrijwilligers een beroep gedaan -op loyaliteit. Maar het was voor mij als beginnend vrijwilliger een strijdperk waar ik geen goed beeld van kon krijgen. Bij elk gesprek was er het dubbele gevoel, dat ik alleen al door met die persoon te praten, onderdeel werd van die strijd.

Het bleek niet mogelijk om de interviews en gesprekken zodanig in te kleden, dat personen zich vrij voelden om zich duidelijk uit te spreken over het roddelen. (dus zonder zich bewust te zijn van het onderzoek)

In de verwerkingsfase blijkt uit interviews en gesprekken dat een aantal verhalen en opmerkingen niet gebruikt konden worden omdat de gevolgen voor de persoon in kwestie nadelig zouden kunnen zijn of omdat door de betreffende persoon nadrukkelijk gezegd werd dat het fragment niet in het onderzoek opgenomen mocht worden. ("Omdat iedereen dan direct zou weten van wie het verhaal afkomstig is.") Deze worden in Vignet 4.18 kort beschreven

Vignet 4.18: Reflectie 2 (Bron: onderzoeker/aantekeningen maart 2007)

Tijdens de interviews wordt regelmatig en met nadruk gesteld dat onderwerp of verhaal geen onderdeel van het interview kunnen zijn; met als gevolg een voortdurende 'wisseling van toon' tijdens de gesprekken. Deze veldwerkervaringen activeerde bij de onderzoeker herinneringen die meer aansluiten bij zijn ervaring als docent en hulpverlener; ervaringen die aansluiten op literatuur over het communiceren zoals deze in sociaal-agogische opleidingen wordt gehanteerd, en als niet-passend ervaren wordt tijdens het doen van onderzoek. (Watzlawick *et al.*, 1970)

Het uitwisselen van verhalen over roddelen in een sociaal verband vraagt dus een onderzoeksbenadering die tijdens het veldwerk helaas nog niet gerealiseerd kon worden. De mensen die meewerkten aan het onderzoek ervoeren onvoldoende veiligheid. In het verlengde van deze constatering rond het veldwerk kan de vraag gesteld worden welke condities en voorwaarden er nodig zijn om wetenschappelijk wél tot een voldoende 'veilig' onderzoek te komen. Antropologisch en etnologisch-participatief onderzoek zou een mogelijkheid zijn, hoewel er ook dan vragen blijven bestaan over de ethische aspecten van het gebruik van de verworven kennis en informatie.

De onderzoeker acht het waarschijnlijk dat een benadering waarbij het eigenlijke thema 'roddelen, roddels en roddelverhalen' niet al te expliciet genoemd wordt, wel tot een goed einde gebracht zou kunnen worden. In een dergelijke onderzoeksopzet zou de onderzoeker richting kwetsbare personen in het sociale verband een grote mate van verantwoordelijkheid op zich dienen te nemen. (Conquergood, 2003)

Deze veldwerkervaringen dwingen de onderzoeker ook tot nadenken over de vraag, waarom studenten en individuele personen tijdens de interactieve lessen vaak wél bereid waren om vrij te praten over het roddelen in de sociale context van familie, vriendengroep en organisaties. Wat maakt dat in de onderwijscontext praten over roddelen wel mogelijk blijkt te zijn?

Onderwijsprogramma's en interactieve lessen na het veldwerk (Lessencyclus-2)

Zoals eerder aangegeven had de aanpassing van de onderwijsprogramma's als gevolg van de methodologische verschuiving (van empirisch-analytisch via hermeneutisch-interpretatief naar meer sociaal-constructief) vooral gevolgen voor de toetsopdrachten en interactie tussen docent en studenten.

Bij de empirisch-analytische benadering ligt het accent op kennisoverdracht met betrekking tot de mogelijke oorzaken en gevolgen van roddelen, waarbij meerdere theoretische vooronderstellingen gebruikt werden. Dit vroeg naast heldere definities van roddelen en roddel ook een heldere uitwerking van de theoretische

beschouwingen over mogelijke oorzaken en gevolgen van roddelen. En aandacht voor de mogelijke contextuele invloeden en factoren die een rol kunnen spelen bij roddelen.

Bij de hermeneutisch-interpretatieve benadering richt het onderwijstraject zich meer op de beleving en de ervaring met verhalen door studenten, en de verbinding van deze verhalen met een bepaalde positie in het betreffende sociale verband en de roddeltriade, en de verschillende manieren die er zijn om die verhalen te positioneren te midden van een specifiek sociaal verband.

Bij een sociaal-constructieve benadering komt in onderzoekstraject en didactische proces de nadruk meer te liggen op de constructie en ontwikkeling van het verhaal over roddelen, met aandacht voor het toekomstige beroep en werkveld, en aandacht voor de verschillende betekenissen van roddelen voor mensen die meer of minder afhankelijk van elkaar zijn. Er wordt een veelheid aan overwegingen zichtbaar van mensen die een rol kunnen spelen bij het praten over bepaalde mensen en thema's in een sociaal verband en hun betrokkenheid ten aanzien van het sociale verband. De inbedding van de toetsopdrachten in het onderzoek veronderstelt tenslotte ook aandacht voor studenten als medeonderzoekers in een werk-, onderwijs- en onderzoekscontext.

De laatste methodologische verschuiving had een aantal gevolgen voor de toetsopdrachten. Deze behielden hun open karakter, terwijl de theoretische perspectieven die in de les aan de orde kwamen gepresenteerd werden als mogelijke verhalen en constructies over roddelen, en al dan niet optimaal aansluitend op de praktijkervaringen en belevingen van de individuele student.

De nadruk in het onderwijsprogramma kwam te liggen op de ontwikkeling van de student, hier specifiek uitgewerkt in een essay over zijn of haars persoonlijke kijk op roddelen aansluitend op de lessen. Het fragment uit een van deze essays in Vignet 4.19 geeft een mooi beeld van zo'n ontwikkeling in kijken naar en denken over roddelen.

Vignet 4.19: Fragmenten uit essay over roddelen (Bron: Studentdossier, 2010)

“Wij waren al een stelletje, maar hadden het nog nooit gehad over andermans relaties of andere mensen in het algemeen. Ik vond het een leuk meisje. We hadden een maandje elkaar ‘leren kennen’ voordat we officieel een relatie aangingen met elkaar maar het was niet dat ik direct dacht van: ‘dit is het meisje voor mij’!!

Na een week of drie kwamen we op het onderwerp van ‘stelletjes waarmee wij bevriend waren’. Eenmaal in het gesprek merkten we beiden dat wij een identieke blik hadden op andermans relatie. We konden op deze manier ook oordelen hoe wij onze eigen relatie in de toekomst voor ogen zagen, en of wij vonden of de andere stelletjes een mooie relatie hadden, en of we zelf zo iets wilden. Nu pas besef ik dat roddelen op dat moment ervoor zorgde dat wij nog meer met elkaar verbonden voelden, meer dan daarvoor. Na deze gesprekken merkte ik dat mijn gevoelens voor haar exponentieel toenamen, waar dit voor deze gesprekken over andere stelletjes heel geleidelijk en gematigd was. Het meisje waar ik een relatie mee had, was het zusje van de vriendin van een goeie vriend.”

“Wij (mijn vriend en ik) hadden altijd hele andere ideeën over hoe een relatie eruit moest zien. Ik was altijd van de losse aanpak, veel vrijheid geven, en hij was het omgekeerde. Wij hadden regelmatig discussies erover waarin ik zei dat hij zijn vriendin veel te streng aanpakt en dat ie meer vertrouwen moet tonen in haar:

Nadat ik en mijn vriendin .... ook de relatie van haar zus bespraken (en dus ook van mijn vriend) en ik mijn mening daar duidelijk over had gegeven was zij het met mij eens, althans zo leek het. Maar zij kijkt sinds kleins af aan heel erg naar haar zus op en voelde zich verplicht dit allemaal aan haar zus te vertellen. Haar zus was ‘geschokt’ en haar vriend (de goeie vriend van mij) ook. Dat ik zulke dingen had gezegd over hun relatie.”

Deze student bleef met twee vragen zitten:

- “Als je iets in iemand zijn gezicht zegt en daarna hetzelfde tegen iemand anders zonder dat die persoon erbij is, is het dan roddelen?”
- “Hoor ik niet boos te zijn op mijn toenmalige vriendin dat zij dingen die wij bespreken, niet tussen ons heeft gehouden maar verspreid heeft?”

De student sloot af met de volgende overweging:

“Ik heb nog geen enkele keer eerder nagedacht over deze voorbeelden die in mijn essay zijn uitgeschreven, en besepte nooit hoe groot de rol van roddelen in ons leven is.”

Vervolgens kreeg de sociaal-constructieve benadering vorm in de verschillende interactieve lessen in organisaties, op conferenties en tijdens bijscholingsactiviteiten. Een reeks interactieve lessen en workshops die in de periode 2007-2014 verzorgd werden en die mede vorm hebben gegeven aan de visie op (praten over) roddelen binnen een organisatie en vanuit een bepaalde professie.

4.3. SAMENVATTING RESULTATEN VAN DE BEVINDINGEN UIT DE LESSENCYCLI EN VELDWERK

Drie onderwijsprogramma's hebben geleid tot een aantal aandachtspunten of methoden die behulpzaam zijn bij het analyseren en rijker en vollediger beschrijven van roddelen, roddelverhalen, en verhalen over roddelen in hun werkpraktijk door studenten. De methoden bieden inzicht in het intermenselijke aspect van roddelen, mogelijke oorsprong en gevolgen ervan. De gevonden kenmerken van het roddelen maken het mogelijk aandacht te besteden aan mensen en hun relaties in een sociale context. Daarmee kunnen nu persoonlijke eigenschappen en relaties in sociale verbanden voorzover van belang bij het roddelen in kaart worden gebracht. Op zijn beurt maakt dit beschrijving, analyse en verklaring – patronen en regelmatigheden van het roddelen mogelijk.

Het veldwerk heeft daarentegen duidelijk gemaakt dat praten-over-roddelen zoals mogelijk in de lessencycli niet een-op-een betekent dat dit ook voor alle overige mogelijke onderzoeksterreinen opgaat. Gesprekken, interviews en observaties tijdens het onderzoek onderstrepen de noodzaak de ervaringen en beleving van mensen tijdens de interactie mee te nemen. Interviews en gesprekken beklemtonen de complexiteit van de verhouding tussen onderzoeker en onderzoekssubject(en). Meer aandacht voor thema's die blijkbaar gevoelig liggen in het betreffende sociale verband zijn eveneens noodzakelijk, waarbij ethische afwegingen rond het wel of niet gebruiken van verhalen van mensen een zorgvuldige afweging vergen. Het veldwerk en de daarop aansluitende interactieve lessen resulteren in grotere aandacht van de onderzoeker voor de ontwikkeling tijdens de interactie ten aanzien van het kijken naar en denken over roddelen van mensen in hun werkpraktijk. Het onderzoek naar roddelen vergt zowel een methodologische benadering die ruimte biedt aan de ontwikkeling en constructie van onze verhalen over roddelen, als een theoretisch perspectief dat recht doet aan de complexiteit van de interactie als aspect van het sociale verschijnsel roddelen.

De algemene conclusies en aanbevelingen op basis van de bevindingen tijdens het veldwerk zijn dat het polyinterpretabele karakter van verhalen over een sociaal verschijnsel – hier roddelen – om een sociaal-constructieve benadering vraagt. En wel een die accepteert dat – ook tijdens het verrichten van onderzoek – de verhalen over roddelen zich verder zullen ontwikkelen in de relaties tussen mensen. Dit vereist het samengaan van een theoretisch perspectief met aandacht voor interactie, en een sociaal-constructieve methodologische benadering.

HOOFDSTUK 5.

EEN INTERACTIEF PERSPECTIEF OP VERHALEN OVER RODDELEN

Dit onderzoek levert een bijdrage aan de theorievorming over roddelen door een interactief perspectief op roddelen te ontwikkelen. Voorts koester ik als ambitie een methode aan te reiken om met elkaar over het roddelen in de praktijk in en rond werkororganisaties te praten.

De verkenningen in Hoofdstuk 3 hebben laten zien dat in de theorievorming over roddelen nauwelijks aandacht besteed wordt aan interactie en proces. In mijn zoektocht naar een interactief theoretisch perspectief klim ik op de schouders van Weick, Waddington, Watlawick, en Van Dongen *et al.* (paragraaf 5.1 en 5.2). In paragraaf 5.3 werk ik vanuit een interactief perspectief een theoretisch kader uit, gebaseerd op vier samenhangende oriëntatiegebieden: interacties, betrekkingen, roddelverhalen, en sociale netwerk domeinen. In paragraaf 5.4 volgt dan een methodische handreiking om met elkaar te praten over het roddelen in praktijksituaties. In de afsluitende beschouwing wordt gesteld dat roddelen, mits het roddelverhaal zich in de interactie tussen mensen blijft ontwikkelen, *constructief roddelen* genoemd kan worden. Dan blijft de roddel, en het verhaal over roddelen, een zoekend en zich verder ontwikkelend verhaal of, in andere woorden: een *levend* verhaal. (Maas, 2008) Roddelen kan in die zin uiteindelijk worden gezien als een doorlopend proces van ethisch positioneren en/of groeien. *Destructief roddelen* zal in Hoofdstuk 6 aan de orde komen.

5.1. EEN INTERACTIEF EN PROCESGERICHT PERSPECTIEF

Zoals beschreven in Hoofdstuk 2 is er in Fase 3 van dit onderzoek gekozen voor een sociaal-constructieve benadering. Deze keuze impliceert aandacht voor het proces van construeren van roddelverhalen en verhalen over roddel door concrete mensen.

Een interactief perspectief betekent vanuit een sociaal-constructieve benadering dat het verhaal over roddelen nooit een vaststaand objectief of afgerond subjectief verhaal zal worden. Door met elkaar op een specifieke manier over iemand te praten, ontstaat het roddelen als verhaal, dat los van de verteller bestudeerd kan worden. Het verhaal over roddelen, in ontwikkeling, is vanuit een sociaal-constructieve benadering altijd onderdeel van een mogelijke beschrijving van de werkelijkheid die

wetenschappelijk meer of minder coherent, geloofwaardig, overdraagbaar, intersubjectief, betrouwbaar, controleerbaar genoemd kan worden. (De Boer & Smaling, 2011)

Het interactieve perspectief in praktijkonderzoek in een organisatie (en mensen rond een organisatie) betekent dat het formele sociale netwerk met functies, posities en formele betrekkingen aandacht vraagt *naast* andere betrekkingen. Dat wil zeggen dat posities van mensen in andere betrekkingen³⁹ en sociale verbanden waar mensen ook interacteren, op de voor- of achtergrond een rol blijven spelen. (Yue, 2013)

De interactieve benadering van Weick en het constituerende perspectief van Waddington (2012) vormen mijn startpunt. Aansluitend op Weick en Waddington zal in de lijn van Watzlawick *et al.* (1970) en Van Dongen *et al.* (1996) gezocht worden naar een interactief perspectief; met speciale aandacht voor het triadische, relationele en procesmatige karakter van roddelen.

5.2. RODDELEN: VAN SEQUENTIEEL NAAR SIMULTAAN INTERACTEREN EN COMMUNICEREN

De benadering van Karl Weick (1979) die het ontwikkelen van betekenis vanuit een interactief perspectief belicht, wordt als start genomen om naar interacties te kijken. Vervolgens is er aandacht voor de bijdrage van Kathryn Waddington. (2012) Zij richt de aandacht op roddelen als een constituerend sociaal verschijnsel in termen van kennis naast het sociale verschijnsel organisaties. Daarna worden enkele kritische opmerkingen van Paul Watzlawick *et al.* en Henk van Dongen *et al.* naast het interactieve perspectief van Weick en het constituerende perspectief van Waddington geplaatst.

Weick, sequentieel proces

De benadering van Weick (1979) benadrukt het sequentiële aspect van interacties in drie opeenvolgende stappen: actie, reactie en evaluatie van de reactie. In zijn woorden: *act, interact, double interact.* (Van Dongen *et al.*, 1996, p. 171) Deze stappen vormen samen de basiseenheid voor organiseren, en kunnen worden samengevoegd tot grotere geheel, hier opgevat als interactieve processen van betekenisverlening. Er kunnen dus regelmatigheid – patronen – geconstrueerd worden, te ontwaren in de acties, reacties, en evaluatie. Dit maakt dat de ontwikkeling van betekenisverlening (*sensemaking*) zowel intrapersoonlijk als interpersoonlijk plaatsvindt. Het evolutionaire karakter van de processen, maar vooral ook het retrospectieve karakter van het proces van be-

39 Het begrip 'betrekking(en)' wordt in dit hoofdstuk gebruikt om de relatie tussen mensen aan te duiden. De voorkeur gaat uit naar betrekking omdat het verwijst naar betrokken zijn. Uiteraard zijn er veel synoniemen die de leesbaarheid kunnen vergroten, maar telkens net een ander aspect benadrukken.

tekenisverlening, wordt door Weick (1995) uitgewerkt en verfijnd. Het zoeken van een bepaalde betekenis (*interpreting*) en het geven van betekenis (*sensemaking*) worden van elkaar onderscheiden. Interpreteren benadrukt het zoeken naar betekenis; betekenisverlening staat meer voor het construeren en ontwerpen van betekenis.

Weick (1995) introduceert zeven eigenschappen van het proces van betekenisverlening. Kort samengevat: identiteitsvorming; retrospectie van gedrag; creëren van een zinvolle omgeving; het sociale aspect van de omgeving; de betekenisvolle samenvatting van de interactie, de plausibiliteit, en de nuttigheid van de interactie.

Interacteren betekent voor de deelnemers dat ze zich zowel kunnen presenteren, als zichzelf een identiteit kunnen aanmeten. Opgemerkt dient te worden dat mensen zich tijdens de interactie daarbij voortdurend ook door het verleden laten leiden. Eerdere ervaringen met vergelijkbare interacties of met dezelfde persoon of personen bepalen (bewust of onbewust) mede de vorm van latere interacties. In interactie creëren mensen dus ook een zinvolle omgeving, en dat is een gezamenlijke – dus sociale – activiteit. Deze sociale activiteit sluit aan op eerdere interacties en op eerdere betekenissen die aan de interacties waren verbonden. Een dergelijk activiteit kan overstijgend genoemd worden, omdat ze samenkomt in het gebruik van ‘wij’: ‘Wij als ouders’, ‘wij als buurtbewoners’, ‘wij als collega’s die het beleid uitvoeren’, ‘wij als studenten die deze opleiding volgen’, ‘wij die klanten in deze supermarkt zijn.’

Tijdens de interacties wordt een verhaal gemaakt dat niet alleen verbindend werkt, maar ook logisch en plausibel klinkt: “Zo wil je als ouders toch niet benaderd worden.” Of: “Dat is geen manier om met ons als buurtbewoners om te gaan”; et cetera.

De genoemde zeven eigenschappen kunnen de interactie bepalen, en vormen tevens het resultaat van dezelfde interactie. Dit teleologische aspect in de interactie vormt tevens het probleem: identiteit creëert identiteit, betekenisvolle omgevingen hebben tot gevolg dat er een betekenisvolle omgeving ontstaat, sociale betekenisverlening leidt tot sociale betekenisverlening, betekenisvolle samenvattingen leiden tot nieuwe betekenisvolle samenvattingen. In de kern zijn het verschijningsvormen – geobjectiveerde constructies van interacties die elkaar opvolgen en een bepaalde sociale werkelijkheid realiseren. De dynamiek en de ontwikkeling van de betekenis wordt verondersteld gebaseerd te zijn op uitwisseling en verschillende krachtvelden tussen mensen.

Deze (zeven) eigenschappen maken het volgens Weick (1995) ook mogelijk interacties te beschrijven en analyseren. Ook bij het beschrijven en analyseren van het sociale verschijnsel roddelen (als specifieke vorm van communiceren tussen mensen) kan hiervan gebruikgemaakt worden.

Waddington, roddelen als constituerende kracht

Waddington (2012) werkt een benadering uit voor roddelen die vergelijkbaar is met de benadering van Weick, maar die andere concepten benadrukt. Haar theoretisch kader omvat: *organizational communication, ethics, emotions, sensemaking, identity, power and organizational knowledge*. (p. 149). Deze concepten (door haar ook wel lagen genoemd) plaatst zij tussen communicatie en kennis. Deze vormen niet expliciet een opeenvolging van fasen, maar vloeien in elkaar over, en kunnen als aparte aandachtsgebieden verbonden worden met roddelen als communicatievorm. Waddington plaatst roddelen als sociaal verschijnsel zo in het geheel van interacties naast andere mogelijke constituerende krachten als machtsvorming of organiseren.

Reflectie: een kritisch kanttekening bij Weick en Waddington

De benadering van Waddington biedt ruimte om telkens vanuit een ander aandachtsgebied te praten over communiceren, in dit geval roddelen. De kritiek op deze benadering is dat het al snel kan leiden tot een vorm van objectiveren, fixeren en reïficeren van sociale krachten en verschijnselen inzake roddelen. De krachten rond het sociale verschijnsel roddelen vloeien in elkaar over, overlappen elkaar en zijn begripsmatig vaak moeilijk van elkaar te onderscheiden. Opvallend is dat er geen of weinig aandacht is voor wat er *tussen* mensen plaatsvindt tijdens het interacteren – hier het roddelen. Dit maakt ook hier dat de interactie teruggebracht wordt tot mensen die interacteren in een reeks zetten en tegenzetten. Deze constructies kunnen op plausibele wijze bijdragen aan de sociale constructie van roddelen, maar heeft ook het nadeel dat een reeks eigenschappen of krachten hiermee min of meer geobjectiveerd en losgemaakt worden van de actuele interactie, en de context waarin deze plaatsvinden.

De sequentiële benadering bij betekenisverlening (Weick) en de constituerende bij roddelen (Waddington)⁴⁰ bieden handvatten om over interacteren en communiceren te praten in termen van acties, reacties, en evaluaties daarvan. Dit alles gegroepeerd rond aandachtspunten en geconstrueerde krachtenvelden in een bepaalde tijd en/of ruimte. Het roddelproces wordt op deze wijze in termen van fasen ('stappen') en belangrijke samenhangen en aandachtsgebieden op een op het eerste gezicht betekenisvolle en plausibele wijze uitgewerkt. Belangrijkste kritiekpunt blijft dat die fasering een chronologie en samenhang suggereert die theoretisch wel, maar in de actuele werkelijkheid niet hoeft te bestaan. (Goudsblom, 1997, p. 205) De veronderstelde samenhang tussen de vele eigenschappen en aandachtsgebieden vormen een voorlopige constructie, waarbij de onderlinge verstrengeling van (sterke en zwakke) krachten die bij roddelen een rol spelen, beschreven worden. Een dergelijke theoretische

⁴⁰ Een constituerende benadering kiest een bepaald sociaal verschijnsel als basis voor analyse. Zo kiest Waddington niet voor organiseren of organisatie als startpunt, maar voor roddelen.

constructie kan bepaalde sterke en zwakke krachten ook negeren: woordkeus, de toon waarop iets verteld wordt, of een lichte verandering in lichaamshouding kunnen namelijk een verhaal over iemand al tot roddel 'maken'.

Wanneer bepaalde krachten en eigenschappen van roddelen vooraf vastgelegd worden, raken cruciale kleine verschillen in de context waardoor mensen het praten over iemand roddelen noemen, verdoezeld. Zoals eerder aangestipt is een belangrijk kritiekpunt dus dat wat tussen mensen plaatsvindt ('interacties') onvoldoende ruimte krijgt in de beschrijving en de analyse.

Watzlawick *et al.*, communiceren als simultaan proces

Van Dongen *et al.* (1996) verwijzen een aantal keren naar de benadering van Watzlawick *et al.* (1970) die zich met name richten op de actuele interacties tussen mensen, met aandacht voor het simultane karakter ervan. De simultaneïteit, en de ruimte die er is voor meervoudigheid, is dan kenmerkend voor elke interactie. Het begrip omvat niet alleen de processen bij degenen die interacteren; ook inhouden worden mede bepaald door de diverse betrekkingen tussen personen. Watzlawick *et al.* onderscheiden bij elke interactie twee niveaus; namelijk inhoud en betrekking. De evaluatie hiervan door mensen in interactie krijgt de ruimte, wat meervoudige betrekkingen en inhouden mogelijk maakt. De eigenschappen en aandachtspunten waar impliciet of expliciet naar verwezen wordt tijdens de interactie door de betrokkenen bepalen niet alleen ons beeld van de ander en het verhaal, maar ook het beeld van de interactie als geheel. Elke verandering in context en gedrag kan (nieuwe) betekenissen opleveren, en kan leiden tot verandering van de (huidige) betekenis, maar ook van de (huidige) betekenis van de betrekking tussen personen. Bij onderzoek naar communicatie is het dan ook belangrijk om naast de evaluaties, reacties en acties de aandacht te richten op wat de communicatie teweegbrengt bij *mensen*;⁴¹ en zowel tijdens de communicatie, als achteraf. Zo kan vastgesteld worden op welke wijze de betrekking tussen mensen zich ontwikkelt tijdens de actuele interactie, maar die ook kan afbreken, of (soms ingrijpend) kan wijzigen.

De kernvraag is op welke wijze het mogelijk is om het onzichtbare in de actuele (en eerdere) interacties toch zichtbaar te maken. Het is belangrijk hier mensen die interacteren te zien in het licht van (minimaal) drie verstrengelde processen: procesmatig bij minimaal twee personen, en de betrekking tussen de personen. In plaats van twee losse personen ('eenheden') in een betrekking, wordt het nu: twee personen die inter-

41 Watzlawick *et al.* (1970) stellen: "Vanuit het gezichtspunt van de pragmatische sfeer is dus alle gedrag, en niet alleen spreken, communicatie." Vervolgens wordt gesteld "[...] en alle communicatie – zelfs de communicatiesleutels in een onpersoonlijke context – beïnvloedt het gedrag." (p. 18)

acteren. In Buberiaanse termen (1923-2010) is er sprake van een 'ik-jij-grondhouding'.⁴² Zo kan er aandacht besteed worden aan de bij de interactie betrokken mensen (in termen van kenmerken en soorten relaties of betrekkingen) die van belang kunnen zijn tijdens (en na) die interactie. Ook kan de onderzoeker aandacht schenken aan de verhalen van mensen over de door hen als belangrijk ervaren kenmerken en relaties.

We kunnen ook gevoeglijk aannemen dat actie, reactie en evaluatie hier niet plaatsvinden als in een dam- of schaakspel; in termen van zet en tegenzet. Wij kunnen daarentegen wél constateren dat mensen tijdens de interactie voortdurend gelijktijdig waarnemen, voelen, en denken en gedrag van zichzelf en anderen evalueren, hetgeen resulteert in een voortdurend afstand nemen of juist betrokken zijn op elkaar. Bovendien kunnen we constateren dat mensen voortdurend de mogelijkheid hebben andere kenmerken of relaties in de interactie in te brengen, om zo de betrekking aan te passen. Het resultaat is een afwisselend afstand nemen van zichzelf of de ander, maar ook een soms volledig opgaan in de interactie. Op deze wijze krijgt men oog voor wat mooi heet 'consequenties van het gedrag'. En leren denken in termen van 'consequenties van gedrag' wordt een belangrijke overweging in ons gedragsrepertoire.

De gelijktijdigheid van de interacties en de ervaring van de interactie wordt door Watzlawick *et al.* uitgewerkt in een functiebegrip (Watzlawick *et al.*, 1970, p. 19-23) dat afwijkt van het gangbare functiebegrip in de sociale wetenschappen: het wordt bij Watzlawick *et al.* gebruikt om net als in de wiskunde aan te geven hoe veranderingen in de betrekkingen tussen verschijnselen *gevolgen* hebben. Als aan de ene kant van het 'isgelijktteken' iets verandert, dan heeft dat gevolgen voor de andere kant van het 'isgelijktteken'. Als iemand bepaalde gedachten en gevoelens koestert jegens iemand en zich daarnaar gedraagt, zal dat in de interactie (betrekking) gevolgen hebben voor het gedrag, de gedachten en gevoelens van de ander. Maar ook als de betrekking – 'is gelijk' wordt bijvoorbeeld 'groter dan' of 'kleiner dan' tussen twee personen (variabelen) verandert, verandert de functie.⁴³ Deze manier van kijken naar communicatie maakt het zowel wenselijk als noodzakelijk

42 Martin Buber maakt een onderscheid in ik-jij-grondhouding naast de ik-het-grondhouding. Bij de ik-jij-grondhouding is er sprake van een eenheid waar ik en jij met elkaar verbonden worden door de interactie. Bij de ik-het-grondhouding stelt de mens (ik) zich op tegenover 'het'. Het benaderen van een mens alsof het een 'het' is betekent dan een ontmenselijking van de persoon. In termen van Levinas (Duyndam & Poorthuis, 2003) 'het doden van de ander'. De relatie tussen professional en cliënt, staatsburger, consument, verkeersdeelnemer, ouder, student, patiënt kan dus leiden tot reductie van een mens (persoon)

43 De overeenkomsten worden benadrukt (=), of juist de verschillen ($\neq$ is ongelijk); het meerdere of juist het mindere tussen mensen krijgt de nadruk ($<$ of $>$). Verandering in betrekking heeft uiteraard gevolgen voor de voortgaande interactie tussen mensen.

aandacht te besteden aan veranderingen tijdens de interactie tussen betrokkenen.⁴⁴ Bovendien zullen we aandacht moeten schenken aan de gevolgen die deze veranderingen kunnen hebben voor de betrekking met de persoon met wie men praat, alsook voor de betrekking met degene over wie het gesprek gaat. Dus aandacht besteden aan de betekenis die wordt toegekend aan alle mogelijke betrekkingen (relaties) tussen de mensen in deze context die met elkaar communiceren. Niet alleen het spel maar ook de persoon die het spel verandert tijdens het spel, kan dan beschreven en geanalyseerd worden.

Enkele voorbeelden:

- Werkoverleg met de manager (in een ogenschijnlijk gelijkwaardige verhouding) wordt opeens een betrekking van ongelijkwaardigheid als de een opdrachten geeft aan de ander.
- Een gesprek tussen twee mensen over autorijden wordt een strijd over wie het beste kan autorijden. (Schulz von Thun, 2003)
- “Ik voel me machteloos terwijl ik me bij de start van het gesprek zo sterk voelde.”
- De ouder die eerst een kind tot de orde roept, en het vervolgens opdraagt zich te gedragen als volwassen persoon. (Berne, 1970)
- De hulpverlener die zich eerst als redder opstelt, en vervolgens de client opeens veroordelend toespreekt. Dit wordt ook wel aangeduid met drama/Karpman-driehoek. (1968)⁴⁵

Het denken in simultaneïteit, het praten over de meervoudige gevolgen van dezelfde situatie voor het gedrag, en de evaluatie van gedrag en context kunnen samengevat worden door de vijf axioma's, die door Watzlawick *et al.* zijn uitgewerkt (1970, p. 42-62):

- *Niet communiceren is ook communiceren.* Tijdens interacties is er bij de betrokkenen voortdurend sprake van verschillende vormen van communiceren. Als de één praat luistert de ander of denkt na over een vraag. Ook zwijgen is soms veelzeggend, et cetera.
- *Betrekkingen gaan voor inhoud.* Interacties veronderstellen dat er een betrekking is tussen mensen, en dat deze betrekking de inhoud bepaalt. Over de betekenis ervan kan verschillend geoordeeld worden; dan is er sprake van een verschil in perceptie.

44 Als iemand tijdens een interactie eerst de indruk heeft dat er veel overeenkomsten zijn, maar gaandeweg merkt dat de verschillen meer op de voorgrond treden, dan heeft dat gevolgen voor zowel de inhoud van de verhalen als voor de betrekking. En als het gevoel van overwicht bij de één verschuift naar een gevoel van machteloosheid, dan verandert de betrekking tussen de personen, en de betekenisinhoud van de interactie. Dit functiebegrip wijkt af van de betekenis van het functiebegrip zoals in Hoofdstuk 2 van deze dissertatie werd gebruikt: daar werd (de functie van) roddelen gezien als een deel van een groter geheel, en werd een functie gezien als een specifieke bijdrage aan dit grotere geheel.

45 Aansluitend op het denken van E. Berne, wordt in de opleiding Social Work veel met de drama-driehoek gewerkt. (Bron: <https://nl.wikipedia.org/wiki/Dramadriehoek>)

Tevens kan er een verschuiving of ontwikkeling plaatsvinden in de aard en betekenis van die betrekkingen tijdens de interactie.

- *De interpunctie bij interacties wijst op de beleving van mensen bij het interacteren (wie er op wie reageert), terwijl mensen voortdurend en gelijktijdig interacteren.*
- *Het analoge en digitale van communicatie wijst op de soms vloeiende overgang tussen het non-verbale (verbeeldend) en het in een expliciet taalsysteem uitgewerkte verbale (verwoorden) van communiceren.*
- *De symmetrie en de complementariteit van de interacties vormen bij communiceren en interacteren eveneens een belangrijk punt van aandacht. De overgangen (soms vloeiend, soms scherp afgebakend tussen de verschillende vormen van communiceren) beklemtonen het zoeken naar symmetrie en het elkaar aanvullen dat zo kenmerkend is voor interactie.*

De vijf axioma's schenken ons als het ware een (meta)taal waarmee we over deze vorm van communicatie kunnen praten. Een taal die houvast biedt bij het beschrijven en analyseren van communicatie, en waarbij ook de simultaneïteit in de ontwikkeling van verhalen de ruimte krijgt. En de axioma's bieden eveneens een taal voor het *praten over roddelen*. De voortdurende interactie is dan te benoemen in termen van simultane processen – namelijk die waarin mensen herkenning zoeken (en soms vinden) in elkaars manier van kijken en denken.

Onderzocht wordt op welke wijze het praten-met-elkaar-over-iemand besproken kan worden. En dan met name naar communicatievormen waarbij de dynamiek van het roddelen kan leiden tot meervoudige betekenissen - tot bijvoorbeeld een voorlopig stilstaan en fixeren; of juist verdere ontwikkeling van het verhaal over iemand of situatie.

Van Dongen *et al.*, gedrag als simultaan proces

In *Een kwestie van verschil* zoeken Van Dongen *et al.* naar een differentiële wijze van het analyseren van conflicten in georganiseerde sociale verbanden. Een van de suggesties bij conflicten is om het dyadische karakter van gedrag van mensen bij conflicten te triadiseren - ofwel 'een derde' (interactie, betekenis, persoon, onderwerp, et cetera) in de relatie te betrekken die de ruimte krijgt (of neemt) om als derde partij een verschil te maken, dan wel verschil in kaart te brengen, en waar mogelijk te overbruggen. In de lijn van deze visie op conflictgedrag en onderhandelen kan roddelen gezien worden als een van de vormen om deze triadisering vorm te geven. Dit sluit aan op de suggestie van onder andere Gluckmann (1963-1967) dat roddelen er soms voor zorgt dat een conflictieuze kwestie in een sociaal verband de sociale samenhang van een groep toch niet ondergraaft.

De uitgewerkte configuratieve integratietheorie van Van Dongen *et al.* (1996) inspireerde tot het zoeken en ontwikkelen van een interactief perspectief voor het

beschrijven en analyseren van roddelen als triadisch verband - waarbij de vijf axioma's van Watzlwick *et al.* (1970) de basis vormen. De resulterende beschrijving en analyse is op het eerste gezicht sterk gericht op afwijkend gedrag in organisatiecontext, maar biedt uiteindelijk inzicht in de complexiteit van alledaags gedrag en menselijke interactie.

Reflectie op het voorgaande

Tijdens de interactie kan de waardering van de mensen over wie gepraat wordt (maar ook: met wie gepraat wordt) veranderen, of juist bevestigd worden. Onderzoek vraagt dus om een gerichtheid op de personen die met elkaar interacteren, maar ook op de betrekkingen die personen tijdens de interactie hanteren. Het zijn zoals gezegd de betrekkingen die de verdere ontwikkeling van het verhaal over iemand – bijvoorbeeld een roddel – mede bepalen.

De conclusie op basis van deze verkenning is dat roddelen een belangrijke relationele component heeft. Het relationele – betrekkingaspect aspect van roddelen vraagt om een interactief, en daarmee procesgericht, theoretisch perspectief.

Op zijn beurt vraagt dit om een methodologische benadering die aansluit op de actuele interacties, maar ook ruimte laat aan de voortdurende interactie met eerdere ervaringen. Er moet dus aandacht zijn voor gelijktijdige ontwikkelingen, maar ook voor de ontwikkeling van de betrekkingen en meerdere betekenissen in een concrete context. Kortom, er zijn meerdere betrekkingen en verhalen mogelijk gelijktijdig naast elkaar *over* de deelnemers, de beroddelde persoon, en over het roddelen. De door Weick en Waddington aangereikte oriëntatiepunten bieden houvast bij het praten over roddelen, maar missen wel focus op het simultane karakter van interactie waarbij verschillen in betekenis aspecten benadrukken die onderdeel zijn van de interactie en de relatie.

In de volgende paragraaf zal op basis van bovenstaande een theoretisch kader ontwikkeld worden met vier 'oriëntatiegebieden' die kunnen helpen bij het beschrijven en analyseren van het roddelen als vorm van interactie – en ruimte geven aan meerdere (theoretische) perspectieven.

5.3. SOCIAAL-CONSTRUCTIEF RODDELEN: EEN THEORETISCH KADER, GEBASEERD OP VIER SAMENHANGENDE ORIËNTATIEGEBIEDEN

Om gestructureerd over de alledaagse en wetenschappelijke manieren van praten over roddelen te kunnen spreken, heb ik een kader ontwikkeld. Een dergelijk kader dient ruimte te bieden aan verdere ontwikkeling van verhalen over roddelen, de betrekkingen tussen mensen, en meerdere vormen van interactie die gelijktijdig plaatsvinden.

Om over roddelen, roddel en roddelverhalen te praten is aandacht nodig voor vier in elkaar overlopende oriëntatiegebieden:

- Interacties: vormen van interacteren.
- Roddelverhalen: aandachtspunten bij het analyseren.
- Betrekkingen: roddeltriades in sociale contexten.
- Sociale netwerkdomeinen: samenvattingen van eerdere interacties.

Een sociaal-constructieve methodologische benadering richt de aandacht op de interactie tussen mensen en het resultaat daarvan – in dit onderzoek het roddelverhaal. Vervolgens blijkt dat de betrekkingen tussen mensen belangrijk zijn bij de constructie van (roddel)verhalen en dat eerdere interacties – hier samengevat in sociale netwerkdomeinen – mede bepalend zijn bij het interacteren en de ontwikkeling – constructie – van verhalen over andere mensen. De roddel – het roddelverhaal – is meer dan een verhaal dat aandacht vraagt, en ook meer dan een subjectieve of intersubjectieve ervaring ('beleving') van mensen. Het is het resultaat van interactie tussen mensen.

Oriëntatiegebied 1. Interacties: Vormen van interacteren

De interactie (waar mensen met elkaar spreken over het roddelen) is het startpunt van beschrijving en analyse. De eerste vraag die mensen elkaar (en zichzelf) behoren te stellen, is de vraag naar de reden met elkaar te praten over iemand die er niet bij is. Deze vorm van communiceren wordt ook metacommuniceren genoemd: het praten over anderen, verhalen over roddelen; en het creëren van een relatie of betrekking waarin het praten *over* roddelverhalen mogelijk is. Dat schept ruimte om met elkaar te praten over wat de redenen zijn om op een specifieke manier over iemand te praten. Het antwoord op deze vraag kan vorm krijgen door aan te geven welke alternatieve vormen van interacteren (communiceren) niet gebruikt worden, en de reden daarvan. (Wittek, 1999)

De volgende vier vormen van interacteren – mede gebaseerd op de sociale controlestrategieën zoals Wittek (1999) deze hanteert worden onderscheiden:

- *Met* elkaar praten *over* iemand.
- Zwijgen. ('niet-communiceren is ook interacteren').
- Niet *over* iemand praten, maar direct *met* de persoon.
- Afstand nemen van de huidige (actuele) interactie, en daarover praten.

Met elkaar praten over iemand – roddelen betekent dat minimaal twee mensen een verhaal vertellen en ontwikkelen; en wel over wat een ander gedaan heeft, of diegene overkomen is. Wat kunnen nu de overwegingen zijn om met iemand over deze gebeurtenis te praten? Het zoeken naar beweegredenen voor deze manier met elkaar praten, vraagt van de mensen een zeker vermogen afstand te nemen, (reflectie) en de bereidheid om samen over die beweegredenen de dialoog aan te gaan. Dit vergt een bepaalde mate van vertrouwen in en tussen mensen.

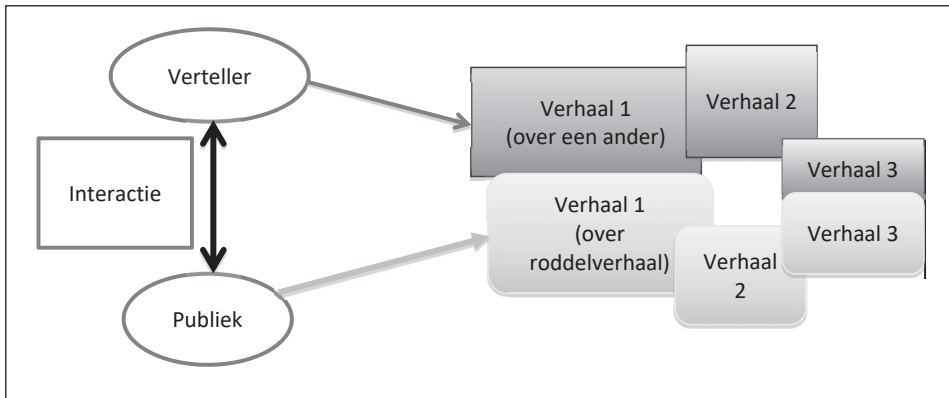
Een tweede aandachtspunt bij een interactieve benadering is de simultaneïteit. Elke persoon in de actuele interactie en context waarin gesproken wordt over roddelen, schuift voortdurend en simultaan van de ene interactievorm naar de andere. Als de een praat, luistert de ander. Deze voortdurende afwisseling in interactie bij de mensen die met elkaar praten over roddelen, maakt beschrijving en analyse enigszins complex. Het blijft echter mogelijk deze complexiteit op een systematische en methodische wijze in kaart te brengen.

Metacommuniceren over het roddelen betekent een verschuiving van het met elkaar praten over iemand, naar het *met* elkaar praten *over* het met elkaar praten over iemand. Deze (tweede) vorm van interacteren veronderstelt van de betrokken personen een bereidheid om met elkaar over hun eigen, maar ook over andermans communiceren/interacteren op een evaluatieve manier te praten.

Oriëntatiegebied-2. Roddelverhalen: aandachtspunten bij het analyseren

Het narratieve perspectief (het verhaal) is op meerdere manieren te verbinden met interactie. Bij de ontwikkeling van onderwijsprogramma's is bij de start vooral gekozen voor verhalen over roddelen in relatie met de ontwikkeling van macht in en rond organisaties. (het roddelverhaal als middel, instrument om macht te verwerken of te ondermijnen)

Het interactieve perspectief dat hier gepresenteerd wordt kiest voor een breder spectrum waar het om de ontwikkeling van verhalen gaat. Tijdens het communiceren is er aandacht voor oorsprong, betrekkingen, de interpersoonlijke situatie, en de mogelijke gevolgen al dan niet uitgewerkt in termen van functies. Proberen we de simultaneïteit bij roddelen in beeld te brengen, dan zien we dat door de interacties tussen twee of meer personen, de verteller en het publiek (die met elkaar praten over het roddelen) minimaal twee verhalen gelijktijdig ontwikkeld worden. Enerzijds gaat het om een verhaal dat verteld wordt door de verteller, anderzijds betreft het een verhaal dat geconstrueerd wordt door het publiek op basis van het eerste verhaal. Deze twee gelijktijdig zich ontwikkelende verhalen worden met elkaar verbonden. Ze worden mede bepaald door de voortdurende interactie van verteller en publiek, vaak impliciet. De reacties van verteller en publiek worden als mogelijkheden in meervoud naast elkaar geplaatst. (zie Figuur 5.1)

Figuur 5.1: Simultaneïteit van verhalen. De voortgaande interactie leidt tot aanpassing van (in dit geval) twee x drie verhalen in ontwikkeling.

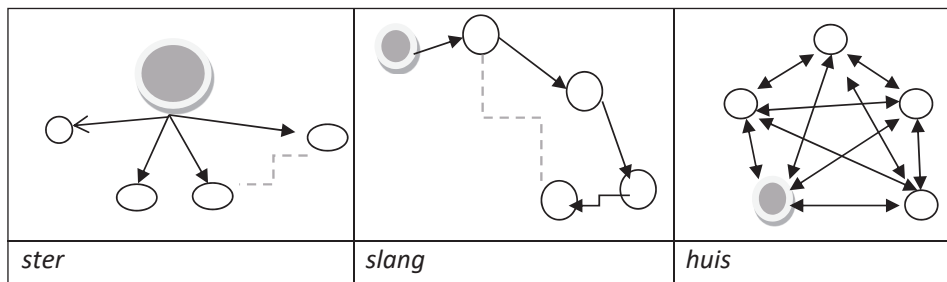
Hier wordt de lezer gevraagd de neiging om er één verhaal van te maken, te onderdrukken. En daaropvolgend, als er volgens verteller en publiek één verhaal is, de vraag te stellen wat er met de *verschillen* gebeurd is. Anders geformuleerd: op welke wijze er met de varianten is omgegaan.

De interactie maakt dat de verhalen van verteller en publiek voortdurend (kunnen) veranderen:

- Ik vraag om wat informatie en ik ontdek dat de man me wat probeert aan te smeren.
- De jongeman biedt mij wat te drinken aan. We praten vervolgens wat, en opeens voel ik me bijna gedwongen om met hem mee te gaan naar een onduidelijk feestje van vrienden van hem.

Soms kruipen de verhalen naar elkaar toe, soms worden de verschillen groter. De interactie, de verschuiving van de betrekking tijdens de interactie, en de wijziging van de context kunnen alle het verhaal een nieuwe lading geven.

De interactiepatronen in Figuur 5.2 geven een beeld – in didactische termen uitgewerkt in *ster*, *slang* en *huis* – van de wijze waarop een roddelverhaal zich verder kan ontwikkelen en verspreiden. Bij *een ster* is er een verteller en meerdere luisteraars, bij *de slang* wordt het verhaal doorverteld en wordt de luisteraar de volgende verteller, en bij *het huis* zijn er meerdere mensen die samen een verhaal – meestal meerdere verhalen – naast elkaar en gelijktijdig – ontwikkelen. Daarbij is het mogelijk dat de roddel zich tot een informatief, of vermakelijk, of belerend, of verbindend verhaal kan ontwikkelen. Waarbij verteller en luisteraar (publiek) verschillende accenten kunnen leggen.

Figuur 5.2: De interactiepatronen en de ontwikkeling van verhalen: ster, slang en huis.⁴⁶

Als tijdens de vervolggesprekken over het roddelen (en het praten over het roddelen) door de luisterende partijen nabesproken, geëvalueerd en gewaardeerd wordt, groeit de complexiteit. Deze complexiteit is uitgewerkt in beelden (metaforen) die dit vervoltraject proberen te schetsen:

- *Ster*: het kan hier om vier mensen gaan (publiek) – maar het kunnen er ook vijftig of een miljoen zijn – die ieder een eigen verhaal ontwikkelen (naast elkaar, maar vervolgens soms ook samen).
- *Slang*: hier volgen de interacties elkaar op, en ontwikkelt het verhaal zich telkens verder in een volgende betrekking. De verhalen ontwikkelen zich met elke nieuwe nieuwe interactie. Publiek wordt verteller; een nieuwe persoon (publiek) wordt uitgekozen voor het roddelverhaal.
- *Huis*: we zien dat de interactie gelijktijdig plaatsvindt tussen verteller en publiek, en dat meerdere verhalen zich simultaan ontwikkelen op basis van de betrekkingen en interactie tussen vijf mensen. Deze betrekkingen kunnen deels gelijkwaardig zijn, (collega's) of juist verschillen, zoals bijvoorbeeld in een inter- of multidisciplinair overleg.

De meervoudigheid van de roddelverhalen en verhalen over roddelen (naast of gelijktijdig met elkaar) kan resulteren in instabiliteit, die op haar beurt weer kan resulteren in psychische of sociale spanningen. Ook dit draagt er weer toe bij dat de verhalen zich verder kunnen ontwikkelen, of juist gefixeerd raken. (Van Dongen *et al.*, 1996, p. 277) Mensen brengen ook hun eigen verhaal mee, voegen voortdurend nieuwe gegevens toe aan het verhaal, schrappen bepaalde delen van het verhaal, en vervangen, vergeten of herschrijven. Het betekent dat er gelijktijdig meerdere verhalen naast elkaar kunnen bestaan, en dat de uitdaging daarin gelegen is, een manier te vinden om deze meervoudigheid en gelaagdheid ook in de beschrijving en analyse recht te doen.

⁴⁶ Deze drie interactiepatronen zijn gebaseerd op de drie afhankelijkheidsvormen die James D. Thompson hanteert. (1967, p. 54-55) In mijn onderwijs heb ik deze samengevat in drie beelden: de ster, de slang en het huis.

Oriëntatiegebied-3. Betrekkingen: Roddeltriades in sociale contexten

De veranderingen die gaandeweg in deze verhalen optreden zullen derhalve mede bepaald worden door de *betrekkingen* tussen verteller en publiek. (Watzlawick *et al.*, 1970) De volgende twee punten zijn relevant bij het bespreken van de betrekkingen. Allereerst: elk mens heeft meerdere betrekkingen: iemand is kind, broer, partner, ouder, buur, vriend, consument, werknemer, directeur, burger, et cetera. En het zijn ook weer betrekkingen die in interactie zoals in Vignet 5.1 wordt geïllustreerd kunnen veranderen. (en ontwikkelen)

Vignet 5.1: Enkele voorbeelden afkomstig uit de lessencyclus.

Bron: Onderzoeksdossier)

Je bent klant in een supermarkt. Je merkt dat jouw manier van praten bij de winkelmedewerkers docerend of moederlijk overkomt. Of misschien vraag je op een kinderlijke manier hulp aan een van de medewerkers - om vervolgens over te stappen naar een meer gelijkwaardige betrekking. Of de klant blijkt toch koning. (Berne, 1970)

De manager vertelt dat hij op het matje is geroepen inzake de tegenvallende resultaten, waarna hij ertoe overgaat een aantal medewerkers te wijzen op het gebrek aan flexibiliteit gedurende de afgelopen maanden. Hij zegt wel dat hij begrijpt dat iedereen zich de afgelopen maanden ingezet heeft voor de zaak, maar dat hij de komende weken wel meer van iedereen verwacht. Deze verschuiving roept bij enkele medewerkers spanning op of irritatie.

Een van de kenmerken van roddelen is dat er daarbij vaak min of meer expliciet afstand genomen wordt van een bepaalde relatie (betrokking), omdat binnen een relatie geen ruimte is om te roddelen. Dit wordt vaak duidelijk door nadrukkelijk de betrekking te benoemen van waaruit gesproken wordt. De voorbeelden in Vignet 5.2 zijn ter verduidelijking:

**Vignet 5.2: Enkele voorbeelden van de onderzoeker uit de lessencyclus.
(Bron: Onderzoeksdossier)**

"Ik vertel je dit als vriend, als buurman, als broer, als partner." Soms betekent dit dat een en ander niet gezegd kan worden in een andere, ook bestaande relatie tussen die specifieke personen.

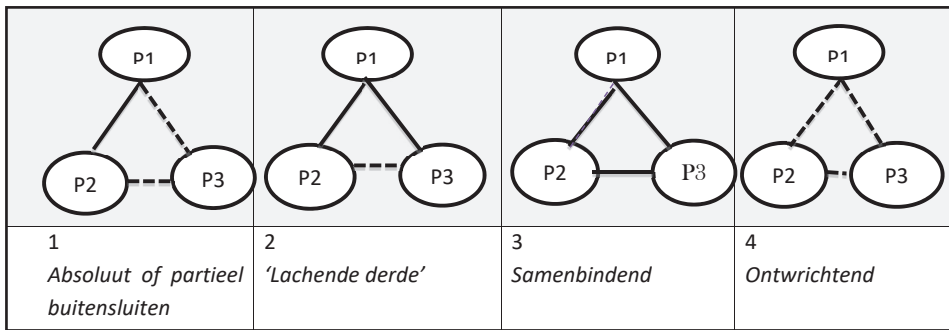
"Het is discreet - onder ons - dat ik je dit toevertrouw, maar ook wel indiscreet, gegeven andere relaties die er ook zijn tussen ons." (Bergmann, 1993)

Een belangrijke eerste waarneming in het roddelproces: er kunnen meerdere (overlappende) verhalen naast elkaar ontstaan, als een verhaal verteld wordt en verteller en publiek de verhalen met elkaar verder ontwikkelen, of juist proberen bepaalde delen van het verhaal of het gehele verhaal te fixeren dan wel te elimineren. Die verhalen en betrekkingen verwijzen impliciet of expliciet naar reeds bestaande betrekkingen en sociale verbanden - sociale verbanden die blijkbaar relevant worden gevonden door minimaal één van de deelnemers. De inhoud van de verhalen zoals mensen die ervaren, wordt dan ook mede bepaald door voortdurend wisselende betrekkingen gedurende de veelsoortige interactie: praten met iemand, praten over iemand, luisteren, zwijgen, afstand nemen, de interactie stoppen, et cetera.

De roddeltriade is een omschrijving van de posities en relaties bij de minimaal drie personen die bij roddelen (Bergmann, 1993) met elkaar verbonden worden. Dit heeft vanuit een interactief perspectief dan gevolgen die verder gaan dan de mensen die met elkaar roddelen, of over het roddelen praten. Door Simmel (zie De Valk, 1977) wordt de overgang van de dyade naar de triade dé stap genoemd waar de maatschappelijke complexiteit van relaties en interacties tussen mensen toeneemt, en het sociale aspect een plek krijgt als overstijgende kracht. Roddelen wordt daarmee eveneens een sociale, overstijgende kracht.

In een roddeltriade praat iemand met een tweede persoon over een derde. Wie spreekt (roddelt) met-wie-over-wie (en waarover) roept een complexiteit op van betrekkingen en mogelijke interacties die nu en in de toekomst in een roddeltriade samengevat kunnen worden. Een roddeltriade kent dus drie posities, en drie relaties. Een triade kan (in)stabiliteit tussen minimaal drie personen in posities en betrekkingen representeren; betrekkingen die vervolgens bepalend zijn voor het verhaal over iemand. Veranderingen in twee van de drie posities of relaties heeft gevolgen, zo wordt verondersteld, voor de derde positie, en de betrekking van de derde persoon met de twee roddelende personen.

Figuur 5.3: Vier figuraties van de roddeltriade

De vier figuraties in Figuur 5.3 bieden houvast bij het beschrijven van betrekkingen tussen mensen, (Choy, 2005; Spanjersberg *et al.*, 2010) die hier direct betrokken zijn bij het roddelen:

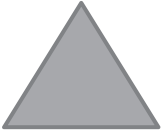
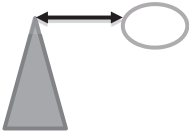
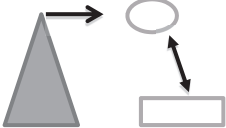
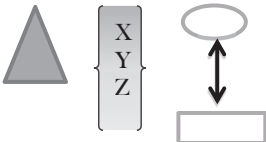
1. De eerste triade is van toepassing als twee mensen die positief (stabil) tegen over elkaar staan, met elkaar praten over een derde – en deze partieel of absoluut buitensluiten.
2. De tweede triade – ook wel ‘de lachende derde’ genoemd – is van toepassing als P1 wisselend met P2 en P3 roddelt over respectievelijk P3 en P2. (en P3 en P2 dit niet weten).
3. De derde triade beschrijft de situatie als persoon P1 wisselend met P2 en P3 roddelt; persoon P2 met P1 en P3, en persoon P3 met P2 en P1 wisselend roddelt. De betrekkingen tussen P1, P2 en P3 zijn positief (stabil) te noemen.
4. In de vierde triade praten de personen P1, P2 en P3 ook voortdurend met en over elkaar. Het verschil met de derde triade is dat de relaties tussen de drie personen negatief (instabil) of vijandig zijn. Het roddelen en het roddelverhaal wordt gezien als negatief, wat de wederzijdse vijandigheid voedt. Die vijandigheid is er tussen de roddelende personen, maar ook richting de persoon over wie geroddeld wordt.

De triadische beschrijving en analyse biedt de mogelijkheid om allereerst de kenmerken en betrekkingen van mensen in het triadische (roddel)verband in kaart te brengen. Ook blijft het mogelijk aandacht te besteden aan de subjectieve lading van de verhalen van mensen over het roddelen. Deze manier van ordenen van betrekkingen geeft ook inzicht in de mogelijkheden om een roddeltriade door de betrokkenen in een bepaalde richting verder te ontwikkelen.

Bij een geval van absolute buitensluiting (als in figuratie 1 in Figuur 5.3) kan gezocht worden naar mogelijke partiële verbinding tussen P1 en P2. Als P1 of P2 een positieve relatie (betrekking) weet te realiseren met P3, dan is er sprake van de tweede figuratie – ‘de lachende derde’. Als P2 of P3 in deze lachende derde triade een positieve

partiële interactie weet te ontwikkelen met de ander – P₂ met P₃, of P₃ met P₂ dan is er een ontwikkeling richting de derde figuratie mogelijk. En uiteraard kan uit de verhalen blijken dat het roddelen in de derde figuratie zich veeleer heeft ontwikkeld in de richting van de eerste of tweede. Met behulp van de vier figuraties wordt het dus mogelijk meer genuanceerd over de richting van de ontwikkeling van zowel de onderlinge betrekkingen te praten, alsover de verhalen die zich in interactie ontwikkelen. Ook kan vanuit de vierde figuratie gezocht worden naar partiële overeenkomsten in kenmerken van personen of betrekkingen – die weer kunnen leiden naar de eerste figuratie.

Als we besluiten met elkaar over het roddelen of een roddel te praten, stappen we over naar een vorm van metacommuniceren. Dit kan uitgewerkt worden in ook vier figuraties, mogelijkheden voor de situatie waarin over roddelen gesproken wordt.

Figuratie a	
	De roddelaar realiseert zich opeens dat hij aan het roddelen is - en praat daarover met de luisterende partij. De luisterende partij constateert dat het gesprek naar zijn gevoel roddel is geworden, en stelt dit aan de orde. En het is niet ondenkbaar dat de beroddelde persoon het gevoel krijgt, dat er door bepaalde mensen óver hem geroddeld wordt. Daarop kan hij personen aanspreken op het roddelen om daarover te praten. In deze drie situaties is er sprake van metacommuniceren binnen de roddeltriade
Figuratie b	
	Het is ook mogelijk dat vanuit een van de drie roddelposities er een vierde partij bij betrokken wordt. (om over het roddelen te praten) Iemand klaagt bijvoorbeeld over het roddelen van bepaalde mensen in het team. Of er is iemand die naar een roddel geluisterd heeft, en vervolgens er een vierde persoon bij betreft omdat hij een vervelend gevoel heeft over het met-elkaar-praten-over-een-derde. En uiteraard kan ook de persoon die roddelt de behoefte hebben om over het roddelen te praten.
Figuratie c	
	Bij het metacommuniceren over roddelen ontstaat een derde figuratie als de vierde partij er een vijfde partij bij betreft om over het roddelen te metacommuniceren.
Figuratie d	
	In deze figuratie zijn er minimaal twee personen die via via over het roddelen gehoord hebben. Ze praten met elkaar over het roddelen, zonder dat er sprake is dat een van de (direct) bij het roddelen betrokken personen hen er bij hebben betrokken.

Figuur 5.4: Vier figuraties van situaties (contexten) waarin over roddelen gesproken wordt

Het betrekken van een vierde (en vijfde partij) betekent natuurlijk een toename van het aantal triades. In figuratie a is sprake van één triade; bij figuratie b van vier; terwijl er bij vijf personen al tien triades mogelijk zijn. En bij figuratie d tenslotte bedraagt het aantal mogelijke triades al meer dan tien. Beschrijving en analyse van deze posities en betrekkingen kan op meerdere manieren plaatsvinden. Een empirisch-analytische benadering kan zich bijvoorbeeld richten op bepaalde kenmerken van mensen, hun betrokkenheid bij het roddelen, of hun betrokkenheid (ook: loyaliteit) bij een sociaal verband. In een hermeneutisch-interpretatieve benadering kan het relevant zijn om na te gaan wat de ervaring (subjectieve beleving) van de betrokkenen bij het roddelen is. Waar het om de betrekking van de mensen die roddelen, en de mensen over wie geroddeld wordt gaat, kunnen patronen of regelmatigigheden verondersteld worden. Een sociaal-constructieve benadering kan zich richten op de ontwikkeling van meerdere verhalen over roddelen, en de betrekkingen tussen mensen.

Elk der methodologische benaderingen kan verder verrijkt worden met aandacht voor de mogelijke oorsprong en de vele soorten roddel (evolutionair perspectief), waar een functionalistisch perspectief zich meer zou richten op mogelijke functies (of mix van functies) van het roddelen voor een persoon, een bepaald systeem, of sociaal verband. Het interactieve perspectief richt aandacht op de beschrijving en analyse van het roddelen vanuit de personen die interacteren – metacommuniceren over het roddelen en hun relatie met de mensen die roddelen – met elkaar op een bepaalde manier over iemand praten. Belangrijk is daarbij de vraag welke betrekkingen tussen personen in deze interactie invloed hebben op de voortgang en ontwikkeling van het verhaal over roddelen, en op de betrekkingen zelf. Belangrijk aandachtsgebied is dan de verwerking van eerdere interacties door de personen betrokken bij het roddelen, en het metacommuniceren over roddelen.

Oriëntatiegebied-4. Sociale netwerkdomeinen: samenvattingen van eerdere interacties

De betrekking tussen de verzorgende ouders en het kind maakt dat er zich verhalen ontwikkelen – namelijk die over het kind. In later stadium kunnen er zich ook verhalen ontwikkelen van kinderen over hun ouders, of van kinderen met een van de ouders (bijvoorbeeld over de andere ouder). Deze verhalen, betrekkingen en interacties geven mede vorm aan een sociaal verband, en zijn mede bepalend voor de verdere ontwikkeling van betrekkingen, verhalen en interacties. De vorming van een sociaal verband door roddelen kan herleid worden tot de herkomst van het Engelse '*gossip*'. In Vignet 5.3 wordt dit nader toegelicht op basis van de etymologische herkomst van het woord '*gossip*'.

Vignet 5.3: Reflectie 3 (Bron: Gambetta, 1994)

Het is in deze context relevant te wijzen op de oorsprong van het Engelse begrip gossip. Etymologisch is gossip een samentrekking van GOD en SIB. 'Gossip' verwijst naar het samenkomen van mensen rond de geboorte van een kind. Het woord betekent vrij vertaald 'dat wat God verbindt'. Er is sprake van een kind dat ouders, familie en vrienden rond de geboorte samenbrengt, en de sociale bindingen tussen mensen opnieuw vorm geeft. Ouders van het kind worden een gezin, mensen praten met elkaar over het nieuwe kind; de ouderlijke band wordt rond dergelijke gebeurtenissen verstevigd. Een godfather en godmother voelen zich verantwoordelijk voor het kind – eerst als een van de ouders zou komen te overlijden, later voor de godsdienstige (christelijke) ontwikkeling van het kind.

Het met elkaar praten over andere mensen is een vorm van interactie die in een maatschappelijke context niet altijd als positief of constructief ervaren wordt. Ook ouders, familieleden, vrienden en collega's praten over je, maar dat wordt door veel mensen dan weer niet als roddel ervaren. Het praten-met-elkaar-over-elkaar is een vorm van sociale binding die maakt dat mensen die niet aanwezig zijn of niet meer aanwezig kunnen zijn – door reizen of sterfte – toch nog een plekje in het sociale netwerk van mensen in kunnen nemen. Voor een gezin of familie is 'doodzwijgen' dan ook een zeer zware straf. De zinssnede 'over de doden niets dan goeds' is in die zin niet alleen van belang voor de doden, maar vooral ook voor de levenden. De goede ervaringen en belevingen met de gestorven persoon worden bewaard. Voor de minder goede ervaringen is geen aandacht meer nodig.

Het praten-over-elkaar-met-elkaar maakt dat mensen deel kunnen zijn (of worden) van een sociaal verband. Ook als een partner van een der familie of gezinsleden mee mag praten over familieleden, of het uitgenodigd worden bij de geboorte van een kind betekent dat iemand behoort tot het sociaal verband. De maatschappelijke ontwikkelingen hebben de eenduidigheid van deze inbedding in een sociaal verband ingrijpend veranderd. Het behoren tot een bepaalde familie, vriendengroep, organisatie of institutie is niet meer van allesbepalende betekenis voor een mens; zoals ook familie, godsdienstige groepering, en burgerschap niet meer volledig bepalend zijn voor de overlevingskansen. Waar iemand deel is van meerdere sociale verbanden en velerlei betrekkingen onderhoudt, komt de uniciteit en individualiteit van mensen steeds meer centraal te staan. Met als gevolg dat verhalen over gedrag, standpunten en gebeurtenissen die de ronde doen in het ene sociale verband soms strijdig zijn met de verwachtingen, de waarden en normen van een ander sociaal verband. (Swaan, 2014)

Tijdens een interactie wordt vaak verwezen naar betrekkingen die er óók zijn, of zijn geweest. Denk hierbij aan betrekkingen zoals kind, broer of zus, student, klant of

cliënt, hulp- of dienstverlener, burger, et cetera. Deze verwijzen alle naar sociale verbanden die ons denken en gedrag vormgeven, of hebben gegeven. Het gezin, school, winkel of supermarkt, werkorganisatie en de Staat zijn dan sociale verbanden (verbindingen) die in de interactie nu relevant kunnen zijn.

We gebruiken deze manier van kijken naar mensen en hun betrekkingen niet alleen voor onszelf, maar om het gedrag en het verhaal van anderen te duiden. De ander gedraagt zich als een kind, een broer, een leerling, een consument, professional, staatsburger. Dit zijn stuk voor stuk pogingen iemands gedrag, mening of standpunt te verhelderen.

Het construeren van sociale verbanden en betrekkingen is bij roddelen mede gebaseerd op de kenmerken en maatstaven die mensen hanteren bij het beschrijven van de mensen die roddelen; ook waar het om hun onderlinge betrekking tijdens de interactie gaat. Het is een keuze die gemaakt wordt uit beschikbare en aangeleerde aanduidingen⁴⁷ van sociale verbanden, en statistische of sociale categorieën. Een interactieve en sociaal-constructieve benadering van het praten over roddelverhalen vraagt aandacht voor de meervoudigheid van de vele mogelijke inclusies en betrekkingen die de verhalen over het roddelen kleur geven. Het beschrijven van sociale verbanden in termen van punten en lijnen – een sociaal-structuralistische benadering – vraagt juist bij roddelen aandacht voor de culturele dimensie, zoals die vorm krijgen in verwachtingen, waarden, normen en doelstellingen. (Van Doorn & Lammers, 1972) Bij roddelen is er altijd sprake van evaluatie, normering en waardering van gedrag, mening of standpunt van de ander.

De interactie tussen kind en ouder zal na een aantal jaren niet meer dezelfde zijn. Zo ook de betrekking tussen burens, vrienden, collega's, en leidinggevendens in een organisatie; of de betrekking met leveranciers en klanten van een organisatie als die zich verder ontwikkelt. De waardering van deze eerdere interacties en betrekkingen zal mede worden bepaald door de verhalen, de verwerking van de interactie, en betrekkingen. Omdat mensen in staat zijn afstand te nemen van een sociaal verband kunnen zij bepaalde betrekkingen ook herwaarderen. Denk aan de 'waardering' van een huwelijk na een scheiding. Verhalen over het specifieke deelnemen aan een bepaald sociaal verband kunnen dan herzien worden in termen van afhankelijkheid en autonomie, (Mastenbroek, 1997) in termen van slachtoffer en dader, et cetera. Het verhaal over een sociaal verband blijft dus zelden een stabiel verhaal. Mede door de ontwikkeling van de personen, de betrekkingen tussen personen, en de uiteindelijke verhalen over het sociale verband zoals deze in het heden doorwerken, is de interactie in het heden voor mensen uitermate belangrijk.

47 Mensen spreken dan van 'bij ons in de straat, buurt, op school, thuis' et cetera, en verwijzen hiermee naar een sociaal verband gebaseerd op een bepaald kenmerk, of een bepaalde relatie.

Een interactief perspectief kan dan ook alleen starten met een door de huidige interactie gevormd sociaal verband. Door het praten over het roddelen en de roddelverhalen ontstaan nieuwe verbindingen. En vanuit een dergelijk sociaal verband wordt er gezocht naar redenen waarom mensen op een bepaalde manier met elkaar praten over een ander – roddelen.

Ik stel voor om voor deze verwijzingen naar (eerdere) interacties waarin verhalen en waardering van verhalen samenvallen de term ‘sociaal netwerkdomein’ te introduceren. (White & Godart, 2008) Deze sociale netwerkdomeinen (als zijnde samenvattende verhalen over eerdere interacties) zijn niet statisch, en kunnen zich tijdens de actuele interactie ontwikkelen. Met andere woorden, deze verhalen zijn in beweging. De verwijzing naar (het verhaal over) gezin, familie, buurt, kerk en werk zal zich in de loop der jaren ontwikkelen. Er kan zelfs sprake zijn van ingrijpende herziening van iemands kijk op eerdere interacties, betrekkingen en van de waardering van sociale verbanden of verbindingen. (Berger, 1971)

De beschrijving en analyse van roddelen wordt vaak verbonden met een specifiek ‘wij-gevoel’ dat vervolgens kan leiden tot een zekere mate van polarisatie in sociale categorieën en groepen. Roddelen wordt dan beschreven in termen van gevestigden en buitenstaanders, (Elias & Scotson, 1976) homogene of heterogene, gesegmenteerde, gefragmenteerde, compartimentele sociale categorieën (Swaan, 2014)). In de organisatiewetenschappen neemt het machtsdenken bij het denken over roddelen een prominente plaats in. (Mastenbroek, 1997; Iterson, Mastenbroek, Newton, & Smith, 2002). Dit kan dan al snel leiden tot een polariserende of dyadiserende vorm van denken.

Samenhang

De vier hierboven beschreven oriëntatiegebieden (Interacties, Roddelverhalen, Betrekkingen en Sociale netwerkdomeinen) vormen een theoretisch kader om met elkaar over roddelen, en de verhalen over roddelen, te communiceren.

Als startpunt wordt gekozen voor metacommuniceren over de interactie. (Watzlawick *et al.*, 1970). Dit metacommuniceren veronderstelt een betrekking tussen de interacterende personen die medebepalend is voor de verdere ontwikkeling van de betrekkingen tussen de personen die metacommuniceren en de verhalen die ontwikkeld worden. Dit veronderstelt een voldoende mate van veiligheid in de betrekking tussen de deelnemende personen om de bestaande betrekkingen en verhalen, maar ook de verwerking van eerdere interacties, een plaats te geven.

De logica van de vier oriëntatiegebieden is eerder theoretisch dan feitelijk. (Goudsblom, 1997). De sequentie van oriëntatiegebieden is veranderd - betrekking wordt hier voor verhaal geplaatst, omdat het verhaal bepaald wordt door de betrekking (Watzlawick *et al.*, 1970) - en loopt van 1) interactie via 2) betrekking naar 3) roddelverhaal, gevolgd door 4) verwerking van het verhaal in de reeds bestaande, verwerkte

interacties (sociale netwerkdomein). In werkelijkheid kan uiteraard eerder verwerkte interacties bepalend zijn voor de huidige, actuele interactie. Elk oriëntatiegebied kan bij het metacommuniceren over roddelen als startpunt fungeren

De gekozen sociaal-constructieve invalshoek schenkt ook aandacht aan de subjectieve en objectiverende aspecten van de verhalen van mensen over het roddelen; en wel in termen van mogelijke constructies. Constructies die meer of minder omgevormd worden tot meer wetenschappelijke beschouwingen of constructies. Met deze theoretische perspectieven als ruggensteun kan expliciet nagegaan worden of de focus bij het metacommuniceren zich richt op de oorsprong van het roddelen, of meer op de mogelijke gevolgen ervan – al dan niet in termen van functies. Het intermenselijke perspectief is een manier om roddelen en de verhalen over roddelen op meerdere manieren theoretisch te definiëren en te beschrijven in termen van transactie, interactie of sociale netwerken. Vanuit het hier ontwikkelde interactieve perspectief is het uitermate relevant welk theoretisch perspectief en welke definitie bij het bespreken van roddelen bepalend is.

5.4. CONSTRUCTIEF RODDELEN: EEN METHODISCHE HANDREIKING

In deze paragraaf wordt een instrumentarium ontwikkeld dat het systematisch beschrijven, analyseren en praten over roddelen kan ondersteunen. De methodiek komt voort uit de lessencyclus en de wetenschappelijke beschouwingen over roddelen, het veldwerk en workshops over roddelen (zie 5.4) en sluit aan op de gangbare praktijk bij sociaal-constructief onderzoek: (De Laat & Maas, 2003, p. 111)

Vignet 5.4: Enkele aantekeningen – (Bron: Onderzoeksdossier)

De studenten hebben toetsopdrachten over roddelen uitgevoerd tijdens de lessencyclus. Het zijn verhalen over het roddelen in hun familie, vriendengroep, werk (of stage) of organisatie.

Tijdens de interactie met studenten en deelnemers aan het onderzoek hebben de wetenschappelijke beschouwingen over roddelen zoals verwerkt door de docent-onderzoeker het verhaal over roddelen voortdurend medebepaald

De geïnterviewden in het dagactiviteitencentrum praten met de onderzoeker over het roddelen in het dagactiviteitencentrum.

Deelnemers aan workshops, conferenties en scholingsactiviteiten praten met elkaar over het roddelen bij het uitoefenen van hun functie onder begeleiding van een trainer. (*facilitator*)

De drie volgende samenhangende aandachtspunten fungeren als een theoretische waarborg voor een brede en rijke beschrijving van het roddelen. Deze sluiten aan op de vier eerder genoemde oriëntatiegebieden in voorgaande paragraaf.

- Aandacht voor het bepalen van methodologisch benaderingen en theoretische perspectieven. Vanuit welke methodologische benadering en welk theoretisch perspectief wordt er naar roddelen gekeken?
- Aandacht voor definities en voorbeelden van roddelen: Welke definities van roddelen hanteren mensen bij het metacommuniceren over roddelen, en op welke manier kunnen deze definities – eventueel met behulp van stap A – verder ontwikkeld worden?
- Aandacht voor het evalueren en ontwikkelen van verhalen over roddelen. Op welke manier kunnen mensen die metacommuniceren over het roddelen de verschillende verhalen over roddelen en betrekkingen tussen mensen verbeteren en verrijken?

Er worden vier methodologische ondersteuning geboden:

1. Interacties beschrijven.
2. Relaties en betrekkingen in de roddeltriade beschrijven en analyseren.
3. Verhalen ontwikkelen.
4. Beschrijven van de sociale netwerkdomeinen.

Bepalen methodologisch benaderingen en theoretische perspectieven

De methodologische benadering en daarmee meestal samenhangende theoretische manier van kijken naar roddelen bepalen de ontwikkeling van verhalen tijdens het interacteren. (Voor voorbeelden: zie Vignet 5.5.)

Vignet 5.5: Enkele voorbeelden uit de lessencyclus (Bron: Onderzoeksdossier)

Iemand die wil weten wat de oorsprong is van het roddelen, praat met een collega die zich zorgen maakt over de mogelijke gevolgen van het roddelen voor de persoon over wie geroddeld wordt.

De manager maakt zich zorgen over de invloed van het roddelen op de prestaties van een afdeling, terwijl de HR-manager zoekt naar een manier om de medewerkers meer te betrekken bij een ingrijpende verandering.

De professional maakt zich zorgen over zijn reputatie door de verhalen die de ronde doen over hem, terwijl zijn collega van mening is dat het roddelen van patiënten een therapeutische werking kan hebben als het gezien kan worden als een vorm van overdracht.

De vraag is: wordt er over roddelen gesproken (of het resultaat daarvan: de roddel) als- of het een verhaal is over de sociale werkelijkheid; of staan veeleer gevoel, beleving, de ervaring die het roddelen en de roddel oproept bij een persoon centraal? Dat zal dan ook van invloed zijn op de interactie. (Voor voorbeelden: zie Vignet 5.6.)

Vignet 5.6: Enkele voorbeelden uit de lessencyclus (Bron: Onderzoeks dossier)

De collega is boos dat zijn privéleven (echtscheiding, seksuele geaardheid, geloofsovertuiging) onderwerp is geworden van praatjes van cliënten, waardoor zijn werk en professionaliteit in twijfel getrokken wordt.

De behandelende arts vindt dat de verpleegkundige door met patiënten te praten over de frustraties over verschillen in salaris en waardering van artsen en verpleegkundigen, zich niet professioneel opstelt.

De gesprekken over het roddelen in de werkgroep over het disfunctioneren van een collega maakt duidelijk dat de medewerkers een standpunt van de leidinggevende verwachten.

Door te kiezen voor een sociaal-constructieve benadering met aandacht voor de interactie blijft het mogelijk tijdens de interactie ruimte te geven aan mensen om hermeneutisch-interpretatief en empirisch-analytisch te praten over het roddelen. De ervaring c.q. beleving van het roddelen en het op conceptuele wijze praten over het roddelen en de roddel, helpt bij verdere ontwikkeling van het evalueren van personen, (het roddelen) en het kiezen van een vorm van interacteren.

De keuze van een theoretisch perspectief helpt bij de afstemming van het metacommuniceren, en richt de aandacht op mogelijke functies en gevolgen van roddel, het intermenselijke van roddel, dan wel de mogelijke oorsprong van roddel. (Voor voorbeelden: zie Vignet 5.7.)

Vignet 5.7: Enkele voorbeelden uit de lessencyclus (Bron: Onderzoeks dossier)

De informatie (het roddelverhaal) wordt door een deel van de medewerkers relevant gevonden bij de uiteindelijke besluitvorming rond een nieuwe leidinggevende. (reputatieroddel)

Het roddelverhaal staat eigenlijk los van de persoon die in het roddelverhaal genoemd wordt - het gaat om de les die eruit getrokken kan worden. (leerroddel)

Mensen kunnen op deze manier hun emoties ontladen zonder grote schade voor de voortgang van de nagestreefde verandering.

Het zo sterk benadrukken van de persoonlijke betrekkingen van deze collega's kan nieuwkomers in het team behoorlijk frustreren en buitensluiten.

Op deze manier krijgt elke wetenschappelijke en alledaagse beschouwing over roddelen tijdens de interactie voldoende ruimte – en sluit beter aan op de personen die metacommuniceren over het roddelen.

Methodische ondersteuning - interacties beschrijven

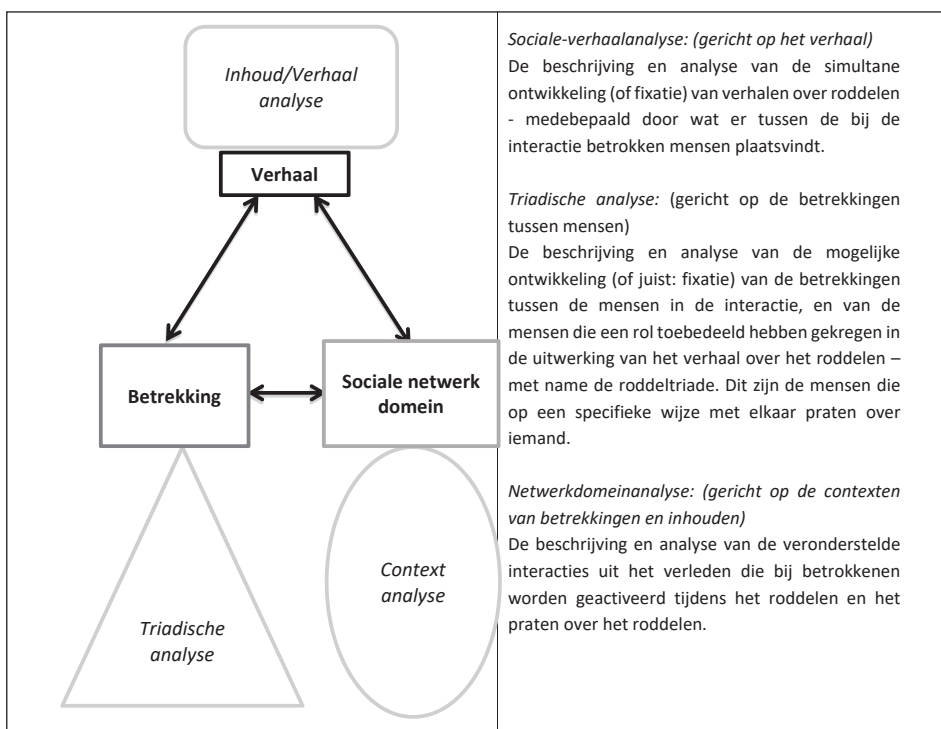
Over het roddelen – van anderen of van jezelf – te gaan praten c.q. te metacommuniceren vraagt van de betrokken mensen ook een zekere bereidheid te praten over hun manier van communiceren en interacteren. Praten over mogelijke beweegredenen van mensen - of te zwijgen, direct met iemand te praten, over iemand te praten, of afstand te nemen van de interactie - kan via de verhalen spanningsvelden tussen mensen zichtbaar maken. In Vignet 5.8 zijn een aantal reacties opgenomen uit de lessencyclus.

Vignet 5.8: Enkele voorbeelden uit de lessencyclus (Bron: Onderzoeksdossier)

Ik praat hier liever niet over; het is mijn vriend.
Het kan waar zijn, maar het heeft zo weinig te maken met zijn functioneren.
Het verhaal is schadelijk voor de organisatie, dus ik vind dat je er zo min mogelijk aandacht aan moet besteden.
Door er over te praten krijgt het meer aandacht dan het verdient.

Het uitspreken van mogelijke redenen dat mensen zwijgen; niet (of wel) direct met iemand communiceren; wel (of juist niet) mee willen doen aan praten over iemand; kan eveneens inzicht geven. Het is ook relevant om samen na te gaan wat de reden is om wel, of juist niet, over het roddelen te willen praten. (dus wel of niet metacommuniceren) Dat betekent dat het metacommuniceren over de (mogelijke) redenen om te roddelen in plaats van te zwijgen (of ook: direct met iemand te praten) aandacht vraagt. In de lessencyclus, workshops tijdens conferenties en bij organisaties is gezocht naar aandachtsgebieden om met elkaar van gedachten te wisselen over het eigen roddelen en dat van anderen.

Bij het metacommuniceren zijn er naast het interacteren drie onderwerpen die aan de orde gesteld kunnen worden: de verhalen, de betrekkingen en de sociale netwerkdomeinen die verondersteld worden een rol te spelen bij de mensen die betrokken zijn bij het roddelen, maar ook bij het metacommuniceren over roddelen. Elk van de betrokkenen kan reflecteren op zijn verhaal, zijn betrekking(en), en sociale netwerkdomeinen die een rol spelen of kunnen spelen bij het metacommuniceren en het praten over iemand. (roddelen). Dit wordt in Figuur 5.5 schematisch uitgewerkt en toegelicht.

Figuur 5.5: Samenvattend overzicht van drie analysevormen gericht op verhalen, betrekkingen, en sociale netwerkdomeinen/contexten.

Het praten over roddelen (metacommuniceren) vraagt aandacht voor de betekenis en waardering van roddelen en het roddelverhaal bij de interacterende personen in deze of gene specifieke context. (Voor voorbeelden: zie Vignet 5.9.)

Vignet 5.9: Enkele voorbeelden uit de lessencyclus. (Bron: Onderzoeksdossier)

Dat zijn vrienden, die vinden het leuk om op deze manier over een collega te praten. Het is een oud verhaal over de manager dat telkens weer de kop opsteekt als er weer eens iets moet veranderen in de organisatie. Bij het koffieapparaat kan je dit soort verhalen verwachten. Na de formele bijeenkomst wordt door het team het gedrag, meningen en standpunten van de voorzitter meestal nabesproken en becommentarieerd. Het gedrag van de teamleider wordt verbonden aan een verhaal over zijn liefdesleven. De mensen die met elkaar praten over deze docent zijn al jaren met elkaar bevriend.

Bij het metacommuniceren is het gewenst of zelfs noodzakelijk aandacht te schenken aan het thema van de roddel, maar ook aan de betrekkingen tussen mensen die roddelen. Het vierde oriëntatiegebied behelst de verwerking van eerdere interacties door de met elkaar interacterende personen – of die nu fysiek, psychisch of sociaal van aard zijn. Deze geven soms eveneens inzicht in de mogelijke verklaringen van roddelen die bij het metacommuniceren genoemd worden. (Voor voorbeelden: zie Vignet 5.10.)

Vignet 5.10: Enkele voorbeelden uit de lessencyclus. (Bron: Onderzoeksdossier)

De mensen die roddelen over een derde zijn al jaren bevriend.
De zussen praten altijd over ingetrouwde familieleden – de koude kant.
De jongeren praten onderling over de stelletjes in de groep en hoe groot de kans is dat een relatie stand zal houden.
De ouderen praten graag over de bekwaamheid en de houding van bepaalde verzorgenden.
In de organisatie hebben de mensen met een lang dienstverband altijd kritiek op nieuwkomers.
Et cetera.

De ervaring tijdens de lessencyclus was dat studenten – zoals bij veel sociale verschijnselen – geen helder beeld en definitie hebben van roddelen. Expliciete aandacht voor het afstemmen van definities en beelden van roddelen betekent dat overeenkomsten en verschillen in kaart gebracht kunnen worden.

Definities en voorbeelden van roddelen

Tijdens de metacommunicatie is het van belang na te gaan vanuit welk methodologische benadering en theoretisch perspectief gesproken wordt over het roddelen. Wordt het roddelen los gezien van de mensen die roddelen, staat de ervaring en beleving van het roddelen centraal, of gaat de aandacht uit naar de constructie van verhalen over iemand die mensen samen ontwikkelen? Ook kan nagegaan worden of de aandacht zich richt op mogelijke oorsprong, het intermenselijke, of de gevolgen in termen van functies van het roddelen. Deze combinatie van perspectieven en methodologische benaderingen kan helpen bij het definiëren van het sociale verschijnsel – roddelen – waarover gesproken wordt.

De definitie die mensen hanteren kan vervolgens gericht zijn op betrekkingen tussen mensen, op het (roddel)verhaal, op de context waar het verhaal tussen bepaalde mensen wordt uitgewisseld, zoals blijkt in Vignet 5.11

Vignet 5.11: Enkele voorbeelden uit de lessencyclus. (Bron: Onderzoeks dossier)

Dat zijn twee handen op een buik. Ze kennen elkaar al zolang en zullen elkaar nooit afvallen.
Dat is een verhaal vanuit de onderbuik, en is er alleen maar op gericht iemand te beschadigen.
In de wandelgangen en bij het koffieapparaat kun je dit soort verhalen verwachten.

Bij metacommuniceren over roddelen moet in eerste instantie gezocht worden naar de reden waarom personen een verhaal een roddel noemen. De lessencyclus en de workshops laten zien dat personen vaak verschillende betekenissen hanteren, en ook roddelen in algemene zin verschillend waarderen (zie Vignet 5.12).

Vignet 5.12: Voorbeelden van studenten in enkele toetsopdrachten. (Bron: Onderzoeks dossier)

Roddelen hoort erbij.
Als je het niet tegen iemand wil zeggen, moet je gewoon je mond houden.
Er zijn gewoon mensen die erom vragen.
Achter iemands rug zoiets rondbazuinen kan gewoon niet.
Zelfs als het waar zou zijn, doe je dat niet.
Het behoort altijd een kwestie te zijn van hoor en wederhoor.
Wie zijn neus schendt, schendt zijn aangezicht.
Spreken is zilver; zwijgen is goud.
Vandaag hij, morgen jij.
Et cetera.

En als iets roddelen genoemd wordt, gaat het dan om de persoon over wie geroddeld wordt, of meer over personen die roddelen? Ook kan de nadruk gelegd worden op de betrekking tussen de personen die roddelen en over wie er geroddeld wordt. En tenslotte kan het omschrijven of definiëren van roddelen nadrukkelijk aan een bepaalde context verbonden zijn, of vooral gericht zijn op de mogelijke gevolgen of de intentie (oorsprong) van het roddelen.

In dit onderzoek is gezocht naar de (beweeg)redenen van mensen om al dan niet mee te doen aan het roddelen, alsook het metacommuniceren over roddelen. En gaandeweg is de aandacht zich gaan richten op het sociaal construeren van roddelverhalen, en de verdere ontwikkeling van deze roddelverhalen (zie Vignet 5.13). Dit kan vervolgens leiden tot het bijstellen van de omschrijving.

Vignet 5.13: Enkele voorbeelden afkomstig uit de lessencyclus.
(Bron: Onderzoeksdossier)

Sociaal construeren van roddelverhalen

Wat is de reden dat iemand kiest om er met een ander over te praten?

Wat is de reden dat iemand niet zijn mond houdt of het direct tegen de persoon in kwestie zegt?

Wat is de reden dat iemand niet bereid is om over het roddelen te praten?

Bijstellen van de omschrijving

Dit is geen roddel, maar informatie die betrokken moet worden bij de formele besluitvorming.

Dit leek een roddel maar uiteindelijk hebben de personen met elkaar gesproken over de irritatie, en dan is het geen roddel meer.

Dit verhaal over die persoon is gemeen en niet eerlijk.

Het verhaal is eerder laster en smaad dan roddel.

Nagegaan kan worden of definities (of voorbeelden) aansluiten op een of meer kenmerken die genoemd worden in de wetenschappelijke literatuur, of dat een kenmerk toch anders uitgewerkt zou moeten worden. Uiteraard kan overwogen worden een bepaald kenmerk toe te voegen aan de lijst. Als de deelnemers aan de interactie in de roddelsituatie gezamenlijk een voorlopige, attenderende definitie van roddelen ontwikkelen, kan dat in de lijn van de *sensitizing concepts* van Blumer (Zijderveld, 1973, p. 100) helpen bij het kijken naar, en denken en praten over roddelen.

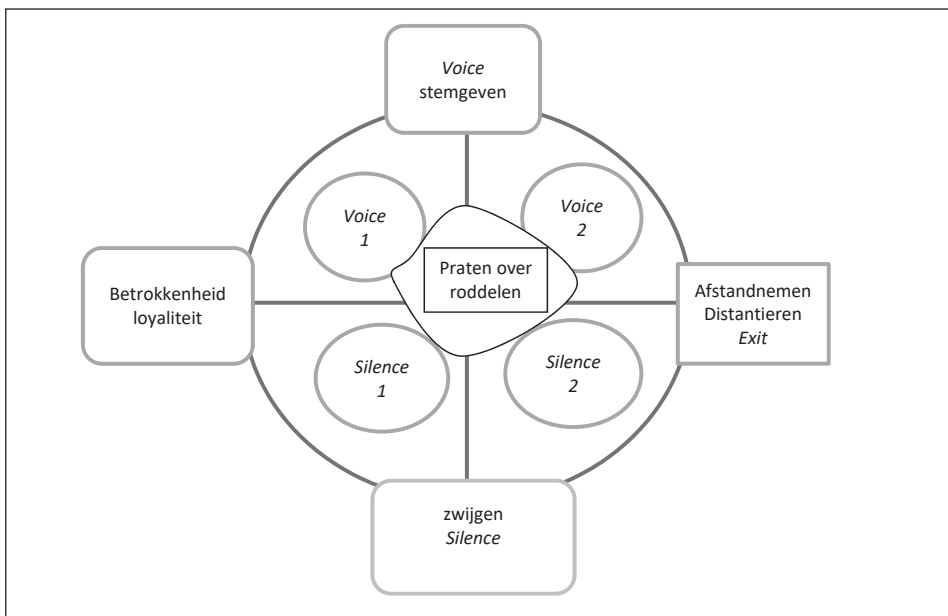
Het samen zoeken naar een definitie om roddelen te beschrijven betekent niet dat er overeenstemming hoeft te bestaan tussen de interacterende - metacommunicerende - personen. Wel dat er duidelijkheid ontstaat over de definitie die door mensen gehanteerd wordt.

Methodische ondersteuning - relaties en betrekkingen in de roddeltriade beschrijven en analyseren

In het kader van kenmerken van relaties (betrekkingen) is de vraag naar de achterliggende motivatie om wel (of juist niet) over iemand te willen praten (roddelen) belangrijk. Beweegredenen kunnen gevonden worden in de diversiteit aan roddels zoals door De Backer zijn uitgewerkt, maar wellicht ook in de aard van de betrokkenheid of loyaliteit die bestaat tussen personen die metacommuniceren over iemand. Bij de interactie worden drie vormen van stemgeven – communiceren onderscheiden: direct met iemand praten, over iemand praten, en metacommuniceren. Direct met iemand praten en over iemand praten (*voice*) worden tegenover zwijgen geplaatst. (*silence*) Naast de interactievormen *voice* en *silence* is het relevant na te gaan welke mate van be-

trokkenheid (of juist distantie) een rol speelt bij mensen die zwijgen, het direct tegen iemand zeggen, of roddelen, en mensen die metacommuniceren over het roddelen. (praten over roddelen) Betrokkenheid en afstand nemen worden vervolgens niet tegenover elkaar geplaatst, maar als in elkaars verlengde liggend. Betrokkenheid en loyaliteit in combinatie met een grote mate van distantie kunnen dan samengaan.

In Figuur 5.6 worden de twee dimensies – *voice* en *silence*; loyaliteit/betrokkenheid en afstandnemen/distantie – uitgewerkt (Hirschman, 1970) om het metacommuniceren over roddelen te ondersteunen. Deze dimensies helpen bij het specificeren - of het zwijgen of praten gebaseerd is op betrokkenheid, of afstandnemen.

**Figuur 5.6: Een krachtenveld rond (praten over) roddelen
(Aangepast van Hirschman, 1970)**

De twee dimensies in Figuur 5.6 maken een genuanceerde kijk op de keuzes die mensen maken tijdens de interactie (communicatie) mogelijk. Op twee manieren kan dit kwadrant steun geven: allereerst helpt het mensen bij het zoeken naar redenen om te roddelen, of *zich niet te onttrekken aan het roddelen*. Dit nu kan in termen van zwijgen en praten over iemand gevat worden, maar ook in de verhouding verbondenheid en/of afstand nemen. Ook kan aandacht besteed worden aan de beweegredenen om het niet direct tegen iemand te vertellen (te zwijgen), maar het wel met anderen te willen bespreken. Ten tweede kan bij het metacommuniceren over het roddelen eveneens nagegaan worden wat de redenen kunnen zijn om te praten dan wel te zwijgen over het

roddelen en roddelverhaal. En tenslotte gaat het om de vraag of de mensen die met elkaar metacommuniceren over het roddelen en het roddelverhaal zich in mindere of meerdere mate betrokken voelen bij bepaalde mensen. Ook kan het relevant zijn om de beweegredenen te kennen voor het meer of minder afstand nemen van bepaalde mensen die betrokken zijn bij het roddelen.

Sommige mensen blijken het praten met iemand over een derde vanuit een sterke betrokkenheid (*Voice 1*) niet te ervaren en te definiëren als roddel. (Goodman & Ben-Ze'ev, 1994; Taylor, 1994) Het met enige afstand over iemand praten (*Voice 2*) in een professionele context - bijvoorbeeld door huisarts, advocaat, fysiotherapeut, HRM-er - wordt in het algemeen ook geen roddelen genoemd. Door afstand te nemen wordt de persoon (of diens probleem) in het verhaal min of meer geobjectiveerd en losgemaakt van spreker en/of context. Onder bepaalde omstandigheden kan dit een beter begrip voor het handelen van een professional bewerkstelligen. Het schema toont het zwijgen vanuit een betrokkenheid met de persoon over wie gepraat wordt, (*Silence-1*) naast zwijgen om afstand te nemen van de persoon over wie gepraat wordt. (*Silence-2*) Ook de verschillende gronden om voor zwijgen of juist praten te kiezen, kunnen in het licht van de specifieke betrekking nader besproken worden. Het met elkaar over het roddelen praten (metacommuniceren) is dan een manier om te reflecteren en afstand te nemen, c.q. uit de interactie – het roddelen – te stappen. Tijdens of na het afstand nemen kan bepaald worden, gezamenlijk of ieder voor zich, wat met het resultaat van deze metacommunicatie verder gedaan zal worden. Betrokkenheid en de verhalen ontwikkelen zich navenant en leiden dan tot nieuwe interacties, ook met andere mensen.

In termen van triadische betrekkingen tussen de mensen die met elkaar metacommuniceren over het roddelen en de mensen die roddelen, kan nu nagegaan worden of bepaalde betrekkingen meer of minder aandacht verdienen in toekomstige interacties. Zelfs kan besloten worden om bepaalde betrekkingen te verbreken of te herzien – met andere woorden verder te ontwikkelen. De absolute buitensluiting kan zich ontwikkelen tot een partiële buitensluiting. Bij de eerder besproken 'lachende derde'-figuratie ontwikkelen de personen met en over wie geroddeld wordt een betrekking, waardoor de positie van de lachende derde ingeperkt kan worden. (door bijvoorbeeld samen te praten over de lachende derde) De personen in de ontwrichtende figuratie ontwikkelen een meer partiële, positieve betrekking met een van de personen in de roddeltriade, waardoor de verhalen over elkaar evenwichtiger kunnen worden.

Aandachtspunten bij het evalueren en ontwikkelen van verhalen over roddelen

Het metacommuniceren over de interactie – roddelen – kan leiden tot een genuanceerd beeld van de betrekkingen tussen de mensen en de verhalen.

Als we bij het metacommuniceren over roddelen de verschillende waarderingen van het roddelen en het roddelverhaal naar elkaar helder hebben kunnen maken, kan

de stap gemaakt worden naar relevante aandachtspunten die een rijkere en vollere beschrijving van het roddelen mogelijk maken.

Als de nadruk bij de bestudering op het verhaal ligt, dan zal vanuit eerdere definities en methodologische en theoretische perspectieven het verhaal als een sociale constructie opgevat worden. Een sociale constructie die zich tijdens de interactie, gegeven de betrekkingen tussen de mensen die interacteren, verder kan ontwikkelen; bijvoorbeeld in de richting van de oorsprong ervan, de gevolgen, of de omschrijving van het sociale verschijnsel zelf.

In de lessencyclus en de workshops werd met name gezocht naar een instrumentarium dat aansluit op de beroepen en de werk/stage-organisaties van de studenten. Vanuit didactische overwegingen is dit samengevat in de 8 W's (Wie roddelt er met Wie over Wie? Waarover roddelen ze? Waar en Wanneer roddelen ze? Waarom roddelen ze? - en als laatste vraag: Waartoe – met welk doel voor ogen roddelen ze?)

Methodische ondersteuning - verhalen ontwikkelen

Watzlawick *et al.* (1970) nemen de verhaalanalyse als startpunt, waarbij de betrekking bepalend is voor de inhoud van het verhaal. Twee andere aspecten die medebepalend kunnen zijn voor beleving en betekenis van een verhaal zijn achtereenvolgens het expressief-emotionele aspect, en het appellerende aspect van het verhaal. (Schulz von Thun, 2003)

Het is belangrijk bij de bespreking van verhalen (hier over roddelen) stil te staan bij de eerste reactie van mensen op het verhaal over roddelen. Hiervoor is de term *first hearing of reading*⁴⁸ bruikbaar. Deze biedt een aantal punten die onze aandacht verdienen bij een verdere bespreking van het roddelen of het roddelverhaal.⁴⁹

Tijdens de lessencyclus werd via de vele roddelverhalen van studenten duidelijk dat bepaalde thema's in bepaalde betrekkingen en sociale verbanden niet besproken konden worden (zie Vignet 5.14). Dit heeft geleid tot gesprekken in de lesbijeenvkomsten over met wie je wel (en met wie niet) kunt praten in termen van taboethema's. Dit is vorm gegeven in een vragenlijst die een tiental thema's omvat waarover studenten in groepjes konden praten met de paradoxale opdracht 'Over welk thema zou je in deze groep niet willen praten?'⁵⁰

48 *First hearing* is een term die verwant is aan *first-reading*: verwijst naar een eerste fase bij het bespreken van nieuwe wetgeving.

49 *First reading en hearing* bij verhaal en gespreksanalyse zijn onderdeel van een methode die ontwikkeld is tijdens het Spraakmaken Project 2007. Dit om HBO-studenten bij de analyse van de gesprekken en verhalen te attenderen op de punten waar de tekst een persoon (c.q. de onderzoeker) raakt.

50 Dit is een selectie uit een vragenlijst die 20-25 thema's omvat, gebaseerd op de 100 taboes in Maassen en Oosterwijk (2006).

Vignet 5.14: Selectie van taboethema's in lessencyclus-2
(Aangepast van: Maassen & Oosterwijk, 2006)

Taboe	Ik kan hier met mijn ouders, broers en zussen over praten	Mijn ouders, broers, zussen kunnen hier met mij over praten	Hier zou ik met een goede vriend of professional (wel) over kunnen praten
	Ja - nee- weet ik niet		
Een hekel hebben aan je (naaste) familie			
Eenzaam zijn			
Een geslachtsziekte hebben			
Alcohol nodig hebben om te kunnen functioneren op school/ werk			
(gok)Schulden hebben			
Pedoseksuele gevoelens hebben			
Extreem rechtse/linkse sympathieën koesteren			
Werk belangrijker vinden dan het ouderschap			
Spijt hebben dat je ooit kinderen kreeg			

Het hanteren van deze vragenlijst tijdens de lessencyclus was bedoeld om aandacht te besteden aan thema's waar studenten moeite mee hebben – met name in bepaalde betrekkingen. Dit kan een opening bieden om hierover met familieleden, vrienden of collega's te praten, maar ook om na te denken over de beweegredenen om te zwijgen. De vragenlijst was primair bedoeld om studenten attent te maken op de veelheid aan taboethema's die samenhangen met bepaalde betrekkingen en sociale verbanden, en ze attent te maken op het feit dat deze taboethema's per persoon sterk kunnen ver-

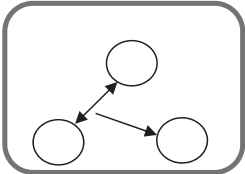
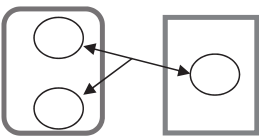
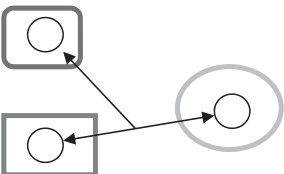
schillen al naar gelang de connectie met de respectievelijke sociale netwerkdomeinen. (bijvoorbeeld: familie, vrienden, professionals)

Methodische ondersteuning - het beschrijven van de sociale netwerkdomeinen

De keuzes in kenmerken en betrekkingen die mensen maken in verhalen over roddelen zijn een belangrijke indicatie van de positie die iemand bij het roddelen inneemt; c.q. wenst in te nemen. Bij het kijken naar wie-er-met-wie-praat-over-wie is de roddeltriade met drie posities of personen de start. Uiteraard kunnen er meer dan twee mensen met elkaar roddelen. Uitgaande van minimaal drie posities en personen kunnen we vervolgens bij het metacommuniceren zien welke sociale of statistische categorieën bruikbaar zijn; en welke sociale netwerkdomeinen voor de evaluatie en reflectie op het roddelen relevant zijn. Voorstel is in eerste instantie te zoeken naar drie sociale categorieën of groeperingen, ofwel sociale netwerkdomeinen (zie Figuur 5.7).

De drie figuraties in Figuur 5.7 bieden houvast bij het beschrijven en analyseren van het roddelen van personen in een bepaald sociaal netwerkdomein c.q. sociale categorie. Het is nu mogelijk om meerdere combinaties van sociale categorieën of sociale netwerkdomeinen uit te werken rond kenmerken van personen in de roddeltriade:

- Het roddelen binnen een sociaal netwerkdomein.
- Roddelen over iemand buiten een sociaal netwerkdomein.
- Roddelen tussen de mensen uit twee sociale netwerkdomeinen over een persoon uit een van de sociale netwerkdomeinen.
- Roddelen van twee mensen uit twee sociale netwerkdomeinen over een persoon uit een derde sociaal netwerkdomein.

Roddelen binnen een sociaal netwerkdomein	Roddelen over iemand buiten een sociaal netwerkdomein	
Voorbeelden: - Studenten onderling over een medestudent - Bewoners verzorgingstehuis over medebewoner - Nichten in een familie over een nicht van hen	Voorbeelden: - Een docent met een student over een docent - Bewoners over een verzorgende - Twee zussen over een oom	Voorbeelden: - Een docent met een student over een manager - Een bewoner met een verzorgende over de verpleeghuisarts - Een moeder en dochter over de vrouw van haar broer
		

Figuur 5.7: Roddelfiguraties en sociale netwerkdomeinen

Uiteraard kunnen de mensen die met elkaar metacommuniceren over het roddelen verschillende sociale categorieën of sociale netwerkdomeinen hanteren. Het is dus relevant dat bij het roddelen en het metacommuniceren over roddelen betrokken mensen expliciet vragen welke sociale categorieën of sociale netwerkdomeinen gebruikt worden bij het ordenen van alle bij het roddelen betrokken mensen. (zijzelf inclusief)

5.5. SOCIAAL-CONSTRUCTIEF RODDELEN: REFLECTIE OP THEORIE EN METHODIEK

De vier oriëntatiegebieden – interacties, betrekkingen, verhalen en sociale netwerkdomeinen – bieden een theoretisch kader voor het ontwikkelen van een coherent verhaal over het roddelen en het metacommuniceren over roddelen. De start wordt gelegd bij de interactie, de betrekking die tijdens de interactie op de voorgrond geplaatst wordt, vervolgens het verhaal medebepaalt door de betrekking en de verwerking van eerdere interacties. Tijdens de interactie kan het verhaal over roddelen gepresenteerd worden in meerdere theoretisch perspectieven. Perspectieven die zich richten op de mogelijke oorsprong, gevolgen (in termen van functies), of op relevante aspecten van het roddelen als sociaal verschijnsel waarmee het zich onderscheidt van andere vormen van praten-over-iemand. Tijdens de interactie kunnen voortdurend keuzes gemaakt worden. Mensen worden bij het metacommuniceren (praten over het roddelen) gevraagd wat de overwegingen zijn om te zwijgen c.q. niet direct de kwestie te bespreken met de betreffende persoon. Dit kan inzicht geven in welke overwegingen er zijn om er al dan niet met anderen over te praten. De consequenties van het gedrag van mensen krijgen op deze manier aandacht.

Ook kan aan de orde komen welke betrekking op de voorgrond geplaatst wordt bij het metacommuniceren, en welke betrekkingen op de achtergrond blijven. De variatie aan betrekkingen betekent dat er per persoon meerdere verhalen kunnen bestaan, en tevens per situatie verschillende variaties in de verhalen zelf. Dat schept tevens ruimte om te onderzoeken op welke manier deze concrete interacties, betrekkingen en verhalen over roddelen aansluiten bij de verwerking van eerdere interacties – eventueel in termen van sociale netwerkdomeinen.

Dit theoretische interactieve perspectief in combinatie met de drie methodologische benaderingen maken afstemming met andere theoretische perspectieven mogelijk.

De methodische handreiking die uit het theoretische kader vloeit kan samengevat worden in drie aandachtsgebieden. Aandachtsgebieden die het metacommuniceren kunnen ondersteunen:

- Vanuit welke methodologische benadering en welk theoretisch perspectief wordt er naar roddelen gekeken?
- Welke definities van roddelen hanteren mensen bij het metacommuniceren over roddelen, en op welke manier kunnen deze definities – eventueel met behulp van de vorige stap verder ontwikkeld worden?
- Op welke manier kunnen mensen die metacommuniceren over het roddelen de verschillende verhalen over roddelen en betrekkingen tussen mensen verbeteren en verrijken?

Deze drie aandachtsgebieden vormen in combinatie met de eerder besproken vier oriëntatiegebieden de methodische handreiking bij het verder ontwikkelen van het verhaal over roddelen en het roddelverhaal over iemand. Oriëntatiegebieden die nu op meerdere manieren systematisch beschreven en geanalyseerd kunnen worden.

De personen die met elkaar interacteren tijdens het roddelen en het metacommuniceren over roddelen, kunnen – indien ze enige aandacht besteden aan deze punten - hun betrekking en verhaal over roddelen en hun verhaal over de persoon over wie geroddeld wordt, op een meer coherente manier verder ontwikkelen en nuanceren. Op die manier kan inzicht verkregen worden en helder gemaakt worden, of het voor iemand betrokken bij roddelen (of metacommuniceren over roddelen) zinvol is bepaalde betrekkingen verder te ontwikkelen.

Het ontwikkelen van betrekkingen en verhalen over iemand en over het roddelen wordt hier (sociaal-)constructief genoemd.⁵¹ De roddel, en het verhaal over roddelen, blijft een zoekend en zich verder ontwikkelend verhaal. Of, in andere woorden: een levend verhaal. (Maas, 2008) Roddelen kan in die zin uiteindelijk worden gezien als een doorlopend proces van ethisch positioneren en/of groeien. Het mogelijk destructieve aspect van roddelen zal in Hoofdstuk 6 aan de orde gesteld worden.

De ontwikkelde methode samengevat

In Tabel 5.1 wordt in de linker kolom achtereenvolgens aandacht gevraagd voor de methodologische benadering en het theoretische perspectief; de definities die mensen die met elkaar metacommuniceren over roddelen hanteren; en als derde het ontwikkelen van het verhaal over roddelen. Vervolgens zijn aan deze drie aandachtsgebieden de vier oriëntatiegebieden gekoppeld (zie rechterkolom) zoals die in dit hoofdstuk zijn uitgewerkt. De volgorde is niet dwingend. Soms is starten met de evaluatie van een roddelverhaal het meest voor de hand liggend, daarentegen kan soms juist een eerste oriëntatie op de gehanteerde definitie van roddelen als beginpunt dienen. De relatie tussen methodische ondersteuning en aandachtsgebied is ook niet dwingend.

⁵¹ Dit betekent uiteraard dat er verschil van mening kan ontstaan tussen interacterende personen over de waardering van een ontwikkeling. (betrekking en verhaal)

Starten met het evalueren van de verschillende betrekkingen ('petten') rond een roddelverhaal is ook een manier om richting te geven aan de mogelijke ontwikkeling van verhalen en betrekkingen; net als de waardering van de gekozen interactievorm van de mensen die met elkaar over roddelen praten.

Tabel 5.1: De ontwikkelde methode op hoofdlijnen

	Aandachtsgebieden		Methodische ondersteuning
A	Bepalen methodologische benaderingen en theoretische perspectieven	1	Interactievormen
	<p>Roddelen is een sociaal verschijnsel dat los staat van de mensen die er over praten.</p> <p>Roddelen is een ervaring en beleving van mensen.</p> <p>Roddelen is een sociale constructie van mensen die ontwikkeld wordt door mensen.</p>	<p>De aandacht richt zich op de oorspong van het roddelen, op het intermenselijke van roddelen, of op de gevolgen van roddelen.</p>	<p>In bepaalde sociale netwerkdomeinen wordt ervoor gekozen om te zwijgen, er direct met de betreffende persoon over te praten, er met bepaalde mensen over te praten, of wordt er verwacht dat er metacommunicatie zal plaatsvinden over het roddelen.</p>
B	Definities	2	Relaties en betrekkingen
	<p>Helderheid over wat mensen verstaan onder roddelen kan houvast geven bij het analyseren van het verhaal over roddelen.</p> <p>De ontwikkeling van een definitie van roddelen kan ondersteund worden met stap A.</p>		<p>De mate van betrokkenheid en afstandnemen van specifieke personen bepaalt of mensen het praten over iemand roddelen noemen. En dit kan inzicht geven in de waardering van het verhaal over roddel.</p>
C	Aandachtspunten bij het evalueren en ontwikkelen van verhalen over roddelen	3	Verhalen ontwikkelen gegeven bepaalde betrekkingen
	<p>De beschrijving van roddelen kan verbeterd en verrijkt worden door aandacht te schenken aan bepaalde punten. (8 W's)</p>		<p>welke thema's zijn in bepaalde betrekking en sociale verbanden bespreekbaar?</p>
	<p>Eerdere interactie is verwerkt, en bepaalt (mede) de huidige interactie en waardering van verhalen over roddelen.</p>	4	Beschrijven van sociale netwerkdomeinen
			<p>Keuze voor bepaalde sociale netwerkdomeinen/categorieën</p>

Impliciet wordt bij deze methode verondersteld dat er ruimte is om te roddelen of te metacommuniceren over roddelen. Nu is het bijzondere bij deze vormen van interacteren dat het gaat over zaken die eigenlijk niet besproken kunnen of mogen worden. Die ruimte is er dus eigenlijk niet. Het impliciet of expliciet ontwikkelen van deze

ruimte – door mij ethisch positioneren genoemd – geeft mogelijkheden om betrekkingen en verhalen verder te ontwikkelen, bij te stellen, en in een andere context te evalueren. Constructief roddelen, waarbij het roddelverhaal zich in de interactie tussen mensen blijft ontwikkelen kan derhalve worden gezien als een doorlopend proces van ethisch positioneren. Dit komt in Hoofdstuk 6 nadrukkelijk aan de orde. Het zoeken, zal zich gaan richten, vanuit een interactief perspectief op mogelijke beperkingen die mensen ervaren tijdens het interacteren, samen met – dreigende stagnatie, blokkade, fixatie en schade als aanwijzingen voor – het destructieve aspect van roddelen.

HOOFDSTUK 6.

RODDELEN: MOREEL EN ETHISCH POSITIONEREN

In Hoofdstuk 5 is een theoretisch perspectief ontwikkeld rond constructief roddelen. Er is sprake van constructief roddelen als tijdens het roddelen en het metacommuniceren over roddelen de verhalen en betrekkingen van mensen verder ontwikkeld kunnen worden.

Roddelen betekent – vanuit een interactief perspectief – in de eerste plaats het creëren van een vrije positie – om te zeggen wat gegeven de verhoudingen (met andere woorden: *betrekkingen*) niet gezegd kan of mag worden. Mensen nemen afstand van bepaalde betrekkingen, en creëren een vrije positie om te kunnen praten over iemand (roddelen). Dit afstand nemen en een vrije positie innemen (hier door te roddelen) geeft mensen ruimte om een situatie met elkaar vanuit een ander perspectief of positie te bezien en nader te onderzoeken.

In dit hoofdstuk zal ik duidelijk maken dat vanuit een interactief perspectief niet alle roddelsituaties als constructief worden beleefd. Roddelen genereert ook situaties waarin interacties tussen mensen door het roddelen stoppen. Het zijn situaties die niet als constructief, maar juist als destructief worden ervaren en benoemd door (een van de) betrokkenen. In de eerste paragraaf onderzoek ik vormen van destructie tijdens interactie. In de tweede paragraaf werk ik het concept ethisch positioneren uit. Ik zal betogen dat destructieve situaties om een vorm van ethisch positioneren vragen, waarin naast de roddel de mogelijkheid wordt onderzocht om datgene wat de interactie niet doet doorgaan, nader te onderzoeken. Daarbij speelt het concept triadiseren een rol. Op deze wijze wordt een minimaal theoretisch kader ontwikkeld om met destructieve roddelsituaties om te gaan. In de derde paragraaf geef ik een methodische handreiking om met destructieve roddelsituaties om te gaan.

6.1. EEN INTERACTIEF PERSPECTIEF ROND DESTRUCTIE

Op basis van de beschouwingen van René ten Bos en Henk van Dongen, Willem de Laat en Alexander Maas over moraal en ethiek wordt vanuit een interactief theoretisch perspectief gezocht naar houvast bij het bepalen van het destructieve van roddelen.

Henk van Dongen, Willem de Laat en Alexander Maas. Een Kwestie van Verschil (1996)

In *Een Kwestie van Verschil* werken de auteurs een integratieve benadering uit rond het thema conflict. Het uitgangspunt is sociaal-constructief van aard, waarbij gesteld wordt dat sociale interactie een cruciale voorwaarde is van (en bron voor) alle menselijk leven. (p. 236) Sociale verschijnselen zonder interactie zijn ondenkbaar. Als interactie als voorwaarde geldt voor menselijk leven, dan geldt dat ook voor kwesties als theorievorming, taal, waarden en normen. Het zijn stuk voor stuk resultaten van interactie tussen mensen. Dit leidt volgens de auteurs tot een zich herhalend proces bij het ontwikkelen van kennis en het waarderen van deze kennis. (*recursieve epistemologie*) Een methodologische benadering van interacteren veronderstelt spelregels die resultaten van het interacteren niet alleen kunnen ondersteunen, maar ook hervormen, bevestigen en veranderen.

Er is tijdens conflicten sprake van een destructieve situatie als verschillen verwijderd of ontkend worden. Maar ook als we de gelijktijdigheid van verschillen, in de woorden van Van Dongen *et al.*, 'omarmen' - en 'simultaan gemeenschappelijkheid' verbieden. (p. 256). Blokkade betekent dan dat er cognitief-structureel geen ruimte is voor heterogeniteit. En sociaal-structureel als de relationele continuïteit van de ander ontkend wordt - en de interactie stopt. Als beide componenten - sociaal-cognitief en structureel - samenvallen is interveniëren complexer, en vraagt het meestal een betrekken van een derde omstandigheid.

Het introduceren van een *derde* (extra) *omstandigheid* bij blokkades tijdens conflicterende of destructieve interacties, zoals voorgesteld door Van Dongen *et al.*, betekent een zich openstellen voor nieuwe personen, maar ook voor nieuwe definities, patronen, spelregels, regelmatigheden, verhalen, context en waarderingen die kunnen helpen een vastgelopen interactie weer op gang te helpen. In de kern betekent dit dat bij een conflict of onderhandeling door de partijen - *naast* twee of meer partijen en hun standpunten - een extra *derde omstandigheid* wordt gezocht om de interactie weer op gang te krijgen. Dit proces wordt triadisering genoemd. De vraag verschuift naar de manier waarop 'versteende' verschillen tussen mensen - via een derde omstandigheid kunnen worden opengebroken, waardoor naast het conflict zicht wordt geboden op interactie. Daardoor kunnen andere mogelijkheden van interacteren, in de woorden van de auteurs, *geïntegreerd* worden.

Daarbij kan de vraag gesteld worden of de resultante van deze integratie gezocht moet worden in een op voorhand gedefiniëerde, of voorlopige aanpak. (Van Dongen *et al.*, 1996; Ash, 1952) Hier is sprake van twee richtingen die qua resultaat onbevredigend aan kunnen voelen, en wel voor alle betrokken partijen. Van Dongen *et al.* pleiten voor een zoektocht 'naast het conflict'; naar een door betrokken conflictpartijen geaccepteerde procedure, overigens zonder dat daarmee ook tegelijkertijd het laatste woord

gezegd zou zijn. De resultante van de zoektocht is voorlopig en recursief (want afhankelijk van de interacties tussen betrokkenen), en zal voor betrokken partijen gelden als de best mogelijke van de nu beschikbare alternatieven. Zonder een dergelijke, samen gekozen procedure zal de uitkomst op termijn door de betrokken partijen eerder als onacceptabel of niet-nastrevenswaardig gekenschetst worden. Controle in dergelijke destructieve interacties geeft dan eerder voorrang aan het beheer van deze veelheid aan krachten en mogelijke constructies, dan aan beheersing.

Van Dongen *et al.* betwijfelen voorts of er überhaupt sprake kan zijn van absolute of universele waarden: er is altijd sprake van contextuele waarden. Dergelijke waarden zijn niet positief maar negatief geformuleerd, en uiten zich in interacties als blokkeringen en fixaties. Zij worden aangeduid als *unvalue* – in het Nederlands te begrijpen als ‘wanwaarde’. (Maas, 2008) Dat wil zeggen dat bijvoorbeeld in een conflictsituatie onrechtvaardigheid en oneerlijkheid de basis vormen van conflicten in denken en praten over rechtvaardigheid en eerlijkheid. Deze negatieve waarde kan zowel op inhoud als op betrekking (of beiden) slaan. Een interventie in een dergelijke situatie vindt plaats *naast* het conflict; dat wil zeggen: bij een inhoudelijk conflict interveniëert men op de betrekking; bij een ‘betrekkingsconflict’ op de inhoud; en bij een conflict waarbij zowel betrekking als inhoud een rol spelen interveniëert men op de context. Het vraagt volgens genoemde auteurs de ruimte om er bij conflicten *naast* te gaan staan, om op zoek te gaan naar andere mogelijkheden. Zo kan een verbinding ontwikkeld of gemaakt worden tussen op het eerste gezicht tegenstrijdige of elkaar uitsluitende betrekkingen of standpunten. Bij het blokkeren van interactie tussen mensen is dan een houding vereist die zich kan en wil richten op interventies, opdat interactie weer mogelijk wordt.

Gedeelde wanwaarden verwijzen dan naar een zekere consensus inzake (een negatieve waardering van) gedrag van mensen in bepaalde betrekkingen en contexten. Het is een negatieve waardering die gebaseerd is op een sociaal-structurele conditie, betrekking of verhouding. Een verhouding tussen mensen die vorm krijgt in interactie, en bevestigd of geblokkeerd wordt tijdens interactie. (Van Dongen *et al.*, 1996)

Reflectie op Een Kwestie van Vershil

In *Een Kwestie van Vershil* wordt een interactief perspectief uitgewerkt rond het sociale verschijnsel ‘conflict en onderhandeling’ in organisatorische verbanden. De aandacht richt zich op blokkades en fixaties in configuraties en procedures, zoals uitgewerkt in termen van spel, spelers en spelregels naast het conflict, en die zich vervolgens in interactie verder ontwikkelen. Het gaat vervolgens om het procesresultaat (*resultante*) van deze interactie, waarbij wordt gezocht naar een *minimale consensus* met betrekking tot spelregels, spel en gedrag tussen spelers, vaak door tussenkomst van een derde partij (mediator). Natuurlijk treden er in die conflicthantering verschillen van mening

op. Deze spanning, ook wel samengevat in de combinatie *game* en *play* (Van Dongen *et al.*, 1996, p. 101-103), verwijst naar de vraag hoe men het spel speelt: binnen vaststaande spelregels, of door over de spelregels te onderhandelen. Het staat voor een voortdurende ontwikkeling van deze zaken (kwesties) die simultaan plaatsvinden, en waar in geval van blokkade of fixatie de twee partijen bereid zijn een *derde omstandigheid* toe te laten en te accepteren, opdat deze mogelijke tegenstellingen tussen de partijen via een nieuwe, gedeelde procedure kan worden overbrugd. Het vraagt van de bij blokkades betrokkenen een zoeken naar nieuwe procedures, en/of het introduceren of aanpassen tijdens de interactie van *reeds bestaande* procedures.

Samenvattend worden de volgende punten meegenomen bij het ontwikkelen van een ethisch-moreel perspectief rond roddelen:

- Elke interactie is gebaseerd op spelregels. (procedures die worden geconstrueerd en aangepast door concrete mensen tijdens de interactie).
- In interactie waar conflict (roddelen) ontstaat, is er daaropvolgend meer aandacht nodig voor dat conflict (het roddelen) dan voor de interactie.
- In dat geval ligt het 'naast de blokkade of fixatie zoeken' naar een derde omstandigheid - eventueel via een procedure - voor de hand.
- Vorming en hervorming van spelregels tijdens de interactie en conflict (roddelen) vraagt om continue aandacht.

Er is, volgens Van Dongen *et al.* (1996), sprake van ontwikkeling van morele en ethische standpunten tijdens de interactie, waarbij bestaande ideologische en religieuze uitgangspunten kunnen blokkeren en aandacht verdienen. In de lijn van Van Dongen *et al.* zijn deze laatste positief geformuleerde waarden, terwijl ethiek voor de tijdens de interactie ontstane en zich ontwikkelende, meestal negatief geformuleerde wanwaarden staat.

Deze manier van kijken naar conflicten en onderhandelen wordt als basis gekozen om naar roddelen te kijken. Het vraagt op het gebied van moraliteit en ethiek rond roddelen en het metacommuniceren in en rond beroepen en organisaties een aantal oriëntatiepunten die tijdens de interactie uitgewisseld kunnen - en mogen - worden.

René ten Bos. Rationele Engelen - Moraliteit en management (2003)

In deze verkennende beschouwing van Ten Bos krijgt het morele en ethische handelen van mensen vanuit een organisatie of beroep aandacht. (zie Vignet 6.1) De titel *Rationele Engelen* verwijst naar drie vormen van professionalisering binnen en rond organisaties; respectievelijk de victoriaanse, bureaucratische, en postmoderne professionalisering, die zich allen door min of meer doel-rationele overwegingen laten leiden bij het uitvoeren van hun werkzaamheden in en rond organisaties.

Vignet 6.1: Systemen, klokkenluiders, onderbuikgevoelens

“Er zijn altijd ontsnappingen aan het systeem mogelijk. Zelfs de strafste organisatiecultuur kan het opduiken van ‘klokkenluiders’ (mensen die om morele redenen wantoestanden openbaar maken) niet verhinderen.”

“Hiertoe dienen ze niet alleen de morele impuls in hun onderbuik te voelen, maar ze dienen er ook naar te handelen. Juist het feit dat moraliteit eerder aan de onderbuik dan aan de rede gekoppeld is, heeft ertoe geleid dat mensen in onze samenleving denken dat moraliteit wel eens gevaarlijk zou kunnen zijn. Handelen op basis van onderbuikgevoelens wordt niet hoog aangeslagen. Moraliteit is in deze logica te veel aan het lichamelijke gebonden om in een rationeel vertoog over nut en redelijkheid te kunnen passen (Bauman, 1993: 11, 62). Anders gezegd, ze weigert zich aan de totaliteit van rationele werelden te onderwerpen.”

Bron: Ten Bos (2003), *Rationele Engelen. Moraliteit en management*. (p. 31.)

Belangrijke constatering van Ten Bos is dat in de evaluatie van de moraliteit in organisaties ook bij een bedrijfs- of beroepsethiek het moreel-ethische via de dominantie van het denken of het voelen benaderd kan worden. De dominantie van denken over het voelen betekent dat de spelregels van een sociaal verband of institutie het moreel-ethische bepalen.

Bij een dominantie van het voelen – de intuïtie – zal het moreel-ethische in meer of mindere mate leiden tot een ongrijpbaar verwijzen naar ervaringen, gevoelens en belevingen van individuele personen. De verstrengeling van gedachten en gevoelens in de discussie over ethisch handelen laat zien dat een boven- dan wel onderschikking van denken (ratio) of voelen (emotie) niet alleen in het geval van bedrijfs- en beroepsethiek onvoldoende houvast geeft bij ethisch handelen. Problematisch is dat beide vormen van ethiek de bestaande hiërarchische en rationele verhoudingen kiezen als startpunt, en het ethische en morele loskoppelen van een breder scala aan morele en ethische standpunten. Het ethisch en morele wordt vervolgens ingebed in een rationeel kader – beroep, functie, organisatie, instituut, et cetera – zonder dat daarbij de gevoelens voldoende meegenomen worden.

Het pleidooi van Bauman (althans volgens Ten Bos) om als startpunt de morele impuls, gevoelens, intuïtie te nemen, voldoet echter ook niet. Deze keuze betekent een onderwaardering van historische ontwikkelingen rond ethisch handelen – handelingen gebaseerd op religieuze, juridische, bestuurlijke overwegingen – welke uitgewerkt zijn in waarden en regels op basis van eerdere ervaringen.

Het alledaagse maar ook organisatorische leven laat een reeks verhoudingen zien die een rol spelen bij het vaststellen van het juiste en gewenste handelen op basis van eerdere ervaringen, zoals samengevat in (vuist- en spel-)regels. Het is dan ook naïef, zo stelt Ten Bos, om sociale organisatie - instituties, de bureaucratie – als bron van het kwaad te noemen. (p. 43) Daarmee wordt hier bedoeld de loskoppeling van de moraliteit van bestaande en historisch gegroeide regelgeving.

Reflectie op de bijdrage van Ten Bos in 'Rationele Engelen'

De vervlechting van denken, voelen, ethiek, moraliteit, samenleving en individualiteit zijn en blijven complex. Het streven binnen een bepaalde context (*discourse*) van bijvoorbeeld organisaties, instituties en beroepen tot helderheid te komen is waardevol, maar komt onvoldoende tegemoet aan het zoeken naar een - gegeven een bepaalde context en betrekking passend evenwicht tussen denken en voelen. Voorts is de veelheid aan betrekkingen in sociale verbanden waar mensen deel van uitmaken niet alleen gebaseerd op operationele, maar ook op emotionele en irrationele overwegingen buiten een gerationaliseerde context. Betrekkingen en sociale verbanden die uiteindelijk een rol spelen bij het waarderen van het eigen gedrag (maar ook: het gedrag van anderen) in een bepaald sociaal verband, zijn niet uitsluitend te baseren op rationele overwegingen.

Het gevoel of irrationele kan uiteraard afkomstig zijn uit andere, soms op de achtergrond meespelende sociale verhoudingen en betrekkingen. Het vraagt van de mensen die interacteren een open houding jegens de diversiteit van de ander. Het is een pleidooi voor de opvatting dat elk moreel oordeel – ook als dat via roddelen ontwikkeld is - geloofwaardig dient te zijn, en dat er ruimte geschapen dient te worden voor twijfel over gevoelens en gedachten, maar ook voor de ontwikkelde protocollen, procedures, spelregels in een bepaalde situatie. Het is zoeken met elkaar naar het juiste evenwicht.

De opmerking van Ten Bos dat moraal en ethiek niet vrijblijvend zijn en altijd een zekere partijdigheid veronderstellen, roept vragen op bij een interactief perspectief waar meerstemmigheid nagestreefd wordt. Ethisch positioneren – ook via roddelen – vereist dat men een zekere afstand bewaart tot een pleidooi gericht op meerpartijdigheid, meervoudigheid of polyfonie. Dit staat op gespannen voet met het streven naar juist die polyfonie, meervoudigheid en meerpartijdigheid in een aantal beroepen en situaties. (Van Dongen *et al.*, 1996; Boonstra & Caluwe, 2006; Choy, 2005) Mogelijke partijdigheid richt de aandacht op de vraag of moraliteit 'in personen zit' – of dat moraliteit zich juist ontwikkelt in de interactie tussen personen. Hier is aandacht nodig voor de verhouding (betrekking) tussen de personen, maar ook voor de verschillen (inhoud) die tijdens de interactie uitgewisseld en zichtbaar worden.

Samenvattend voegt de verkenning van Ten Bos de volgende aandachtspunten toe:

- De vervlechting van een veelheid van krachten bij de vorming van morele en ethische afwegingen vraagt om een evenwichtige afweging van rationele en emotionele aspecten.
- Evenwichtige afweging van individuele en institutionele aspecten bij morele en ethische afwegingen.
- Spanning tussen partijdigheid versus polyfonie - ook bij morele en ethische keuzes.

Deze punten zijn belangrijk bij het ontwikkelen van een moreel-ethisch standpunt (met name in beroep en organisaties) ten aanzien van roddelen. Ook versterkt dit de punten die bij Van Dongen *et al.* uitgewerkt werden. De punten van Ten Bos verruimen de aandacht tijdens de interactie bij het ontwikkelen van morele en ethische standpunten.

6.2. EEN MOREEL ETHISCHE ZOEKTOCHT NAAR HET DESTRUCTIEVE VAN RODDELEN

In drie stappen wordt een verkenning uitgevoerd naar het moreel-ethische van roddelen. Allereerst wordt hier gekeken naar het moreel-ethische vanuit een interactief perspectief. Vervolgens wordt een summier kader ontwikkeld om het destructieve van roddelen zichtbaar te maken. En als derde stap richt het zoeken zich op de schade van mogelijk destructief roddelen.

Het ethische en morele in een interactief perspectief gericht op roddelen

Het interactieve perspectief van Van Dongen *et al.* betekent dat de ontwikkeling (inclusief het ethische) plaatsvindt tijdens de interactie - en daarmee altijd voorlopig en situationeel (contextueel) is. De beschouwing van Ten Bos mist het interactieve aspect, maar brengt wel een drietal aspecten onder de aandacht die ook bij roddelen en het metacommuniceren over roddelen aandacht verdienen. Er dient ruimte te zijn voor een evenwichtige manier van verbinden van gevoel en denken bij het zoeken naar het ethische en morele van het roddelen. Maar ook de context waar geroddeld wordt is belangrijk bij dit zoeken naar evenwicht. Aandacht voor de vervloeiing van het individuele met het institutionele in verwoording van morele en ethische afwegingen is van belang. En er zal ruimte en aandacht nodig zijn voor de spanning tijdens de interactie, met de nadruk op de vele kanten (het meerpartijdige - het duidelijk kiezen het eenpartijdige) van mensen. Tijdens een interactie zullen de omstandigheden voortdurend medebepalend zijn bij het ontvlechten, het zoeken naar evenwicht en het omgaan met deze spanningen. Dit vraagt volgens Van Dongen *et al.*, een zoeken naar het beheren van de complexiteit - zonder de illusie dat deze langdurig vastgehouden kan worden.

In de lijn van van Dongen *et al.* worden een aantal punten geïntroduceerd met als doel onderscheid te maken tussen constructief dan wel destructief roddelen. Bij destructief roddelen kan er sprake zijn van verschillende vormen:

- Stagnatie (in constructief roddelen).
- Iemand blokkeert een verhaal, of bepaalde verhalen raken gefixeerd.
- Een van de betrokkenen of omstanders constateert dat er mogelijk (verwijtbare) schade is of zal ontstaan, mede door het roddelen en het praten over roddelen.

Als tijdens het roddelen of het praten over roddelen de interactie stagneert, mensen blokkeren, er fixaties optreden; en/of er wordt (verwijtbare) schade verondersteld - dan kan dit voor een van de betrokkenen of omstanders reden zijn de interactie te stoppen, de betrekking in de roddeltriade te verbreken, of te weigeren mee te werken aan het roddelen. Dergelijke situaties wijzen op destructief roddelen, en worden gekarakteriseerd door een ander proces dan constructief roddelen. Als iemand niet kan of wil verder praten over het roddelen kan dit verschillende oorzaken hebben:

- Er treedt stagnatie, blokkade, fixatie, schade (vier verwante verschijnselen) als gevolg van het roddelen op. Deze constatering komt van de persoon die roddelt, de persoon die luistert naar de roddel, of de persoon over wie geroddeld wordt.
- De mensen die roddelen creëren een nieuwe vrije positie *naast het roddelen* om over het roddelen te praten. Hier is sprake van metacommuniceren waarin het roddelen, (praten over iemand, maar ook zwijgen over iemand, of direct praten met iemand) besproken wordt - met aandacht voor de redenen om te zwijgen, niet met iemand te praten, of over iemand te praten.
- Een dergelijk voorstel om een vrije positie te kiezen *naast* het roddelen, kan als consequentie hebben dat mensen tijdens het praten over roddelen verder stagneren, blokkeren, of dat er nieuwe fixaties optreden.

Als er sprake is van stagnatie, blokkade, fixatie (of gepercipieerd leed, wanwaarde of schade) rond het roddelen, kunnen we dit omschrijven als het ontbreken van ruimte bij een persoon tijdens het interacteren om betrekkingen en verhalen verder te ontwikkelen. Maar ook als het ontbreken van ruimte in de interactie tussen personen. Als het vervolgens niet mogelijk blijkt om zelf een positie of betrekking te creëren om over de geconstateerde stagnatie, blokkade, fixatie, of schade te praten, is het uiteraard niet mogelijk ('ontbreekt de ruimte') om tegenstellingen en verschillen bespreekbaar te maken. Dit betekent dat de interactie stagneert of stopt. Er is dan een situatie ontstaan die om aandacht vraagt, omdat dit stagneren of stoppen van de interactie als onwenselijke situatie of onwenselijk moment wordt beschouwd. Er is een derde omstandigheid (Van Dongen *et al.*, 1996) - en bij roddelen zelfs een vierde omstandigheid of instantie nodig om voort te kunnen.

Complicerende factor is dat roddelen gezien kan worden als het construeren van een derde omstandigheid om over kwesties die binnen bepaalde betrekkingen

(sociaal verband) niet besproken kunnen worden, tóch te praten. Het stoppen of afbreken van de interactie kan om die reden niet eenduidig gewenst of ongewenst worden genoemd. Behalve dat er minimaal drie personen bij betrokken zijn die het roddelen, de roddel of het verhaal over roddelen verschillend kunnen ervaren en beleven (en dit vervolgens waarderen als gewenst of niet-gewenst), kan er verschil van mening ontstaan tussen de personen die roddelen- met als gevolg wel of geen voortgang van de interactie. Ook kan er verschil van mening zijn via welke betrekking de voortgang van de interactie mogelijk is, of verschil van mening over welke schade (door te roddelen; of juist niet) als acceptabel gezien mag worden.

Het stoppen met de interactie kan tot gevolg hebben dat bepaalde betrekkingen en verhalen over mensen zich niet interactief verder kunnen ontwikkelen. Het heeft ook gevolgen voor de ontwikkeling – interactief van het ethische-morele aspect:

- Mensen maken geen gebruik van de geldende ethische en morele – verhoudingen tijdens het roddelen of het metacommuniceren over roddelen.
- Mensen creëren geen ruimte in het gesprek om tot de ontwikkeling van nieuwe -ethische en morele verhoudingen rond de roddel (c.q. roddelen) te komen. (Schuyt, 1994).

Interactie in termen van communiceren kan op meerdere manieren vormgegeven worden.⁵² *Niet-interacteren* betekent in deze redenatie dan óók een vorm van interacteren, zoals Watzlawick *et al.* (1970) uitwerken in hun axioma 'het is onmogelijk om niet te communiceren'. Zo is het ook onmogelijk om *niet* te interacteren. Stoppen met interacteren kan derhalve slechts beschreven worden in termen van stoppen; of, met andere woorden: *momentaan niet-interacteren*. Enkele vormen hiervan staan samengevat in Vignet 6.2.

Vignet 6.2: Enkele voorbeelden uit de lessencyclus. (Bron: Onderzoeksdossier)

Zwijgen: "ik praat niet meer met jou"; "ik weet niets meer te zeggen"; "ik wil hier niet over praten"; "dat is onbespreekbaar voor mij".

Weglopen: uit de situatie stappen c.q. voor het moment stoppen.

Beperking van de interactie tot een bepaalde betrekking: "als ambtenaar is dit mijn verhaal aan elke burger"; "als loyaal uitvoerder van dit beleid kan ik je niet meer vertellen"; "ik word ook maar betaald om dit te vertellen". (Schuyt, 1994)

Echoën van eenzelfde verhaal (de zgn. 'kapotte grammofoon'): "ik wil herhalen wat ik al eerder heb gezegd"; "ik kan hetzelfde op meer manieren vertellen, maar het verandert niets aan de situatie".

Geen bereidheid te metacommuniceren vanuit een andere verhouding (betrekking): "als professional hoef ik me niet tegenover u inzake dit besluit te verantwoorden".

52 In Hoofdstuk 5 zijn vier vormen benoemd: zwijgen, direct met iemand praten, over iemand praten en - als bijzondere vorm - over-het-communiceren-praten. (metacommuniceren)

Het typerende van roddelen is dat mensen bereid zijn om met andere mensen (of: *in een andere betrekking/verhouding*) wel over deze of gene (mens of zaak) te praten. Dit is interactie (communicatie) die via roddelen tot een derde omstandigheid leidt – een manier van kijken, waarderen, aanvullingen et cetera suggereren – waardoor de vastgelopen interactie zich toch nog verder kan ontwikkelen. Maar er zijn situaties waarin zich tijdens het roddelen stagnatie, blokkade of fixatie voordoet. Mensen willen niet roddelen, niet met jou over deze kwestie of persoon van gedachten wisselen. Mensen voelen zich tijdens het roddelen blokkeren of raken gefrustreerd; bijvoorbeeld omdat steeds dezelfde verhalen zich blijkbaar niet mogen of kunnen ontwikkelen. In zo'n situatie is men zelfs niet meer in staat erover te praten of te metacommuniceren – en bijgevolg blokkeert men; met als resultaat dat mensen blijven steken in twijfels of in een terugkerende fixatie; zich terugtrekken op regels.

Om deze stagnatie, blokkade en fixatie theoretisch nader te beschrijven zal er eerst aandacht geschonken worden aan ethisch positioneren. De vraag is dan vanuit welke positie en welke sociale verhoudingen zaken en personen worden geëvalueerd. Vanuit drie posities wordt er naar stagnatie, blokkade en fixatie gekeken: de positie in een sociaal verband, de positie tijdens het roddelen, en de positie tijdens het metacommuniceren over roddelen.

Bovendien is er aandacht voor drie situaties – aangereikt vanuit de literatuur over roddelen – die als schadelijk worden ervaren mensen en verbonden zijn aan roddelen. Dit kan schade zijn door zondebokvorming in een bepaald sociaal verband, het uitsluiten van een persoon, of – in een bepaalde context (onterechte) reputatieschade veroorzaken.

Roddelen en destructie: moreel en ethisch positioneren als kader

Het betoog van Van Dongen *et al.* kiest voor interactie tussen mensen als basis, en ziet acceptatie en verandering van de spelregels (procedures) als een doorgaand proces. In geval van roddelen gaat het daarbij om een proces waar interactie, betrekkingen, verhalen en sociale netwerk domeinen tussen mensen verder ontwikkeld kunnen worden. Als *constructief roddelen* een doorlopend proces is van ruimte maken en ontwikkelen van betrekkingen, verhalen en personen (Hoofdstuk 5), zal de negatieve waardering van roddelen gezien kunnen worden als een reactie op het doorbreken van dreigende blokkades en/of fixaties in een sociaal verband.

Door het interactieve perspectief in te bedden in een sociaal-constructieve benadering, betekent dit dat er ook bij roddelen aandacht is voor de verstrengeling van het moreel-ethische en de veelheid van sociale contexten en verschijnselen. De grenzen tussen een sociaal verband, het roddelen als sociaal verband, en het metacommuniceren over het roddelen, vervagen. Rationaliteit en emotionaliteit, individuele en institutionele oriëntatiepunten kunnen leiden tot een zekere meervoudigheid (polyfonie)

waaruit mensen tijdens de interactie kunnen putten. Een meervoudigheid die op haar beurt van mensen verlangt dat zij – in de lijn van Ten Bos – in een bepaalde situatie rond het roddelen of het metacommuniceren een voorkeur dienen uit te spreken voor een bepaald standpunt.

De zoektocht in dit hoofdstuk richt zich op momenten van stagnatie, blokkade en fixatie in een sociaal verband, waar tijdens het roddelen en metacommuniceren over roddelen aandacht voor gevraagd wordt. Het vraagt aandacht voor het ruimte maken tijdens het interacteren; voor de minimaal twee (maar meestal veel meer) sociale verbanden waar mensen bij betrokken zijn. Het is een ruimte die uitgewerkt zal worden in termen van ethisch positioneren.

Roddelen als een vorm van ethisch positioneren

In de volgende vormen van interacteren (roddelen en metacommuniceren) lopen we tegen situaties aan die ik als ethisch positioneren omschrijf:

- Mensen creëren een positie in een sociaal verband (betrekking) waarbij ethische en morele vragen gesteld kunnen worden ten aanzien van gedrag van mensen in een ander sociaal verband. Hier gaat het om het sociaal-structurele aspect van de interactie. (Van Dongen, *et al.*, 1996)
- Mensen ontwikkelen in de betrekking (met name tijdens het roddelen) verhalen die in bepaalde sociale verhoudingen en betrekkingen niet verteld kunnen of mogen worden. Hier gaat het om het sociaal-cognitieve aspect van de interactie. (Van Dongen *et al.*, 1996)
- Mensen zijn bereid afstand te nemen ('naast het roddelen te staan') en samen te praten over de redenen om over andere mensen te praten (roddelen); niet te zwijgen; of niet direct met de persoon in kwestie te communiceren. Er is hier wel sprake van een blokkade ten opzichte van bepaalde mensen en de persoon over wie geroddeld wordt.

Deze roddelsituaties benoem ik als constructief. Immers, de ontwikkeling van betrekkingen en verhalen worden niet geblokkeerd en verhalen (sociale constructies) kunnen zich verder ontwikkelen. Er is bij roddelen sprake van ontwikkeling van betrekkingen en verhalen – maar niet van alle betrekkingen en verhalen. Er is wel sprake van een impliciete of expliciete blokkade ten opzichte van bepaalde mensen en zeker jegens de persoon over wie geroddeld wordt – maar het roddelen, en daarmee de interactie, gaat door.

Bij Van Dongen *et al.* wordt ethisch positioneren – ook via roddelen vooral zichtbaar in de destructieve vorm. Tijdens de interactie maken blokkades en fixaties het noodzakelijk dat er een positie ontwikkeld wordt *naast* de sociale verhouding – om de zaken en de personen te bespreken die niet besproken mogen en kunnen worden; in ieder geval in de beleving van de mensen van een bepaald sociaal verband. De vraag is

of bij roddelen – de roddeltriade als een sociaal verband – ook sprake is van stagnatie, blokkade, en fixatie. In de komende zoektocht zal dit verkent worden.

Volgens Van Dongen *et al.* (1996) is er sprake van *destructie* als er sprake is van stoppen met interacteren: dat is met andere woorden ‘niet-interacteren’; waardoor betrekkingen en verhalen (ook tijdens roddelen en metacommuniceren over roddelen) zich niet mogen of kunnen ontwikkelen. Dit stoppen (niet-interacteren) kan bij roddelen een aantal vormen aannemen waardoor de ontwikkeling van betrekkingen en verhalen stagneert.

Het traceren van destructie bij roddelen vraagt dan ook aandacht voor de volgende contexten:

- Sociale verhoudingen waar bepaalde interactie, betrekkingen, verhalen en sociale netwerkdomeinen als ‘buiten de orde staand’ worden gekarakteriseerd.
- Roddelen als ‘derde omstandigheid’ die het mogelijk maakt over kwesties en personen te praten die in bepaalde sociale verhoudingen buiten de orde gesteld werden.
- Al dan niet aanwezige ruimte om over roddelen en sociale verhoudingen te metacommuniceren.

In Tabel 6.1 worden de vier oriëntatiegebieden uit Hoofdstuk 5 verbonden met stagnatie, blokkade en fixatie. Deze vormen een indicatie voor een wanwaarde (stagnatie, blokkade, fixatie of mogelijke schade) bij conflicten en onderhandelingen.

Ter voorkoming van misverstanden: er wordt niet gesuggereerd dat stagnatie, blokkade en fixatie leiden tot schade. Van Dongen *et al.* stellen dat stoppen of blokkeren een signaal is voor mogelijke wanwaarde. In deze Tabel zijn vier vormen die een indicatie kunnen geven van een wanwaarde opgenomen. Deze vier vormen zijn breder dan de twee termen die door Van Dongen *et al.* (1996) gehanteerd worden.

Roddelen betekent dat er sprake is van interacteren als reactie op een dreigend niet-interacteren in een bepaald sociaal verband. Stoppen betekent dat sociaal-structurele en sociaal-cognitieve componenten zich niet verder kunnen of mogen ontwikkelen. Bovenstaand schema is bedoeld als houvast bij het verkennen van mogelijke stagnatie, blokkade, fixatie en schade (wanwaarde, leed) bij achtereenvolgens interactie, betrekkingen, verhalen en sociale netwerkdomeinen.

Tabel 6.1: Niet-interacteren ('stoppen')

'NIET-INTERACTEREN'/ STOPPEN (NIET-ONTWIKKELEN van sociale-structurele en cognitieve componenten)					
Interactie Sociale verbanden	Stagnatie		Blokkade	Fixatie	Schade
Betrekking Tussen personen	Stagnatie		Blokkade	Fixatie	Schade
Verhaal Van personen	Stagnatie		Blokkade	Fixatie	Schade
Sociale netwerkdomeinen van personen	Stagnatie		Blokkade	Fixatie	Schade
Direct interacteren Indirect interacteren Metacommuniceren over het interacteren					

Interactie en destructie

In retrospectief kan niet-interacteren (en stoppen met de interactie) in termen van stagnatie, blokkade, fixatie en schade in drie contexten ervaren worden. Niet-interacteren kan in meer vormen dan alleen zwijgen (en meer genuanceerd) uitgewerkt worden. Zo kunnen mensen de interactie stoppen door de situatie te verlaten, maar het is ook mogelijk om de interactie te beperken tot een bepaalde functionele betrekking, of hetzelfde verhaal te 'echoën'.

Het inperken van de interactie tot de regel dat we altijd met en niet óver mensen praten, betekent dat er drie interactievormen resteren: niet-interacteren' (zwijgen); direct interacteren (direct met iemand praten) – en het metacommuniceren over deze twee interactievormen. Dit kan gezien worden als een actieve interventie en beperking van het moreel-ethische tijdens het interacteren. Dit betekent dat mensen uit de situatie willen stappen, om zo toch over mensen te kunnen praten. (Hirschman, 1970)

Inzake de herstart van de interactie is het al dan niet bestaan van consensus tussen de mensen die roddelen een interessante vraag. Door Bergman zijn drie modellen ontwikkeld om dit startpunt te beschrijven: (Bergmann, 1993, p. 91, 92, 97)

- Model A   Uitnodiging om te roddelen; acceptatie van de uitnodiging; het roddelverhaal.
- Model B   Uitnodiging om te roddelen; onderzoek; roddelverhaal.
- Model C   Uitnodiging om te roddelen; onderzoek; schijn verwerping; op-nieuw onderzoek; roddelverhaal.

Er is bij de uitwerking van de modellen weinig tot geen aandacht voor de situaties waarin er sprake is van het niet starten van de roddel.

Het blijkt niet mogelijk om (vooraf) eenduidig vast te stellen of inperken van de interactie (door roddelen buiten de orde te plaatsen) in alle contexten destructief is - zeker als mensen binnen bepaalde sociale verhoudingen overeenstemming (consensus) ontwikkeld hebben over welke interactievormen acceptabel zijn.

Betrekkingen en destructie

Mensen die interacteren binnen sociale verhoudingen (familie, vriendengroep, organisaties, institutionele verbanden) kunnen voortdurend van betrekking wisselen. Tijdens elke interactie zijn er betrekkingen die meer op de voorgrond treden; en andere die meer op de achtergrond blijven (Van Dongen *et al.*, 1996): "Ik spreek hier als ouder; niet als een van je vrienden."

Stagnatie kan ontstaan als een van de interactoren wil overstappen naar een andere betrekking, maar de ander niet bereid is (of: niet in staat is) mee te gaan in deze transitie. Een voorbeeld hiervan is dat iemand niet wil roddelen over een familielid, vriend, leidinggevende - terwijl de ander dit wel verwacht, vraagt, voorstelt.

Ook deze stagnatie (van betrekkingen) kan tijdens de interactie tot blokkade en fixatie leiden. En ook hier is niet (vooraf) duidelijk of deze stagnatie, blokkade of fixatie positief dan wel negatieve consequenties - in termen van schade (wanwaarde)- zal hebben voor een of meer personen, of het sociale verband.

Als er geen ruimte is - in termen van betrekking - over een kwestie te praten, óf het niet mogelijk blijkt een nieuwe positie (of ruimte) te creëren om wel naast de reeds bestaande verhoudingen over een bepaalde kwestie of persoon te praten, dan kan er sprake zijn van schade. En ook hier geldt dat de context sterk bepalend is of mensen het een wanwaarde vinden en noemen. De ontwrichtende roddeltriade kan dan wijzen op consensus, maar ook een fixatie van betrekkingen tussen mensen zichtbaar maken.

Verhalen en destructie

Verhalen worden bepaald door de betrekking tussen mensen. (Watzlawick *et al.*, 1970) Als bepaalde (of nieuwe) betrekkingen tijdens de interactie niet toegestaan zijn, heeft dat gevolgen voor de verdere ontwikkeling van verhalen. Als er geen ruimte is voor het vertellen van bepaalde verhalen, kan dat leiden tot stagnatie van de ontwikkeling ervan. Als er geen ruimte binnen een bepaalde professie is om over de (roddel)verhalen van de cliënten over de hulpverlening te praten, of als er geen ruimte is om met collega's negatieve (onderbuik)gevoelens ten aanzien van bepaalde cliënten te bespreken, dan kan dit schadelijk zijn voor de dienstverlening, de hulpverleners en de cliënten zelf. (Waddington & Fletcher; 2005) In bepaalde betrekkingen en contexten is er dan sprake van een blokkade (het verhaal kan niet verteld worden), en zo wordt de verdere ontwikkeling van het verhaal gefixeerd of gestopt.

Als er geen ruimte is voor de uitwisseling van bepaalde verhalen – als ze min of meer taboe verklaard zijn (Maassen & Oosterwijk, 2006) – heeft dat direct en indirect ook gevolgen voor zowel de verdere ontwikkeling van verhalen als het moreel-ethische aspect.

Het is niet eenduidig (vooraf) vast te stellen in welke situaties (contexten) verhalen meer – of juist minder – ruimte verdienen. In welke interactie, betrekking is een verhaal acceptabel; en wanneer spreken mensen van wanwaarde? Iemand heeft moeite het verhaal te vervolgen; iemand vertelt dat hij over dat probleem niet kan (en wil) praten; iemand blijft bij het verhaal – maar denkt er niet over om het (op basis van bepaalde gegevens) bij te stellen; iemand wil het verhaal vertellen, maar stelt ook zich niet verantwoordelijk te voelen voor de gevolgen die het vertellen van dit verhaal kan hebben.

Sociale netwerkdomeinen en destructie

De verwerking van eerdere interacties kan op meerdere manieren, individueel of sociaal, uitgewerkt worden. Samengevat gaat het om de interactie en betrekking tussen familieleden, vrienden, organisatie, medewerkers, professionals, functionarissen, bureaus, et cetera. Enkele of meerdere kenmerken kunnen dan gebruikt worden om mensen te ordenen en tot een bepaalde sociale of statistische groepering te rekenen. Ook betrekkingen kunnen gebruikt worden om een bepaalde verbondenheid aan te geven. Tijdens de interactie zal door mensen regelmatig gerefereerd worden aan bepaalde betrekkingen en kenmerken, die vervolgens relevant bevonden worden bij het evalueren van verhalen, betrekkingen en interacties. Op zijn beurt kan dit weer leiden tot het blokkeren (en tegelijkertijd fixeren) van bepaalde verhalen, betrekkingen en interacties.

Uit eerdere interacties (soms van onze ouders of zelfs voorouders) kunnen institutionele en organisationele vormen ontwikkeld zijn die hun waarde intussen hebben bewezen; of (in deze nieuwe context) juist niet meer waardevol lijken – zowel bij het omgaan met stagnaties, blokkades en fixaties, als schade tijdens interacties tussen mensen, als bij het verder ontwikkelen van betrekkingen en verhalen.

Bij de interactie rond roddelen en de ontwikkeling van verhalen en betrekkingen vormen de sociale netwerkdomeinen van mensen een belangrijk platform voor evaluatie en oriëntatie. Het is de verwerking – en al dan niet bewuste evaluatie van eerdere interacties – die (mede)bepalend zijn voor de ontwikkeling van morele en ethische regels, maar ook voor de ruimte die mensen ontwikkelen om meerdere – en soms *tegengrijpende* – verhalen naast elkaar te kunnen plaatsen. De ‘context van de context’ is dan aandacht waard. De morele en ethische waardering (positief dan wel negatief) van een verhaal, betrekking en interactie kan dan een persoonlijke (individuele) waardering worden, of een meer sociaal ingebedde.

Ook in geval van sociale netwerkdomeinen is het nauwelijks mogelijk vooraf aan te geven of het refereren aan een sociaal netwerkdomein zal leiden tot stagnatie, blokkade, een fixatie of schade. Het theoretische kader rond destructief roddelen biedt ook hier enkele oriëntatiepunten die kunnen helpen bij het ordenen van de veelheid aan mogelijkheden, en de afweging van meerdere ethische overwegingen die tijdens het interacteren op de voorgrond zijn getreden. De volgende vraag is dan of er een procedure ontwikkeld kan worden die enig houvast kan bieden bij het reageren op destructie bij roddelen. Is er sprake van destructie vanuit een bepaald sociaal verband tijdens het roddelen of bij het metacommuniceren over het roddelen? Naar welke sociale netwerkdomeinen wordt tijdens de interactie verwezen? Naar de wet, het geloof, het beroep, de organisatie, familie, gezin, buurt, vriendengroep, et cetera?⁵³

De schade van roddelen en destructie

Het voorgaande kader kan helpen bij het traceren van een mogelijke wanwaarde bij roddelen. Het is moeilijk om stagnatie, blokkade of fixatie, of schade in elke sociale context vooraf al destructief te noemen. De sociale context waar het roddelen en metacommuniceren over het roddelen plaatsvindt is altijd medebepalend om het roddelen als destructief te betitelen.

In de wetenschappelijk literatuur over roddelen worden drie situaties genoemd die als schadelijk ervaren kunnen worden. Deze drie situaties kunnen als oriëntatiepunten gebruikt worden om het mogelijk destructieve van roddel te bepalen.

Zondebokmechanisme en roddelen (het sociale verband)

Het zondebokmechanisme in de lijn van Girard staat voor een sociaal verschijnsel; namelijk het op totalitaire wijze vormgeven – of: *beschermen* – van een sociaal verband. Door iemand ergens de schuld van te geven, beschermen en vormen mensen hun specifieke verhoudingen. In combinatie met roddelen verwijst het zondebokmechanisme hier naar een manier om verhoudingen (betrekkingen) tussen mensen te vormen en intact te houden, waarbij een lid van het sociaal verband) min of meer geofferd wordt.

Vanuit een sociaal-constructieve benadering is het zondebokmechanisme een verhaal – een sociale constructie – over de manier waarop in een sociaal verband mensen geofferd worden om de eenheid van het sociale verband te smeden of te behouden.

Een persoon wordt (letterlijk of figuurlijk) geofferd om mogelijk destructieve krachten in het sociale verband onder controle te houden. Het slachtoffer (*in casu* de beroddelde persoon) wordt, volgens Girard, aangewezen als de oorsprong van 'het geweld'; of, minder sterk uitgedrukt: als oorsprong van een taai probleem, waar niet,

53 Dit zijn stuk voor stuk samenvattingen van eerdere interacties die samenkomen in een sociaal netwerkdomein.

of niet makkelijk, over gesproken kan worden in dat sociale verband. Het geweld of kwestie betreft bijvoorbeeld een groepsnorm of waarde die niet door deze persoon werd gerespecteerd. Een dergelijk offer is tevens een waarschuwing aan de groepsleden zich te committeren aan de waarden en normen van het betreffende sociale verband. Door iemand op te offeren (of: door over iemand te roddelen) wordt het roddelen een ritueel waarmee de eenheid van de sociale verhoudingen beklemtoond wordt. Het herhalende karakter – en het ontbreken van ontwikkeling in het ritueel en het streven naar verzachten van de schade naar personen die slachtoffer zijn, of mensen in het sociale verband die er last van hebben, kan reden zijn voor een interventie.

De ontwikkeling van verhalen over roddelen – en dus ook het creëren van een zondebok en de waardering voor deze verhalen kunnen niet losgekoppeld worden van (impliciete en expliciete) ethische en morele overwegingen van mensen in (meerdere) sociale, onderscheiden verbanden. Hier is bij het evalueren en waarderen van roddelen vaak een vierde partij nodig. Dat kan bijvoorbeeld een manager, een bedrijfsarts, een collega of een mediator zijn die de mensen betrokken in de roddeltriade uitnodigt of uitdaagt tot het creëren van ruimte die het ritueel kan verzachten, en (verwijtbare) schade richting de zondebok teniet kan doen of beperken.

Hiervoor zijn wel mensen nodig die dit mechanisme in (of buiten) de zich ontwikkelende verhoudingen kunnen herkennen, en die bereid zijn de verantwoordelijkheid op zich te nemen om verhalen en betrekkingen die op de voor- of achtergrond meespelen de ruimte te geven. Zo'n persoon moet andere mensen tot keuzes kunnen dwingen, om zo ruimte te creëren voor alternatieven.

Bij het vermoeden van een dergelijk zondebokmechanisme wordt van betrokkenen en omstanders aandacht gevraagd voor de alternatieve mogelijkheden waarmee het ritueel verzacht, of de schade voor de betrokkenen beperkt, kan worden. Dit zondebokmechanisme kan zich beperken tot een specifiek sociaal verband (bijvoorbeeld een gezin of team) maar ook meerdere sociale verbanden omvatten; bijvoorbeeld gezin, kerkgenootschap en buurt. Het zondebokmechanisme als sociale constructie biedt een mogelijk evaluatiepunt bij het specificeren ('waarderen') van schade voor personen betrokken bij het roddelen, roddel, en verhalen over roddel. Veel soorten roddel (zie hiervoor Hoofdstuk 3 bij De Backer, 2005) zijn echter niet exclusief gericht op de creatie van een zondebok.

Absolute en partiële in- en uitsluiting bij roddelen (de betrekkingen)

Een belangrijk kenmerk van roddelen is het gelijktijdig in- en uitsluiten van mensen. Het schadelijke van in- en uitsluiten van mensen door roddelen is het (nodeloos) beperken c.q. blokkeren van betrekkingen tussen mensen alsook het stigmatiserende effect - meestal door het fixeren van verhalen over mensen. Er wordt geroddeld over personen (in termen van sociale of statistische categorieën) die in de ogen van een

bepaald sociaal verband een negatief aspect benadrukken. Dit aspect alleen is dan al reden om geen betrekking met iemand aan te gaan. Het behoren tot de nieuwkomers, een bepaalde familie, vriendengroep of organisatie is dan reden om mensen uit te sluiten.

Het roddelen construeert een (minimale) betrekking met de beroddelde door over iemand te praten; maar het roddelen biedt geen ruimte om deze betrekking zich verder te laten ontwikkelen. Het beeld (verhaal) fixeert zich, en mag en kan zich niet verder ontwikkelen. Andere betrekkingen kunnen en/of mogen zich naast de minimale betrekking ook niet of beperkt ontwikkelen.

Door te roddelen is er altijd sprake van uitsluiten. En de vraag is of dit negatief dan wel positief gewaardeerd wordt - en door wie. Een en ander zal medebepaald worden door de context en de overwegingen van de mensen die roddelen. Er kan sprake zijn van een absolute of een partiële uitsluiting; en voorts is er de vraag of mensen bereid zijn hierover te metacommuniceren. En: is er ruimte om met de beroddelde persoon, naast het roddelen, andere betrekkingen te hebben en te ontwikkelen? En is er ruimte om de uitsluiting te verantwoorden?

Het uitsluiten van mensen kan constructief zijn, maar er zijn ook situaties waar het destructief genoemd kan worden.⁵⁴ Wat maakt het uitsluiten door roddelen van mensen destructief (met andere woorden: een wanwaarde) of schadelijk voor de persoon die uitgesloten wordt?

Reputatieschade en roddelen (de persoon)

Naast het zondebokmechanisme en in- en uitsluiten als mogelijk destructief aspect van roddelen (hoewel niet in alle situaties) kan reputatieschade als 'destructief' betiteld worden. Ook hier kan niet bijvoorbeeld gesteld worden dat reputatieschade door iedereen in algemene zin (en in elke situatie) negatief gewaardeerd zal worden. Ook hier geldt (in de lijn van Hoofdstuk 5) dat metacommuniceren ruimte geeft om na te gaan of het roddelen, de roddel, of het verhaal over roddelen schadelijk is of mag zijn in nieuwe betrekkingen tussen mensen. (en gedurende welke tijd)

Hier richt de aandacht zich op het schadelijke van roddelen voor de persoon over wie geroddeld is of wordt. Het verhaal kan niet waar zijn, de verteller van het verhaal kan de gegevens manipuleren en verdraaien, het roddelen kan tot meer of minder wantrouwen tussen mensen leiden. Resultaat kan wel zijn dat het roddelen de beroddelde persoon zodanig beschadigt, dat zijn functioneren in bepaalde sociale verbanden en betrekkingen onmogelijk wordt. Het problematische bij schade (mede)veroorzaakt door roddelen en roddelverhalen, is de waarde van het verhaal in een andere

54 Metacommuniceren over roddelen en de verhalen over roddelen – zoals in Hoofdstuk 5 uitgewerkt – kunnen in dat geval ondersteunend werken bij het in beeld brengen van de overwegingen om iemand via roddelen uit te sluiten.

context en betrekking. Belangrijker dan het waarheidsgehalte van het verhaal, wordt dan dat het verhaal verteld wordt om deze of gene persoon te schaden - door zaken uit de context te halen; of een verhaal te vertellen dat niet relevant is (of hoeft te zijn) voor de betrekking in de andere context.

Bij reputatieschade is dan de cruciale vraag – gesteld dat er geen ruimte is om tijdens de interactie de betrekkingen en de verhalen verder te ontwikkelen – hoe zich de morele en ethische afwegingen die in de verhalen zijn opgenomen een plek krijgen.

6.3. RODDELEN EN DESTRUCTIE, EEN METHODISCHE HANDREIKING

In het onderzoek naar destructie bij en rond roddelen is er aandacht voor de vormen van stagnatie, blokkade en fixatie zoals deze kunnen plaatsvinden tijdens de interactie, het ontwikkelen van betrekkingen en verhalen, en sociale netwerkdomeinen.

Het roddelen veronderstelt namelijk vaak een blokkade rond het doorvertellen over wie het verhaal verteld heeft. Verder is er sprake van het inperken van het aantal mensen aan wie het verhaal (nu) verteld mag of kan worden. Ook zijn er rond roddelen vaak beperkingen in de soort situaties waarin het verhaal wel (of juist niet) verteld kan worden. Dit zijn belangrijke condities die genoemd worden in de literatuur (Forster, 2004) om te kunnen interacteren en tot roddelen te komen:

- Als er tussen mensen consensus bestaat over de verhalen (eventueel over het accepteren dat er verschillende, tegenstrijdige verhalen naast elkaar bestaan) biedt dit ruimte voor het ter discussie stellen van de bestaande verhoudingen, en mogelijke uitwerking van deze verhoudingen bij voldoende steun in de toekomst.
- Als deze verhalen – door het roddelen te noemen – gediskwalificeerd worden in een bepaald sociaal verband, kan dit schadelijk zijn voor het betreffende sociale verband, de betrekkingen, en personen. Er is dan sprake van het blokkeren van de in het roddelverband ontwikkelde verhalen door deze te diskwalificeren (als roddel), en zo buiten de orde van bepaalde sociale verhoudingen te plaatsen. Wat overigens niet wegneemt dat deze verhalen wellicht binnen het sociale verband door (enkele) mensen wél als constructief ervaren kunnen worden.⁵⁵

Het gevolg van het geen ruimte geven om erover te praten (door te roddelen of metacommuniceren over het roddelen) betekent dat betrekkingen en verhalen zich niet verder kunnen ontwikkelen.

Welke interventies zijn er mogelijk als iemand stagnatie, blokkade, fixatie constateert in de sociale verhoudingen, of door het roddelen of het metacommuniceren over

55 Als het vervolgens niet mogelijk is – c.q. er geen ruimte is – om over het roddelen te praten (metacommuniceren) zoals dit in Hoofdstuk 5 voorgesteld; dan is er sprake van stagnatie, blokkade, fixatie die destructief genoemd kan worden.

het roddelen? Deze constatering vereist allereerst enige mentale ruimte om er over te denken (reflectie), en er vervolgens met iemand over te kunnen metacommuniceren. Dit metacommuniceren kan zich richten op het roddelen (de roddeltriade) maar kan zich ook richten op de sociale verhoudingen waarbinnen het roddelen ontstaat, en waar roddelen een mogelijke reactie vormt op stagnatie, blokkade, fixatie van betrekkingen en verhalen.

De volgende interventies zijn bij destructie door roddelen te overwegen:

- Interventie gericht op de verhalen (cognitieve aspect).
- Interventie gericht op de betrekkingen (sociaal-structurele aspect).
- Interventie gericht op de context (sociale verhoudingen).

Het uitgangspunt van deze drie interventies is dat het mogelijk is om naast het roddelen een positie te creëren. Dat kan door voor te stellen te metacommuniceren over het roddelen, zoals in Hoofdstuk 5 is uitgewerkt. Maar als dat niet mogelijk is dan kan voorgesteld worden van context te veranderen. Dat kan een andere ruimte zijn, een wandeling maken, een drankje gaan drinken of iets te gaan eten. Naar een sportwedstrijd of theateruitvoering te gaan. Een situatie (context) die ruimte biedt om nieuwe of andere verhalen over iemand te vertellen. Een situatie (context) die het mogelijk maakt een nieuwe of andere betrekking met mensen te creëren. Het introduceren van een *extra omstandigheid* partij, verhaal, situatie, et cetera - kan dan de ruimte doen ontstaan waarbinnen nieuwe betrekkingen mogelijk worden, en nieuwe – alternatieve verhalen de ruimte krijgen.

- Bij het zondebokmechanisme vraagt dit aandacht voor het openbreken van de interactie tussen mensen. Maar ook voor het ruimte maken voor de verhalen over de mogelijke gevolgen van het creëren van een zondebok voor het slachtoffer, en het zoeken naar alternatieve rituelen (interactiepatronen) teneinde de sociale bindingen die nagestreefd worden te bewerkstellingen.
- Bij het - mede door het roddelen - buitensluiten van mensen kan de volgende interventie overwogen worden: het in de termen van Elias en Scotson (1976) creëren of betrekken van van een derde partij (namelijk tussen gevestigden en buitenstaanders) waardoor de succesverhalen van de buitenstaanders versterkt kunnen worden. Deze succesverhalen kunnen vervolgens *naast* de stigmatiserende en buitensluitende verhalen van een deel van de gevestigden geplaatst worden. Een andere mogelijke interventie is het tijdelijk ruimte creëren voor buitenstaanders in bestaande sociale verbanden die anders voor die nieuwkomers afgesloten zouden worden. Het zoeken leidt ons dan naar contexten waar de groep die geneigd is buiten te sluiten, op een andere wijze betrekkingen aan kan gaan met de buitenstaanders; met als consequentie dat partijen nieuwe ervaringen - met en naast elkaar - op kunnen doen.

- Bij reputatieschade – gebaseerd op via roddelen verspreide, onjuiste, onvolledige, of manipulatieve informatie – kan de interventie zich richten op het corrigeren van het ontstane beeld door gebruik te maken van de juiste informatie over die persoon. Aanzetten tot discussies (gesprekken), gevoerd door de roddelende personen *naast* het roddelen, over het belang van deze informatie voor het huidige en toekomstige functioneren van een persoon in een bepaald sociaal verband, kan dan ook een interventie zijn. Evenals het eventueel ontwikkelen van nieuwe betrekkingen – verbonden met positieve verhalen – over de persoon waarover geroddeld wordt; als toevoeging aan de negatieve verhalen.

Indien betrokkenen en omstanders geen verantwoordelijkheid nemen of wensen te nemen voor de mogelijke schadelijke gevolgen van het roddelen (of het metacommuniceren over roddelen), dan kan dat ook een vorm van destructief roddelen genoemd worden. Het betekent wel dat de destructieve en negatieve waardering van roddelen deel wordt van de definitie van roddelen. (Thomas, 1994) Als mensen wel verantwoordelijkheid nemen – voor bijvoorbeeld de stagnatie, de blokkade, de fixatie of het leed – dan wordt dit door onder andere Thomas geen roddelen genoemd.

Als het uitgangspunt is dat roddelen voor mensen een manier is om om te gaan met spanningen, fricties, tegenstellingen in het leven en het samenwerken - en roddelen ruimte schept om hier met anderen over te kunnen praten, dan is het problematisch om roddelen *per definitie* destructief te noemen. Het is de moeite waard om aandacht aan te besteden aan mogelijke stagnatie, blokkade en fixatie tijdens het roddelen – door er over te metacommuniceren – zonder de verwachting of zekerheid dat de spanning, frictie of tegenstelling tijdens het metacommuniceren, het roddelen, of in de sociale verhoudingen waar geroddeld wordt - zal verdwijnen.

Vragen in de zoektocht naar roddelen en destructie

De verstrengeling van sociale verhoudingen, sociale verbanden, betrekkingen en het ethisch-positioneren-door-te-roddelen vraagt om een basis voor metacommuniceren. Het metacommuniceren creëert een nieuwe positie (omstandigheid) naast het roddelen. Hier vanuit kan dan het destructieve (stagnatie, blokkade en fixatie) besproken worden. De volgende vragen kunnen tijdens het metacommuniceren het zoeken ondersteunen:

- Is het roddelen een instrument dat (of: een omstandigheid die) mensen hanteren om situaties waar meerdere (soms tegengestelde) verhalen verteld en ontwikkeld kunnen worden, hanteerbaar te maken? Bij conflictsituaties kan dit ruimte bieden aan nieuwe verhalen.
- Op welke manier kunnen deze (roddel)verhalen in de sociale verhoudingen waarin geroddeld wordt een bijdrage leveren aan de verhalen?

- Op welke manier versterkt het roddelen en metacommuniceren over roddelen de blokkade en/of fixatie?
- Op welke manier kan een vierde (*extra*) omstandigheid gecreëerd worden naast de drie partijen die al door roddelen gevormd werden, zodat alternatieve betrekkingen en verhalen ruimte krijgen?

De mogelijke schade bij (minimaal) één persoon, de schade tussen twee personen, of de schade in een sociaal verband (geheel van sociale betrekkingen) kan dan zichtbaar en mogelijk besproken worden in termen van reputatieschade, schade als gevolg van in of uitsluiting, of zondebokvorming.

- Er wordt een zondebok gecreëerd om de sociale verhoudingen te beschermen en te bevorderen.
- Door te roddelen worden er mensen ten onrechte uitgesloten van betrekkingen dan wel functies en situaties - door mensen die niet bereid (of: in staat) zijn hun verhalen over bepaalde mensen verder te ontwikkelen, of ruimte te ontwikkelen voor betrekkingen met deze mensen.
- Mensen nemen geen verantwoordelijkheid voor de door het roddelen teweeggebrachte reputatieschade voor bepaalde personen.

Als er geen ruimte is om hierover te praten, dan is er sprake van destructie.⁵⁶ Interventies kunnen zich dan richten op de ontwikkeling van betrekkingen tussen mensen, de verhalen over mensen, en de verdere ontwikkeling van sociale netwerkdomeinen.

Zoals eerder betoogd is roddelen niet per definitie constructief of destructief. Het is de interactie die altijd bepalend zal zijn voor de resulterende positieve dan wel negatieve waardering. De resultante, de waardering van roddelen en het metacommuniceren over roddelen, houdt derhalve altijd een voorlopig (en simultaan) resultaat.

Oefening met mogelijkheden rond roddelen

Hieronder wordt de lezer uitgenodigd de ontwikkeling van een roddel in een vriendengroep te volgen. Het gaat om een roddel over een zus waarbij de hoofdpersoon als vriend en gezinslid betrokken is.

- Stel je voor dat:
  - Er door vrienden over je zus geroddeld wordt.
  - Een vriend vertelt dat je zus zaterdag heftig gezoend heeft met een jongen.
  - Het verhaal deels waar is.
  - Je beste vriend wil weten wat jij ervan vindt.
  - Je ervoor kiest het verhaal te (dis)kwalificeren als roddel.

⁵⁶ Als er (voldoende) ruimte is om binnen (of: rond) de organisatie of het beroep met elkaar te praten over het roddelen te metacommuniceren; dan is de procedure uitgewerkt in Hoofdstuk 5 bruikbaar.

- Je het met je zus bespreekt; maar zij er niet met jou over wenst te praten.
- Je beste vriend je vertelt met wie je zus gezoend zou hebben.
- Je die jongen kent - en wel bij je zus vindt passen.
- Je twijfelt tussen partij kiezen voor je vriend, of voor je zus.
- Je met je vriend bespreekt wat het betekent dat het verhaal over je zus misschien (of deels-) waar is.
- Je met een vertrouwenspersoon praat over de gevolgen van jouw keuze voor de relatie (betrekking) met je zus en je vriend. Maar ook voor de gevolgen voor je ouders, voor de mensen uit de buurt, en je vriendengroep.
- Et cetera.

De zoektocht heeft hier een wat vage context, omdat slechts een paar mensen in het verhaal werden opgenomen. Maar de context is wel van invloed op de ruimte die mensen voelen om zich iets dergelijks voor te stellen. Met een beetje fantasie kan het verhaal geplaatst worden in een modern, intellectueel Turks gezin; in een traditioneel Nederlands gezin; of in een streng gereformeerd gezin. En vrijwel iedereen zal er zich van bewust zijn dat elk in deze (drie) contexten gebruikt woord bepaalde associaties, beelden en vooroordelen op zal roepen.

Het verhaal rond de roddel is hier uitgeschreven vanuit de positie en betrekking van een broer. De volgende vragen geven een beeld van de diversiteit van betrekkingen en mogelijke belevingen en ervaringen, die tot andere verhalen (inhouden) kunnen leiden:

- Stel je voor dat jij de zus bent.
- Stel je voor dat jij de vriend bent.
- Stel je voor dat jij de vertrouwenspersoon bent.
- Stel je voor dat jij de beste vriendin, of de oudste zus, van de zus bent.

De vraag is bij al dit 'zich voorstellen' of het tot stagnatie, blokkade, fixatie in de betrekking tussen bijvoorbeeld zus en vriend zal leiden. Kan het verhaal over deze zus zich verder ontwikkelen - en wat is waar, en wat niet? En hoe belangrijk is het of het verhaal waar, deels waar, of totaal niet waar is? Wat betekent het voor de betrekkingen tussen mensen - zus, vriend, ouders, et cetera?

6.4. EEN VOORLOPIGE CONCLUSIE

In het voorgaande werd betoogd dat de bestudering van roddelen op louter rationele gronden het risico loopt teveel voorbij te gaan aan de kracht, polariteit en dynamiek van emoties zoals die tijdens interactie voelbaar en waarneembaar worden.

Echter, het thema van ethiek en moraliteit bij roddelen kan niet voorbijgaan aan emoties die tijdens de interactie (als kracht, polariteit of dynamiek) mede

richtinggevend blijken te zijn. Soms blokkeert iemand, soms voelen we dat een verhaal in een bepaalde betrekking of sociaal verband ongepast is. En soms is de afstand tussen de verwerking van eerdere interacties – sociale netwerk domeinen – en de huidige interactie gevoelsmatig en/of verstandelijk niet te overbruggen.

Toekomstig onderzoek naar roddelen in georganiseerde of generationaliseerde sociale verbanden vraagt aandacht voor het vinden van het juiste evenwicht tussen ratio en deze emoties en relaties bij het roddelen, en het praten over roddelen. Het kan voortbouwen op dit onderzoek naar het ontwikkelen van betrekkingen en verhalen over roddelen. Allereerst kan het mensen (inclusief onderzoekers) ondersteunen die willen metacommuniceren over roddelen; en wel bij hun reflectie op de vier genoemde (samenhangende) punten: interactie, betrekkingen, verhalen en sociale netwerk domeinen. Minimale reflectie op de beelden en gedachten die samenhangen met de relatie mens en wereld - hoe mensen voelen en denken over de wereld en zichzelf – kan ons hierbij verder helpen.

De vraag is hierbij of we geneigd zijn deze beelden en gedachten te objectiveren of juist te subjectiveren - of dat we bereid zijn die interactie tussen mens en wereld als startpunt te nemen. Kiezen we de interactie als startpunt, dan kunnen we dit reflecteren verder verbreden teneinde in die interactie het juiste evenwicht tussen denken en voelen te bereiken. Hierbij zullen we moeten accepteren dat onze gedachten en gevoelens voortkomen uit deze interactie – er het resultaat van zijn. En dat we zelf een bijdrage leveren, maar ook (direct en indirect) de bijdrage van de ander aan de wereld moeten accepteren, als zijnde het resultaat van een ontwikkeling.

Uiteraard is het dan mogelijk het denken en voelen hanteerbaar te maken door het subjectiveren of juist objectiveren van onze belevingen en ervaringen. We objectiveren onszelf als denkend persoon, en accepteren dat er belevingen en ervaringen zijn die ons denken en voelen vorm geven.

Op dit punt in deze studie naar roddelen (het praten over anderen, en het metacommuniceren-over-praten-over-andere(n)) kan dan de vraag gesteld worden of er momenten zijn dat het gesprek stagneert of blokkeert, of dat het verhaal zich niet verder kan of mag ontwikkelen. Gevolgd door de vraag of er sprake is van schade of leed (bij onszelf of anderen) als gevolg van roddelen. In zekere mate ontlopen we de confrontatie en de verantwoordelijkheid in bepaalde sociale betrekkingen door met elkaar te roddelen, in plaats van een interactie te blokkeren, of een confrontatie aan te gaan.

Op zo'n moment kan er sprake zijn van een soms niet rationeel verklaarbare blokkade, een stagnatie van de betrekkingen tussen mensen. Die staat wel voor het momentum waarop iets niet langer emotioneel te verdragen is. Soms kan het verhaal over roddelen voor de betrokken persoon een zekere 'buitenwetenschappelijke' waarde' (waarheidsgehalte) hebben – bijvoorbeeld een buiten de wetenschappelijk orde liggend geloof of ideologie. Dit zijn belangrijke aspecten bij het percipiëren van een

wanwaarde (stagnatie, blokkade en fixatie van de interactie); maar ook bij leed en schade als gevolg van specifieke vormen van roddelen zoals zondebokvorming, uitsluiting en reputatieschade. Hierbij kan en moet gezocht worden naar interventies die tijdens de interactie ingezet kunnen worden.

‘Er naast gaan staan’ – oftewel het zoeken naar een andere betrekking met iemand, het vertellen van een ander verhaal, of een andere context creëren is zoeken naar een wél op de betrekking aansluitende vormgeving van een verhaal; naar een (nieuwe) betrekking waar de interactie mee voortgezet kan worden; naar het construeren van een sociale context die voldoende ruimte en veiligheid biedt om de gedachten of gevoelens wél te uiten. Het komt er vooral op aan het voorstellingsvermogen de ruimte te geven om los te komen van een bepaalde vorm van interacteren (roddelen, zwijgen, niet met iemand willen communiceren, niet bereid zijn over de gekozen communicatie/interactie te communiceren), en je vervolgens af te vragen wat de reden is dat ik roddel, wat de reden van mijn niet-zwijgen is; en waarom ik al dan niet met iemand kan of wil praten over deze kwestie of persoon. En waarom ontbreekt soms de bereidheid om een nieuwe betrekking te ontwikkelen waarmee de interactie weer vlot getrokken kan worden, en waarmee situaties en contexten gecreëerd kunnen worden die mensen meer ruimte schenkt?

Een dergelijke ruimte zou naar mijn mening tot de geboorte van nieuwe verhalen (zie ook Hermesen, 2017) kunnen leiden – juist waar binnen de huidige sociale verhoudingen stagnatie, blokkades, fixaties en leed of schade in het samenleven gangbaar zijn.

HOOFDSTUK 7.

NAAR EEN AFRONDING

Dit hoofdstuk vormt de afronding van een proces – een onderzoek. De ontwikkeling van het verhaal over dit onderzoek is uitgewerkt en verantwoord in de voorgaande hoofdstukken. Een belangrijk vraag bij de start was: ‘Is een verbod op roddelen een passende reactie op roddelen in organisaties?’ Met daaropvolgend de vraag ‘Is het diskwalificeren van bepaalde verhalen in termen van onderbuikgevoel of roddel wel verstandig?’

Antwoorden op deze vragen werden gezocht in de wetenschappelijke literatuur over roddelen, in de interactie tijdens de lesprogramma’s, een veldonderzoek, en in de verwerking van de resultaten van dit alles in dit verslag.

Doel van het onderzoek is uiteindelijk geworden het ontwikkelen van een theoretisch perspectief dat zich richt op de interactie – het intermenselijke aspect van roddelen – en het ontwikkelen van een methodische handreiking voor het beschrijven en omgaan met roddelen voor mensen in en rond organisaties.

De centrale onderzoeksvraag is dan ook geworden hoe een instrument (theorie en methodiek) ontwikkeld kon worden om roddelen en het metacommuniceren over roddelen in sociale verbanden (organisaties en beroepen) te beschrijven en te analyseren. Op die wijze kon vervolgens – in samenspraak met anderen – nagegaan worden welke reactie gegeven de context aansluit op de gedachten en gevoelens van mensen die via het roddelen en metacommuniceren verwoord zijn; welke reactie ruimte geeft om de interactie voort te zetten, en hoe schade of leed binnen het sociale verband (of de betrekking en de personen) voorkomen kan worden of beperkt.

Het vraagt van mensen een zoekende houding ten opzichte van de mogelijke constructieve of destructieve gevolgen van het roddelen en het metacommuniceren over roddelen. Hier moet ruimte geschapen worden om de betrekkingen en verhalen – ontwikkeld via het roddelen en metacommuniceren – deel te laten worden van het geheel aan betrekkingen en verhalen van en tussen mensen. De onmogelijkheid om die ruimte te ontwikkelen, kan leiden tot ontwrichting van de menselijke betrekkingen.

Dit hoofdstuk vraagt aandacht voor het onderbuikgevoel; waarna enkele theoretische en methodische bijdragen volgen, en afgesloten wordt met enkele suggesties voor het onderzoeken van roddelen in de praktijk. Zoals eerder beschreven gaat het hier om onderzoek vanuit een interactief perspectief en sociaal-constructieve benadering, zonder daarbij het hermeneutisch-interpretatieve en empirisch-analytische los te laten.

7.1. RODDELEN EN HET ONDERBUIKGEVOEL

Bij wijze van afsluiting van mijn onderzoek naar roddelen, roddel en verhalen over roddelen stap ik hier eerst kort uit mijn wetenschappelijke en onderwijskundige inclusies om vanuit een drievoudig moreel-ethisch engagement het roddelen, roddel, en de verhalen over roddelen breder te waarderen.

Het absurde

Allereerst is en blijft het nodig om naast het rationaliseren van sociale verschijnselen en sociale netwerken ook de culturele en irrationele dimensies ruimte te geven. Ook al heeft een deel soms een groot deel van het culturele geen rationele basis, de irrationele trekjes die het menselijk leven heeft, kunnen met rationaliteit nauwelijks volledig beschreven, geanalyseerd en verklaard worden. Geloof, spiritualiteit, intuïtie, impulsief reageren, gevoelens (passies en fascinaties) die mensen in hun greep houden, kunnen in sommige sociale verbanden netwerkdomeinen teveel of juist te weinig ruimte krijgen. Verhalen die mensen vertellen – over zichzelf of anderen – worden in bepaalde sociale netwerkdomeinen als schokkend ervaren. En er zijn verhalen over mensen en gebeurtenissen die taboe zijn (en blijven) in bepaalde betrekkingen en interacties.

De interactie tussen wereld en mens kan betrekkingen en verhalen vormgeven die absurde trekjes vertonen, waar dan geschokt op gereageerd wordt. Het is geen wetenschappelijk gefundeerd uitgangspunt maar een overtuiging – irrationeel wellicht – die hier pleit voor ruimte geven én nemen. Juist het ruimte geven aan bepaalde vormen van interacteren – en om dit verder uit te werken en te verkennen – kan niet alleen de wereld en de mensen, maar ook de wetenschap verder helpen. Zo kan het luisteren naar de verschrikkelijke verhalen (van seksueel misbruik, het martelen en doden van mensen) vanuit het perspectief van de daders helpen bij het bestrijden en verminderen van diezelfde verschrikkingen. Ook de hoopgevende verhalen van mensen die zich verzetten tegen uitzichtloze, onmenselijke situaties kunnen het menselijk leven dragelijker maken. Ik pleit er niet voor om het roddelen te verheerlijken, maar wel om roddelen en het metacommuniceren over roddelen de ruimte te geven. Het zijn niet altijd mooie verhalen, en soms met een duidelijke negatieve lading of een gemene, valse intentie; maar het zijn verhalen van mensen: soms vanuit het hoofd, soms vanuit het hart en soms vanuit de onderbuik. (Ten Bos, 2003)

Het overbruggen van hiërarchie

Een tweede mogelijk irrationeel aspect in mijn denken, voelen en handelen is het streven om tegenstellingen – in de sociale verhoudingen – te overbruggen. Roddelen kan in sociale verbanden een uitstekende bijdrage leveren aan het overbruggen van de tegenstellingen. Het construeert altijd een plek naast de geformaliseerde sociale verhou-

dingen; het doorbreekt de hiërarchische betrekkingen, en schept ruimte voor andere ethische posities om uitspraken te doen over mensen en zaken in een sociaal verband. Mensen krijgen de ruimte om elkaar in vertrouwen verhalen te vertellen, anderen te vermaken met deze verhalen, emoties te ventileren, een beetje te beïnvloeden, soms te binden, en vaak ook te informeren over zaken en mensen die (nog?) niet besproken mogen of kunnen worden.

‘De buik roddelt’ – een omschrijving van roddelen in Van Dale (1976) die ik ‘ge-transformeerd’ heb naar de onderbuik – de plek waar voedsel verwerkt wordt en de seksuele lust zich ontwikkelt. De onderbuik roddelt, en vraagt hoe dan ook aandacht. In mijn uitwerking gaat het om de verhalen die in sociale verbanden de ronde doen en die (net als concrete onderbuikgevoelens) om aandacht vragen – en naar mijn mening die aandacht ook verdienen.⁵⁷ Bij roddelen dient er op zijn minst ruimte te zijn om er over te kunnen praten, en naar begrip te zoeken. Het gaat om begrip dat ertoe leidt dat mensen hoog en laag in de organisatie verhalen kunnen, mogen en willen vertellen die mogelijk relevant zijn voor het geheel, de betrekkingen of de personen. Maar ook begrip voor het blokkeren van verhalen, het vertragen van de ontwikkeling van verhalen, en ontwikkelingen die verhalen proberen te fixeren – ook door roddelen. Maar altijd wel met de achterliggende intentie dat verhalen, betrekkingen zich verder mogen ontwikkelen. Stagnatie, blokkade, fixatie en schade – ook als dat via roddelen plaatsvindt – behoort mijns inziens altijd van tijdelijke aard te zijn.

Rechtvaardigheid

Mijn derde, ietwat irrationeel gefundeerd streven tijdens dit onderzoek was de wens aandacht te besteden aan roddelen binnen het sociale verband ‘beroepsopleiding’. Dit streven is gebaseerd op de overtuiging – of gevoel? dat het roddelen en het metacommuniceren-over-roddelen een positieve bijdrage levert in het vormgeven van verzet. Het roddelen kan mensen informeren over de steun die een specifiek roddelverhaal heeft binnen de bestaande sociale verhoudingen; en kan zo tot verandering binnen de bestaande verhoudingen leiden. (Krackhardt & Hanson, 1993; Ten Bos, 2003; Clegg & Iterson, 2009)

Deze drie moreel-ethische overtuigingen hebben het onderzoek mede gedragen, en die erop wijzen dat het beter zou zijn ruimte te geven aan een manier van communiceren (‘onderbuikgevoelens’) die in organisaties en beroepen vaak ten onrechte gezien wordt als ondermijnend, niet-gepast, ondoordacht.

57 Ook uit Van Dale (2005): “Roddelen is de literaire schepping van het volk dat zelf de pen niet voert.” (Bron: A.F.Th. van der Heijden)

De onderbuik niet heilig verklaren

De onderbuik wordt hier niet heilig verklaard. Het pleidooi is om naast het hoofd en hart ook de onderbuik de ruimte te gunnen. Het roddelen (en metacommuniceren over de roddelverhalen) kan in sociale verbanden – beroepen, werkorganisaties en instituties – helpen bij het praten over mensen en het bestrijden van zwijgen – zonder dat het consequenties zou moeten hebben voor de werkelijk kwetsbare mensen hoog of laag in het betreffende sociale verband. Dit onderzoek heeft als doel een wetenschappelijk basis te ontwikkelen bij het kijken naar de bijdrage van roddelen aan rechtvaardigheid in zowel kleine als grotere sociale verbanden. Ik acht het aannemelijk dat juist roddelen het mogelijk maakt dat mensen in hiërarchische en machtige sociale verbanden zich blijven afvragen of bepaalde gedragingen, standpunten of meningen wel ethisch en moreel gezien acceptabel zijn – ook gezien vanuit het standpunt van anderssoortige sociale verbanden.

Bij het analyseren van roddelen blijkt het aandacht geven aan gevoelens dus noodzakelijk. Er ontstaan echter direct problemen bij het theoretisch en praktisch ordenen en waarden van emoties, omdat daaruit uiteraard een zoektocht volgt naar de verwevenheid van emoties met de ontwikkeling van betrekkingen en verhalen, alsook naar de wijze waarop eerdere verwerkte interacties verwerkt zijn. Het negatief waarden van bepaalde emoties en gevoelens door ze te lokaliseren in de onderbuik impliceert een onderscheid in hogere en lagere gevoelens. De vraag luidt dan: 'Hoe, en in welke interactie, heeft zich bij deze gevoelens het onderscheid in 'hoger' en 'lager' ontwikkeld?' En welk oorzakelijk verband wordt er tussen bepaalde gevoelens, en een bepaald lichamelijk gebied gelegd? Het zijn moeilijke vragen, als het over de gevoelswaarde van woorden en verhalen in een bepaald sociaal verband gaat. Geconstateerd wordt dat het woord onderbuik in verbinding met gevoelens (zoals in onderbuikgevoelens, maar evenals bij de term 'roddelen') bij veel mensen ongunstige associaties oproept. Het woord roddelen kent, meer dan het Angelsaksische *gossip*, nogal wat negatieve connotaties. Onderbuikgevoelens en roddelen verdienen aandacht, niet alleen omdat ze er zijn, maar ook omdat ze een zekere instabiliteit en ambiguïteit zichtbaar kunnen maken. Dit kan echter alleen als deze gevoelens en gedachten verwoord kunnen en mogen worden, erover nagedacht wordt, en er met iemand over gepraat kan worden.

De indruk bestaat ook dat mensen geneigd zijn onderbuikgevoelens en roddelen eerder toe te schrijven aan anderen dan aan zichzelf. Iets benoemen als 'onderbuikgevoel' en 'roddelen' wordt dan gebruikt om een gevoel of een verhaal van een ander te diskwalificeren of buiten de orde te stellen. Zich laten leiden door gevoelens uit de onderbuik wordt dan gezien als niet-doordacht, en als het ontbreken van enige mogelijkheid tot reflectie. In plaats van roddelen (en praten over roddelen) buiten de eigen orde of een bepaald rationeel systeem te plaatsen, kan, in lijn met voorgaande

redenering, het verwoorden van deze lagere gevoelens echter juist ook tot een nieuw evenwicht leiden; namelijk evenwicht tussen dat wat er is, en dat wat aandacht en onderzoek waard is.

Het gekozen interactieve perspectief plaatst moraliteit niet alleen *in* personen, maar stelt tevens dat moraliteit ook voortdurend in en tussen personen verder ontwikkeld wordt. (Buber, 1998; Duyndam & Poorthuis, 2003) Bovendien wordt binnen een interactioneel perspectief het morele en ethische aspect niet als algemene regel voor elke situatie genomen, maar wordt in iedere situatie opnieuw het morele en ethische aspect ontwikkeld. Met als resultante dat opbrengsten uit een interactie tussen mensen noch door de ene persoon geclaimd kunnen worden, noch door de andere. En elk mens zal verantwoordelijkheid dienen te nemen voor de eigen bijdrage aan het (eind)resultaat, en voor de consequenties van een interactie die gezamenlijk vormgegeven werd. (Camus, 1951) Bij roddelen verloopt dit niet anders dan bij een conflict, onderhandeling of samenwerking; en verder bij alle andere sociale verschijnselen die mensen samen construeren en met elkaar verbinden.

Ik pleit ervoor om de gevoelens in de (onder)buik, en de (soms negatieve) verhalen over anderen, aandacht te geven; er met elkaar over te praten, en te zoeken naar een manier om samen met anderen adequaat om te gaan met het praten over anderen. (roddelen) De contradicties en ambiguïteit die dit bij onszelf en anderen kan oproepen, vraagt dan een zekere ironie, mildheid, en vooral acceptatie van een zekere mate van inconsistentie in onze eigen verhalen, en in de verhalen-van-anderen-over-anderen.

7.2. THEORETISCHE EN METHODISCHE BIJDRAGE

In Hoofdstuk 1 is de ontwikkeling van mijn fascinatie met roddelen beschreven middels verhalen die mijn grenzen overschreden. Die fascinatie werd eerst uitgewerkt in een vraag naar de bijdrage van roddelen aan het sociale kapitaal van sociale verbanden. Daarna werd met name gezocht naar patronen in de beleving en ervaring van mensen in een bepaalde positie in een bepaald sociaal verband. Uiteindelijk werd het een zoektocht naar kaders en procedures om over (constructief en destructief) roddelen te praten. Een en ander leidde tot drie methodologische benaderingen om naar het sociale verschijnsel roddelen en metacommuniceren te kijken: alsof het roddelen een object is; als subjectieve beleving en ervaring van het verschijnsel; en met een interactieve manier van kijken naar het verschijnsel. De ordening van de theoretische beschouwingen heeft zich eerst gericht op de mogelijke gevolgen – in functionalistische termen – van roddelen, en de vele soorten roddels die in de evolutie van menselijk samenleven zijn te herkennen. Het was het intermenselijke perspectief dat uiteindelijk de ruimte bood om tot een werkelijk interactief theoretisch perspectief

te komen, en dat het meest geschikt bleek om roddelen, roddel, en verhalen over roddelen verder te beschrijven. Maar ook was het een handreiking voor een methodische procedure om het roddelen en de roddel in termen van betrekkingen en verhalen verder te ontwikkelen.

De vraag op welke manier mensen (en in het bijzonder beroepskrachten in organisaties) kunnen reageren op het roddelen is in Hoofdstuk 5 en 6 uitgewerkt vanuit een interactief perspectief met aandacht voor constructieve en destructieve vormen van roddelen en het metacommuniceren over roddelen. De methodische handreikingen, procedures en vuistregels die aansluiten op deze theoretische kaders geven houvast bij de zoektocht naar een wetenschappelijke systematiek voor het ontwikkelen van sociale en cognitieve structuren in de verhalen over roddelen.

Min of meer subjectieve verhalen kunnen de beleving en ervaring van een persoon wel degelijk beschrijven, en ze kunnen ook de mogelijkheid bieden om te zoeken naar patronen en regelmatigheden, al dan niet verbonden met een bepaalde positie in een sociaal verband of een roddeltriade. Ook kan het ondersteuning bieden bij het uitwerken van een conceptueel model dat het mogelijk zou maken bepaalde aspecten van roddelen te relateren aan de oorsprong en de gevolgen van roddelen in een bepaalde context.

De wetenschappelijke beschouwingen over roddelen zoals samengevat in Hoofdstuk 3 vormen de basis van een aantal analytische instrumenten die gebruikt werden om het roddelen wat rijker en ruimhartiger te beschrijven. De ordening naar de mogelijke oorsprong van roddelen - in termen van soorten roddels, het intermenselijke aspect van roddelen, en de mogelijke functies of gevolgen van roddelen - geven houvast bij het metacommuniceren over roddelen.

Praktijkervaringen zoals gepresenteerd in Hoofdstuk 4 beschrijven de methodologische verschuivingen die tijdens het onderzoek hebben plaatsgevonden. Ze illustreren de overgang van wetenschappelijk gefundeerde instrumenten om roddelen te analyseren, naar instrumenten voor het beschrijven van roddelen.

Het interactieve theoretische perspectief en de methodische handreikingen zoals uitgewerkt in Hoofdstuk 5 leverden uiteindelijk een viertal oriëntatiegebieden op, waarmee men in en rond sociale verbanden (in het bijzonder organisaties) op een constructieve manier over roddelen kan metacommuniceren. En waardoor ook ruimte ontstaat om verhalen en betrekkingen in en tussen mensen verder te ontwikkelen.

In Hoofdstuk 6 volgde bij wijze van afsluiting een theoretische zoektocht naar de destructieve aspecten van roddelen bij interactie. Stagnatie, blokkade, fixatie en mogelijke schade tijdens de interactie (roddelen, en metacommuniceren-over-roddelen) blijken indicatoren te zijn van mogelijke destructie. Er is met name gezocht naar waar stagnatie, blokkade, fixatie (en mogelijke schade) bij roddelen de ontwikkeling van verhalen en betrekkingen destructief kunnen maken. Roddelen blijkt gebruikt te

kunnen worden om dreigende stagnatie, blokkade, fixatie en schade te reguleren, omdat het een derde omstandigheid construeert waarin mensen een betrekking kunnen vormgeven om zaken en personen die binnen bepaalde verhoudingen niet besproken kunnen worden, wél te bespreken. Uiteraard kan deze oplossing (roddelen) evenals het metacommuniceren over het roddelen zelf ook weer tot stagnatie, blokkade, fixatie en schade leiden.

Naast de ontwrichtende roddel zoals beschreven in Hoofdstuk 5, troffen we in de literatuur over roddelen drie situaties of contexten aan die vanuit een interactief perspectief houvast kunnen bieden bij het vaststellen van mogelijke destructie bij roddelen: het creëren van een zondebok (teneinde het sociale verband te handhaven); het uitsluiten van mensen; en reputatieschade (door het ontwikkelen van gegeven bepaalde betrekkingen niet-relevante verhalen). De procedures en spelregels om de ontwikkeling van betrekkingen en verhalen bij roddelen op gang te brengen en voortgang te laten vinden, zijn ook benoemd. Zo is het construeren van een EXTRA omstandigheid *naast* het roddelen en metacommuniceren een mogelijkheid, waarbij het uiteindelijke doel van het creëren van deze extra omstandigheid de verdere ontwikkeling van het denken (sociale cognitieve ontwikkeling) van mensen beoogt, en waarbij ook ruimte geboden wordt voor verdere wisselwerking met de sociale werkelijkheid. (sociaal-structurele ontwikkeling)

7.3. PRAKTIJK, ONDERWIJS EN WETENSCHAPPELIJK ONDERZOEK

De onderwijsprogramma's (lessen en toetsopdrachten) die ontwikkeld zijn voor studenten van de Hogeschool Rotterdam vormden samen met de wetenschappelijke beschouwingen over roddelen een belangrijke basis voor de ontwikkeling van de instrumenten om het sociale verschijnsel roddelen te onderzoeken en te duiden. Zoals eerder opgemerkt, werden instrumenten om roddelen te analyseren opgevolgd door instrumenten om roddelen te beschrijven. De analyse van de verhalen over roddelen vanuit het werk en privéleven van studenten hebben het wetenschappelijke denken voortdurend gevoed, zoals ook de toepassing van wetenschappelijke literatuur de praktijk voedde. De zoektocht naar adequate analyse en beschrijving van het roddelen in die werkpraktijk bracht eerst de verhalen over het roddelen op gang, waarna de zoektocht naar regelmatigheden en patronen in deze verhalen een aanvang nam. De verhalen over roddelen in de dagelijkse praktijk van de studenten werden vervolgens sociale constructies over roddelen. (Houweling & Letiche, 2010)

Zo verlegde het aandachtspunt van het onderzoek zich uiteindelijk meer naar de sociale constructie van roddelen, met aandacht voor een veelheid aan theoretische perspectieven en constructie in termen van oorsprong van roddel. De aldus

ontwikkelde beschrijving en definitie van roddelen als intermenselijk verschijnsel - en de vele functies en gevolgen van het roddelen voor personen en sociale verbanden - kwamen in de lessen steeds meer centraal te staan. Door de veeljarige interactie met de studenten werd het de onderzoeker eens te meer duidelijk dat het zeker geen vanzelfsprekendheid is dat er in de praktijk - ook niet in het algemeen - over roddelen gesproken wordt. De beroepsvorming staat het eerder beschreven 'naast-de-situatie-staan' soms in de weg. Studenten wordt geleerd vanuit een bepaald beroepsmatig perspectief naar een probleem te kijken. Een wetenschappelijk ingebedde onderzoeksbenadering - zeker als daar meerdere benaderingen naast elkaar bij mogelijk zijn - blijkt dan eerder tot verwarring te leiden. (Letiche, 2010)

Toch kan op basis van dit onderzoek en de daarin beschreven ervaringen mensen in de praktijk geadviseerd worden het sociale verschijnsel roddelen te omarmen, en het roddelen als een relevant (en wellicht zelfs *essentieel*) onderdeel van het samenwerken in werkorganisaties en het leven in sociale verbanden aandacht te geven. Meer aandacht voor roddelen zou ook van belang kunnen zijn bij de verdere beroepsvorming in organisaties en instituties - als aanvullende, soms corrigerende, en soms vermakelijke informatiebron. In die zin kan roddelen, en het leren metacommuniceren over roddelen, een bijdrage leveren aan de arbeidsverhoudingen. En dat geldt ook voor beroepsvaardigheden waardoor mensen de ontwikkeling van hun medemensen in breder perspectief leren zien - breder althans dan die ene betrekking (functie, beroep, professie) in een organisatie die kan leiden tot schade voor mens en organisatie.

Voor het onderwijs - en met name het hoger beroepsonderwijs - volgt hieruit de opdracht beroepskrachten te leren nadenken over de betekenis van de vele betrekkingen en verhalen die studenten (maar ook docenten) meenemen in organisatie en beroep. Leer studenten de vaardigheden om betrekkingen tussen mensen, en verhalen van mensen, gaande te houden. In zekere zin worden mensen door betrekkingen en verhalen als gevolg van roddelen (en het metacommuniceren over roddelen) méér dan een positie in een bepaald sociaal netwerk.

Ten aanzien van zowel wetenschappelijk als praktijkonderzoek is het onderhavige onderzoek tenslotte een pleidooi voor meer aandacht voor een situationele, sociaal-constructieve en interactieve manier van onderzoeken, naast of in combinatie met hermeneutisch-interpretatief en empirisch-analytisch onderzoek. Mogelijk kan een manier van onderzoeken vanuit de werkpraktijk meer recht doen aan de complexe interactie vanuit meerdere betrekkingen in en tussen mensen. Daarbij kan de aandacht ook gericht worden op de ontwikkeling van mensen tijdens en na het onderzoek. Een dergelijke zoektocht kan mijns inziens gezien worden als een aparte betrekking (en sociaal verband) met personen, die ook weer tot verdere ontwikkeling van betrekkingen en verhalen kan leiden. Een belangrijke zienswijze is dat door de ontwikkeling van verhalen over zaken en mensen in sociale verbanden schade - zoals de eerder

genoemde, onnodige ontwrichting, reputatieschade, in en buitensluiting, en zondebokvorming – kan worden voorkomen of beperkt.

7.4. DISCUSSIE EN VERDER ONDERZOEK

Het onderzoek naar roddelen in de werkpraktijk van studenten heeft geleid tot een methodologische benadering die het accent legt op de interactie, en ingebed is in een (vertrouwelijk) zoeken naar de betekenis en beleving van het roddelen binnen de bestaande machtsstructuren van organisaties en institutionele verbanden. Het veronderstelt bij onderzoekers een gevoeligheid voor de werkpraktijk waarin op termijn vanzelfsprekende verhoudingen binnen de organisatie of institutie ter discussie gesteld kunnen worden. Op zo'n plek dient er ook ruimte te zijn om over deze verhoudingen veilig te kunnen metacommuniceren. Bijvoorbeeld om een positie te kunnen innemen die het mogelijk maakt het morele en ethische vanuit andere posities, betrekkingen of sociale verbanden te waarderen - vanuit een ruimte die de bestaande morele en ethische gewoonten ter discussie mag stellen zonder schadelijke gevolgen voor de mensen die aan de discussie deelnemen.

Daarop voortbordurend is er een procedure nodig die het mogelijk maakt de resultaten van dergelijke discussies door te schakelen naar de geformaliseerde verhoudingen. Ook hier moet er ruimte geschapen worden voor de ontwikkeling van ethisch-morele verhoudingen in een sociaal verband. Dan kunnen die verbonden worden met de diversiteit aan meegedragen sociale verbanden en betrekkingen, als die deel gaan uitmaken van de interactie binnen een nieuw sociaal verband.

Elk onderzoek opent vensters en deuren die uitzicht geven op weer nieuwe onderzoeksterreinen. De volgende onderzoeken – die zowel sociaal-constructief, hermeneutisch-interpretatief als empirisch-analytisch uitgewerkt kunnen worden - geven richting aan de verdere ontwikkeling van de verhalen over roddelen, roddel, en uiteraard de verhalen-over-roddelen die we gezamenlijk verder kunnen construeren. Onderzoek dat zich kan richten op een veelheid van aspecten van roddelen, roddel en verhalen over roddelen die onze aandacht meer dan waard zijn:

- Minimaal benodigde condities om veilig te kunnen metacommuniceren over de actuele morele en ethische uitgangspunten.
- Ontwikkeling van een diversiteit aan verhalen in meerdere sociale netwerken en sociale netwerk domeinen.
- Onderzoek naar het op de voorgrond plaatsen van bepaalde betrekkingen. (en het hanteren van deze betrekkingen in bepaalde contexten zoals de publieke ruimte).
- Onderzoek naar roddelen en interactie met vertrouwenspersonen binnen organisaties.

- Ontwikkeling van verhalen en de distributie van verantwoordelijkheid bij mensen die betrokken zijn bij de ontwikkeling van betrekkingen en verhalen.
- Onderzoek naar de veronderstelde oorsprong van roddelen (leer- en reputatieroddel) in verschillende contexten.
- Onderzoek naar de beleving en ervaring van roddelen in teams en werkgroepen met een meer homogene of juist heterogene populatie.
- Onderzoek naar de gevolgen van roddelen in termen van functieprofielen - op individueel en groepsniveau.
- Onderzoek naar het onderscheid tussen constructief en destructief roddelen, gericht op pesten, het zondebokmechanisme, uitsluiting en reputatieschade.
- Emoties bij het roddelen en het metacommuniceren over roddelen.
- Nieuwe sociale media en het interpersoonlijke roddelen in specifieke sociale verbanden.
- Ontwikkeling van interactief onderzoek naar roddelen in de werkpraktijk van studenten in opleiding, gebruikmakend van de drie methodologische benaderingen (sociaal-constructioneel; hermeneutisch-interpretatief, empirisch-analytisch).

Al met al een veelheid aan onderzoeksthema's rond roddelen en het interacteren in sociale verbanden – meer specifiek ten aanzien van werk en stage in organisaties – gepaard gaand met een zoeken naar evenwicht in denken en voelen – inclusief 'onderbuikgevoelens' – tijdens het ontwikkelen van betrekkingen en verhalen.

OVERZICHT: VIGNETTEN - TABELLEN - FIGUREN

VIGNETTEN		
Vignet 0.1	Meerdere verhalen en roddels naar aanleiding van een familiebezoek	5
Vignet 4.1	Voorbeelden van twee toetsopdrachten (Bron: Deeltijd opleiding Personeel & Arbeid, (nu HRM) 2004-2005)	98
Vignet 4.2	Medestudenten roddelen over Sarah (Bron: studentenversie, gefingeerde naam)	100
Vignet 4.3	Klets- en roddelpraat bij start van het keuzeblok (Bron: studentendossier)	101
Vignet 4.4	Verhaal van een student over roddel en kletspraat in familie, vriendengroep en een organisatie (Bron: toetsopdracht)	102
Vignet 4.5	Verhalen van studenten over het roddelen in familie, vriendengroep en een organisatie (Bron: toetsopdrachten van studenten)	103
Vignet 4.6	Omschrijvingen, kritische opmerkingen en mogelijke kenmerken van roddelen (Bron:studentversies)	104-105
Vignet 4.7	Voorbeelden van genogram, sociogram en organogram (Bron: keuzeblok 2e kwartaal 2013)	109-110
Vignet 4.8	Dagboek aantekeningen - interactieve lessen organisaties en conferenties	111
Vignet 4.9	Uitwerking van de opdracht en interpretatie door studenten (Bron: studentendossier)	113-115
Vignet 4.10	Hulpvraag van alumnus m.b.t. Dagactiviteitencentrum (Bron: brief alumnus)	117
Vignet 4.11	Aantekeningen onderzoeker bij interactieve les (Bron: Onderzoeks dossier)	117
Vignet 4.12	Fragment aantekeningen van bespreking onderzoeksplan tussen DAC- medewerkers en de onderzoeker (voorafgaand aan het onderzoek, december 2006. Bron: Onderzoeks dossier auteur)	118
Vignet 4.13	Fragmenten uit interviews (Bron: Onderzoeks dossier)	119-120
Vignet 4.14	Fragment uit interview met beroepskracht (Bron: Onderzoeks dossier)	121

Vignet 4.15	Fragment interview met beroepskracht (Bron: Onderzoeks dossier)	122
Vignet 4.16	Fragment uit interview met enkele bezoekers (Bron: Onderzoeks dossier)	122
Vignet 4.17	Reflectie 1 onderzoeker/aantekeningen maart 2007. (Bron: Onderzoeks dossier)	123
Vignet 4.18	Reflectie 2 onderzoeker/aantekeningen maart 2007. (Bron: Onderzoeks dossier)	124
Vignet 4.19	Fragmenten uit essay over roddelen (2010/Bron: Studentdossier)	126
Vignet 5.1	Enkele voorbeelden afkomstig uit de lessencyclus. (Bron: Onderzoeks dossier)	142
Vignet 5.2	Enkele voorbeelden van de onderzoeker uit de lessencyclus. (Bron: onderzoeks dossier)	143
Vignet 5.3	Reflectie 3 (Bron: Gambetta, 1994)	147
Vignet 5.4	Enkele aantekeningen onderzoeker. (Bron: Onderzoeks dossier)	150
Vignet 5.5	Enkele voorbeelden uit de lessencyclus (Bron: Onderzoeks dossier)	151
Vignet 5.6	Enkele voorbeelden uit de lessencyclus (Bron: Onderzoeks dossier)	152
Vignet 5.7	Enkele voorbeelden uit de lessencyclus (Bron: Onderzoeks dossier)	152
Vignet 5.8	Enkele voorbeelden uit de lessencyclus (Bron: Onderzoeks dossier)	153
Vignet 5.9	Enkele voorbeelden uit de lessencyclus. (Bron: Onderzoeks dossier)	154
Vignet 5.10	Enkele voorbeelden uit de lessencyclus. (Bron: Onderzoeks dossier)	155
Vignet 5.11	Enkele voorbeelden uit de lessencyclus. (Bron: Onderzoeks dossier)	156
Vignet 5.12	Voorbeelden van studenten in enkele toetsopdrachten. (Bron: Onderzoeks dossier)	156
Vignet 5.13	Enkele voorbeelden afkomstig uit de lessencyclus. (Bron: onderzoeks dossier)	157
Vignet 5.14	Selectie van taboethema's in lessencyclus-2 (Aangepast van: Maassen & Oosterwijk, 2006)	161
Vignet 6.1	Systemen, klokkenluiders, onderbuikgevoelens	171
Vignet 6.2:	Enkele voorbeelden uit de lessencyclus. (Bron: Onderzoeks dossier)	175

TABELLEN		
Tabel 2.1	Onderzoeksaanpak van dit onderzoek (vijf activiteiten, vier fasen)	35
Tabel 2.2	Overzicht lessencyclus 1 - onderwijsprogramma's	37
Tabel 2.3	Handout en vragen over roddelen in DAC	38
Tabel 2.4	Overzicht lessencyclus 2 - onderwijsprogramma's	39
Tabel 3.1	Interpersoonlijke roddel en mediaroddel in termen van boodschap en actie	63
Tabel 3.2	Soorten roddel (Bron: De Backer, 2005; internetsite Universiteit Gent)	64
Tabel 5.1	De ontwikkelde methode op hoofdlijnen	165
Tabel 6.1	Niet-interacteren ('stoppen')	179

FIGUREN		
Figuur 2.1	Schematisch uitwerking relatie roddelen, sociaal kapitaal en sociale verbanden	35
Figuur 4.1	Thematische ordening van theorie en methodologische benaderingen	95
Figuur 4.2	Schema hulpvragen voor zoeken naar mogelijke oorzaken en gevolgen van roddelen in praktijk	107
Figuur 5.1	Simultaneïteit van verhalen. De voortgaande interactie leidt tot aanpassing van (in dit geval) twee x drie verhalen in ontwikkeling	140
Figuur 5.2	De interactiepatronen en de ontwikkeling van verhalen: ster, slang en huis.	141
Figuur 5.3	Vier figuraties van roddeltriades	144
Figuur 5.4	Vier figuraties van situaties (contexten) waarin over roddelen gesproken wordt	145
Figuur 5.5:	Samenvattend overzicht van drie analysevormen gericht op verhalen, betrekkingen, en sociale netwerk domeinen/contexten.	154
Figuur 5.6	Een krachtenveld rond (praten over) roddelen (Aangepast van Hirschman, 1970)	158
Figuur 5.7	Roddelfiguraties en sociale netwerk domeinen	162

SUMMARY

Cohabitation and survival of people in groups and social connections seems to be based on the ability to gossip with each other about each other. (Emler, 1994; Durban, 1997) Research confirms that people regularly and frequently talk with each other about someone else in the absence of that third party. (Tannen, 1991; Emler, 1994; Durban, 1997; De Backer, 2005; and many other authors).

The following investigation makes it clear that the social phenomenon of gossip should be seen as a relevant (and probably even essential) component of collaborating within organisations and other social connections. Gossiping, and metacommunication about gossiping, not only serve as a supplemental, refining, or entertaining source of information. It is an informal flow of communication coinciding with the official story about issues, people and social relationships in and around an organisation that is fed and formed from higher and lower echelons.

The origin of this study lies in my fascination with matters that, in all actuality, cannot or should not be mentioned. This PhD research was, more specifically, provoked by a 'gossip ban' in a number of organisations where I worked or where I was present as an advisor. Those responsible considered gossiping as detrimental and undesirable for the organisation, and that it would be damaging or destructive for professional personnel, managers, visitors and volunteers. This came at a time when I was moved by – alongside the destructive aspect – the strong bonding amongst people that resulted from gossip in and around organisations.

The question that intrigues me is, accordingly: 'Is a ban on gossiping an appropriate reaction to gossiping in organisations?' And subsequently: 'Is the disqualification of certain stories in terms of a gut feeling or gossip sensible?'

Chapter 1 sketches out the line of the research. This chapter briefly outlines the reason for the investigation, provides an initial introduction to the social phenomenon of gossip, poses the research question and the purpose of the investigation, and explains the research method.

The objective and purpose of the investigation presented here are:

- To contribute to the theorisation of gossiping by further development of an interactive, interpersonal perspective on gossiping, and to centralise the position of this perspective amongst the other theoretical perspectives.
- To direct a method that facilitates the option of discussing the topic of gossip in actual practice within the work environment and to distinguish constructive and destructive experiences; such that gossip will not be forbidden.

The research question evolved to collectively seek a way to communicate about gossiping whereby the interaction is at the forefront. (De Boer & Smaling, 2011): “*How can people in organisations respond to gossiping using a method that makes gossiping in the work environment discussable?*”

Chapter 2 gives an account of the methodological approach addressing the basis of the research, phases, strategy, approach, different positions, and the involvement of the researcher during the investigation. The moral-ethical anchorage during the investigation receives explicit attention. The investigation has five interrelated activities and four phases running from 1997 to 2016.

The investigation represented here focuses on actual practice, and is qualitative, descriptive and narrative in nature. During the investigation a number of shifts occurred that could be directly related to a series of discussion items about conducting a practice-oriented investigation as well as a qualitative investigation focused on a social phenomenon. These shifts are methodologically interpreted as:

Empirical-analytical approach. In the beginning the investigation focused on the possible contribution of gossip on the social capital of social cohesion.

From an empirical-analytical to a hermeneutic-interpretative approach. The investigation then addresses an improved description of gossip and gossip stories.

From a hermeneutic-interpretative to a social-constructive approach. In closing, the investigation addresses the question of which way people gossip with each other and construe gossip.

The literature study along with the lesson cycle-1 together form the first phase of this investigation. (1997-2008). Phase 2 places the investigation in a day-activity centre. (2006-2008). Phase 3 (2008-2014) comprises interactive lessons at Rotterdam University and contributions to conferences and school days of organisations (lesson cycle 2). Elaboration on the interactive perspective in Phase 4 (2014-2016) is the closure of the investigation on gossiping, gossip and gossip stories in social connections, in particular in organisations. Reflexivity, as one of the quality requirements in qualitative research, is provided. Attention is given to my moral-ethical positioning as investigator, docent and facilitator, three inclusions that come together in this investigation.

In **Chapter 3** the scientific literature on gossiping is set out. The literature selection was arranged to incorporate gossiping as a social phenomenon. These things are worked out in three theoretical perspectives, then with two themes that correspond to the final research domain. It starts with literature from a *functionalist perspective*, focused on possible consequences of gossiping. These perspectives focus mainly on the possible consequences in terms of functions of gossiping for people and (large or smaller) social connections. Attention is then given to the origin of gossiping from an *evolutionary perspective*. These perspectives have more emphasis on the search for the origin of gossiping. This origin is sought in the development of consciousness (human

cognition) and the development of language. The third category is *interpersonal perspective*, which highlights what takes place between people. These perspectives on gossiping preferably use concepts such as 'social exchange' and 'social network' when describing and analysing gossiping. Gossip is an integral part of social exchange theory, while social network analysis focuses on explanations of gossiping from the perspective of human relationships. The description and analysis of gossiping gives very little attention to the interaction between people who gossip and the effects it has on future interactions.

The chapter closes with scientific perspectives on the themes of gossiping in organisations and institutional connections, and the moral-ethical aspects of gossiping. From the organisational and institutional perspective, the three previous theoretical perspectives are used to characterise the relationship between gossiping on the one hand, and on the other hand working and living in organised and institutionalised social connections. The description and analysis of the theme of gossiping in organisations and institutions directly confronts us with the fact that organisations and institutions, just like gossip itself, can be regarded as social constructions. These lines of reasoning correspond to the last of the three theoretical perspectives, the interpersonal one.

It is evident that a not insignificant component of the perspectives on the moral and ethical aspects of gossiping asks the question if the negative of gossiping is part of the definition itself. Yet another component mainly focuses on possible negative or destructive consequences of gossiping for people and social connections. The context wherein the gossiping takes place is important when attempting to get some footing for a definition and a moral-ethical appreciation of gossip.

Chapter 4 gives a brief description of relevant processes in the lesson cycle and the fieldwork. The relevant findings and developed methods are presented here. This includes a selection of illustrations (vignettes) from the vast amount of material gathered from assessment tasks, interviews and observations during the fieldwork.

The general conclusions and recommendations based on the findings during the fieldwork are that the poly-interpretable character of stories about a social phenomenon – gossiping in this case – require a social-constructive approach. It must accept – even when conducting research – the stories about gossiping will continue to develop in the relationships between people. This requires the incorporation of interaction into a theoretical perspective and a social-constructive methodological approach.

Chapters 5 and 6 comprise the practical application of the theoretical contribution to the investigation on gossiping, and a presentation of a method that enables gossiping to become a discussable topic in the work environment and to distinguish constructive and destructive experiences without banning gossiping.

Chapter 5 presents an interactive perspective on stories about gossiping. In my quest for an interactive theoretical perspective, I stand on the shoulders of van Weick, Waddington, Watzlawick, and Van Dongen. My theoretical contribution is based on four interrelated orientation domains: interactions, relationships, gossip stories, and social network domains. The possible transition from interacting to metacommunication about interacting offers room to evaluate the possible reasons for speaking about an issue, for avoiding to speak directly with someone about a certain issue and for deciding who it is one actually does speak with regarding that issue. This requires room for using or developing a relationship between people – confidentially and relatively safe – to speak with each other about someone else.

These theoretical insights lead to a fourfold figuration where people can metacommunicate with each other about gossiping and to a method that makes it possible to discuss gossiping (i) first the arrangement of the methodological approach that people use; (ii) then the definition of gossiping and the theoretical perspective people tend to explore; with (iii) a third area of interest enriching and broadening the description of the social phenomenon of gossip with a range of developed instruments.

The chapter closes with the assertion that gossiping, provided the gossip story continues to develop in the interaction between people, can be called *constructive gossip*. In that way the gossip, and the story about gossiping, remains a collectively searching and developing story – or, in other words: a living story. (Maas, 2008) In that sense, gossiping can ultimately be seen as a continuing process of ethical contextualisation.

Chapter 6 covers the possibly *destructive aspects of gossiping* from an interactive perspective. If the assumption is that gossiping is a way of dealing with tension, frictions, discrepancies in life and with cooperation – and that gossiping creates room for discussion about this with others, then it calling gossiping per definition ‘destructive’ is problematic.

New insight is that gossiping and metacommunication can also be used to regulate threatening stagnation, blockages, fixations and damage, because it constructs a third – *additional* – circumstance next to the existing relationships. It is a third circumstance in which people can create a situation that allows for discussion about issues and people who are not normally discussed in the current relationships. Of course, this solution (gossiping) and metacommunicating about gossiping can also lead to stagnation, blockages, fixations and damage.

The literature on gossiping describes three situations or contexts that, from an interactive perspective, could offer a tangible sense of stability with regard to identifying potential destruction caused by gossiping: the creation of a scapegoat (for the purpose of maintaining social cohesion); unnecessary exclusion of people; and reputation damage (by developing irrelevant stories of certain particular relationships).

In addition to the method that makes it possible to discuss gossiping, procedures and rules are mentioned to encourage the development of relationships and stories by gossiping and to make progress. The construction of an *additional* circumstance is a possibility along with gossiping and metacommunicating which has the ultimate goal of *further* promoting people to think (social cognitive development), and it also offers room for further exchange with the social reality. (social-structural development).

In **Chapter 7** the story about the investigation is completed. The relationship of gossiping with gut feelings is briefly evaluated. The theoretic and methodical contributions are reflected on, as are the possible contributions to practical research in senior vocational education. The last section has discussion items and future research about the fascinating topic of gossiping.

LITERATUUR

- Abma, Tineke (2006). Werken met narratieven. Verhalen en dialoog als methoden voor praktijkverbeteringen. In Jaap Boonstra & Leon de Caluwe (red.), *Interveniëren en veranderen. Zoeken naar betekenis in interacties* (p. 79-93). Deventer: Kluwer.
- Achterhuis, Hans (2010). *De utopie van de vrije markt*. Hilversum: Lemniscaat.
- Baarda, D. Ben, & Goede, Martijn de (2001). *Methoden en technieken*. Groningen: Stenfert Kroese.
- Barabási, Albert-László (2003). *Linked: How everything is connected to everything else and what it means for business, science and everyday life*. New York, NY: Plume.
- Beersma, Bianca, & Kleef, Gerben A. van (2008). Why people gossip: social functions, antecedents, and consequences. *Paper*. EGOS conferentie Amsterdam.
- Beersma, Bianca, & Kleef, Gerben, A. van (2012). Why People Gossip: An Empirical Analysis of Social Motives, Antecedents, and Consequences, *Journal of Applied Social Psychology*, 12(11), 2640-2670.
- Ben Ze'ev, Aaron (1994). The vindication of gossip. In Goodman, Robert. F., & Ben Ze-ev, Aaron (Eds.). *Good gossip* (pp. 11-24). Lawrence, KS: University Press of Kansas.
- Berger, Peter L. (1967). *Het hemels baldakijn. Bijdrage tot een theoretische godsdienstsociologie*. Bilthoven: Ambo.
- Berger, Peter L. (1971). *Sociologisch denken, een kennismaking met de sociologie*. Rotterdam: Universitaire Pers Rotterdam.
- Berger Peter L. & Luckmann, Thomas (1966/1973). *The social construction of reality. A Treatise in the Sociology of Knowledge*. London: Penguin Books.
- Bergmann, Jörg. R. (1993). *Discreet indiscretions: The social organization of gossip*. New York, NY: Aldine de Gruyter.
- Berne, Eric (1970). *Mens erger je niet. De psychologie van de intermenselijke verhoudingen*. 's-Gravenhage: NVSH.
- Berting, Jan (1977). Ruiltheorie. (Rademaker, L. & Bergman, H. red). *Sociologische Stromingen*. Amsterdam: Het Spectrum/Intermediair.
- Berting, Jan (1978). *Reciprociteit en gelijkheid. Sociologen over sociale rechtvaardigheid*. Meppel: Boom.
- Boeije, Hennie; Hart, Harm 't; Hox, Joop (2009). *Onderzoeksmethoden*. Amsterdam; Boom.
- Boer, Fijgje de, & Smaling, Adri (2011). *Benaderingen in kwalitatief onderzoek. Een inleiding*. Den Haag: Boom Lemma.
- Boje, David M. (2001a). *Narrative methods for organizational and communication research*. London: Sage.

- Boje, David M. (2001b). Antenarrating, Tamara, and Nike Storytelling. Paper presented at Storytelling Conference at the School of Management; Imperial College, London. Zie ook: <http://business.nmsu.edu/~dboje/papers/ethnostorytelling.htm>
- Boonstra, Jaap, & Caluwé, Léon de (2006). *Interveniëren en veranderen. Zoeken naar betekenis in interacties*. Deventer: Kluwer.
- Borgatti, Steve P. (1998). (Ed.) A socnet discussion on the origins of the term social capital, *Connections*, 21(2), 37-46.
- Bos, René ten (2003). *Rationele engelen. Moraliteit en management*. Meppel: Boom.
- Boulding, Kenneth E. (1973). *Inleiding tot de sociale dynamica*. Meppel: Boom.
- Brandes, Ulrik, Raab, Jörg, & Wagner, Dorothea (2001). Exploratory Network Visualization: Simultaneous Display of Actor Status and Connections, *Journal of Social Structure*, 2(4), 1-28.
- Brandt, Aafje C. (2010). *Being talked about. How the source and the message affect person impression*. Dissertatie. Nijmegen: Radboud Universiteit.
- Breuer, Francois (2006). Storytelling als interactieve interventie. Toepassing van de narratieve benadering bij organisatieverandering. In Jaap Boonstra, & Leon de Caluwe (red.), *Interveniëren en veranderen. Zoeken naar betekenis in interacties* (pp. 61-78). Deventer: Kluwer.
- Brown, Donald E. (1991). *Human universals*. New York, NY: McGraw Hill.
- Buber, Martin (1998). *Ik en Jij*. Utrecht: Erven Bijleveld.
- Buber, Martin (1964). *De weg van de mens*. Den Haag: Boucher.
- Buunk, Bram. (2010). *Oerdriften op de werkvloer. Een evolutionair perspectief op organisaties*. Amsterdam: Bakker.
- Cameron, Kim S., & Quinn, Robert E. (1999). *Onderzoeken en veranderen van organisatiecultuur*. Schoonhoven: Academic Service.
- Camus, Albert (1942/1975). *De myte van Sisyfus*. Amsterdam: De Bezige Bij.
- Camus, Albert (1951/1973). *De mens in opstand*. Amsterdam: De Bezige Bij.
- Choy, Joep (2005). *De vraag op het antwoord. Systematische interventies voor conflicten in organisaties*. Amsterdam: Contact.
- Clegg, Stewart R., & Van Iterson, Ad (2009). Dishing the dirt: Gossiping in organizations. *Culture & Organization*, 15(3), 275-289.
- Creswell, John W. (1998). *Qualitative inquiry and research design: Choosing among five traditions*. London; Sage.
- Conquergood, Dwight (2003). Performing as a moral act: Ethical dimensions of the ethnography of performance. *Literature & Performance*, 5(2), 1-13.
- Danziger, Elizabeth (1988). Minimize office gossip. *Personnel Journal*, 67(11), 31-35.
- Darwin, Charles (1859/2013). *Het ontstaan van soorten*. (8^e Druk). (Vertaling: R. Rook). Amsterdam: Atlas Contact.

- De Backer, Charlotte (2005). *Als Belgische Chocolate voor de Universele Mind. Interpersoonlijke en Mediaroddel vanuit een Evolutionair Perspectief*. Dissertatie. Gent: Universiteit van Gent.
- De Backer, Charlotte (2006). *Roddelen. Waarom roddelen gezond is*. Houten: Unieboek BV.
- Dongen, Henk J. van, Laat, Willem A.M. de, & Maas, Alexander J.J.A. (1996). *Een kwestie van verschil. Conflictantering en onderhandeling in een configuratieve integratietheorie*. Delft: Eburon.
- Donk, Cyrilla van der; Lanen, Bas van. (2015). *Praktijkonderzoek in zorg en welzijn*. Bussum: Coutinho.
- Doorn, Jacques A.A. van & Lammers, Cor J. (1972) *Moderne Sociologie*. Utrecht: Het Spectrum.
- Dunbar, Robin I.M. (1997). *Vlooiën, roddelen en de ontwikkeling van taal*. Baarn: Ambo.
- Duyndam, Joachim, & Poorthuis, Marcel (2003). *Levinas*. Amersfoort: Lemniscaat.
- Elias, Norbert & Scotson, John L. (1976/1965). *De gevestigden en de buitenstaanders; een studie van de spanningen en machtsverhoudingen tussen twee arbeidersbuurten*. Utrecht: Spectrum.
- Elias, Norbert (1990). *Het civilisatieproces: sociogenetische en psychogenetische onderzoekingen*. Utrecht: Spectrum.
- Elias, Norbert (2001). *The society of individuals*. New York, NY: Continuum.
- Ellwardt, Lea (2011). *Gossip in Organizations. A social network study*. Dissertatie. Groningen: Rijksuniversiteit Groningen.
- Ellwardt, Lea., Wittek, Rafael P.M., & Wielers, Rudi J.J. (2012). Talking about the boss: effects of generalized and interpersonal trust on workplace gossip. *Group & Organization Management*, 37(4), 521-549.
- Emler, Nicolas (1994). Gossip reputation, and social adaption. In Goodman, Robert. F. & Ben Ze-ev, Aaron (Eds.), *Good gossip*. (117-133). Lawrence, KS: University Press of Kansas.
- Erlandson, David A., Harris, Edward L., Skipper, Barbara L., & Allen, Steve D. (1993). *Doing Naturalistic Inquiry: A Guide to Methods*. Newbury Park, CA: Sage.
- Feddes, Marinus. M. (2002). *Roddelen en informele communicatie op de werkvloer*. Keuzemodule GM61K. Rotterdam: Hogeschool Rotterdam.
- Feddes, Marinus M. (2005). *Informele communicatie op de werkvloer*. Module Personeel & Arbeid 07V4. Rotterdam: Hogeschool Rotterdam.
- Feddes, Marinus M. (2008a). Roddel op de werkvloer. Een verkenning naar roddel als communicatiestrategie in organisatorische verbanden. *Bulletin Werk en Dagbesteding*, 2(4), 44-48.
- Feddes, Marinus M. (2008b). *Roddelen en informele communicatie in organisaties. Een innovatieve benadering voor managers en professionals*. Rotterdam: Instituut Bedrijfskunde.

- Feddes, Marinus M. (2009). Gedrag - roddelen. *Paper: Workshop informele Communicatie*. Scholing: gedrag en integriteit bij de Politie Rijnmond. Rotterdam: Instituut Bedrijfskunde.
- Feddes, Marinus M. (2014). *Afscheidscollege. Professioneel & constructief roddelen*. Rotterdam; Instituut Bedrijfskunde.
- Festinger, Leon. (1957). *A theory of cognitive Dissonance*. Palo Alto, CA: Stanford University Press.
- Fine, Gary A & Rosnow, Ralph L. (1976). Gossip, gossipers, gossiping. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 4(1), 161-168.
- Flap, Henk (2002). No man is an island: the research programme of a social capital theory. In Olivier Favereau, & Emmanuel Lazega (Eds). *Conventions and Structures in Economic Organizations: Markets, Networks, and Hierarchies* (pp. 384-432). Cheltenham: Edward Elgar.
- Forster, Eric K. (2004). Research on gossip: Taxonomy, Methods and Future Directions, *Review of General Psychology*, 8(2), 78-99.
- Gabriel, Yiannis (1995). The unmanaged organization-stories, fantasies and subjectivity, *Organization Studies*, 16(3), 477-501.
- Gabriel, Yiannis (2000). *Storytelling in organizations: Facts, fictions, fantasies*. Oxford: Oxford University Press.
- Gabriel, Yiannis (2008). *Organizing Words: A Critical Thesaurus for Social and Organization Studies*. Oxford; Oxford University Press.
- Gambetta, Diego (1994). Godfathers Gossip. *Archive of European Sociology*, 35(2), 199-223.
- Geertz, Clifford (1973). *The interpretation of cultures: selected essays*. New York, NY: Basic Books.
- Girard, René (1990). *Wat vanaf het begin der tijden verborgen was...* Kampen: Kok Agora.
- Girard, René (1994). *God en geweld. Over de oorsprong van mens en cultuur*. Tielt: Lannoo-Mimesis.
- Glezer, Ilya I., & Kinzey, Warren G. (1993). Do gossip and lack of grooming make us human. *Behavioral brain science journal*, 16(4), 681-694.
- Gluckmann, Max (1963). Gossip and scandal, *Current Anthropology*, 4(3), 307-316.
- Gluckmann, Max (1968). Psychological, sociological and anthropological explanations of witchcraft and gossip: a clarification. *The Journal of the Royal Anthropological Institute*, 3(1), 20-34.
- Goodman, Robert. F., & Ben Ze-ev, Aaron (Eds.) (1994). *Good gossip*. Lawrence, KS: University Press of Kansas.
- Goudsblom, Jan (1997). *Het regime van de tijd*. Amsterdam: Meulenhoff.
- Guba, Egon. G & Lincoln, Yvonna S. (1989). *Fourth Generation Evaluation*. London; Sage.

- Hannerz, Ulf (1967). Gossip networks and culture in a black American Ghetto. *Ethnos*, 32(1), 35-60.
- Harrington, C. Lee, Bielby, Denise D. (1995). Where did you hear that - technology and the social-organization of gossip. *Sociological Quarterly*, 36(3), 607-628.
- Hermes, Joke (2005). Verborgen debatten, onzichtbare burgers. Een pleidooi voor kwalitatief onderzoek naar alledaagse publieke meningsvorming. *Lectorsrede*. Amsterdam. Hogeschool Inholland
- Hermesen, Joke (2017). *Melancholie van de onrust*. Rotterdam: Lemniscaat.
- Hirschman, Albert O. (1970). *Exit, voice and loyalty*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Hornberger, Julia (1998). Die Kraft des Tratschens. Versuch einer Definition. *Etnofoor*, 11(2), 7-24.
- Houweling, Loes, Kuiper, Chris H.Z. & Letiche, Hugo (2010). *Praktijkgericht onderzoek in de praktijk. Een spraakmakend project*. Meppel: Boom/Lemma.
- Van Itersen, Ad, Mastenbroek, Willem, Newton, Tim, & Smith, Dennis (2002). *The civilised organisation. Norbert Elias and the future of organizations*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins BV.
- Itersen, Ad van (2006). Roddel en macht op het werk. *HR strategie*, 2(5), 20-25.
- Itersen, Ad van, & Clegg, Stewart R. (2008a). The politics of gossip and denial in inter-organizational relations. *Human Relations*, 61(8), 1117-1137.
- Itersen, Ad van, & Clegg, Stewart R. (2008b). Gossip, power, and Ethics in Practice, *Paper*. EGOS conferentie Amsterdam.
- Jong, Alex J. de (2000). *De gelaagde organisatie. Over verandering en weerstand*. Van Gorcum: Assen.
- Jong, Mart-Jan de (2003). *Grootmeesters van de Sociologie*. Meppel: Boom.
- Kelly, Harold H., Holmes, John G., Kerr, Norbert L., Reis, Harry T., Rusbult, Caryl E., & Lange, Paul A.M. van (2003). *An atlas of interpersonal Situations*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Kenis, Patrick, & Schneider, Volker (1991). Policy Networks and Policy Analysis: Scrutinizing a New Analytical Toolbox. In Bernd Marin, & Renate Mayntz (Eds.), *Policy Networks: Empirical Evidence and Theoretical Considerations*. (p. 25-62). Boulder, CO: Westview Press.
- Koeleman, Huib (1997). *Interne communicatie als managementinstrument*. Houten/Diegem: Bohn Stafleu Van Loghum.
- Korsten, Arno F.A. (2007). Roddelen voor managers verklaard. *Paper*. Geraadpleegd 14 november 2011 op: <http://www.arnokorsten.nl>.
- Krackhardt, Davis, & Jeffrey Hanson (1993). Informal networks: the company behind the Chart. *Harvard Business Review*, 71(4), 104-111.

- Kruyskamp, C.H.A. (1970). *Van Dale's groot woordenboek der Nederlandsche taal*. Utrecht: Van Dale.
- Kuiper, Gerrit (1999). *Roddelen, verwensen en lachen. Sociologische beschouwingen over deze en andere onderwerpen*. Amsterdam: VU Uitgeverij.
- Kuiper, Chris (2007). *The Eventmaker*. Dissertatie. Amsterdam: Boom/Lemma.
- Laat, Willem A.M. de, & Maas, Alexander J.J.A. (2003). *Syllabus configuratieve integratietheorie*. Delft: Eburon.
- Laermans, Rudi (1996). 'De rest is zwijgen'. Luhmanns visie op sociale systemen. *Tijdschrift voor Sociologie*, 17(2), 127-143.
- Lammers, Cor J., Mijs, Ton A., & Noort, Wim J. van (2001). *Organisaties vergelijkenderwijs. Ontwikkeling en relevantie van het sociologisch denken over organisaties*. (7^e Druk). Utrecht: Het Spectrum.
- Leach, Edmund (1978). *Cultuur en communicatie. Een inleiding tot de analyse van culturele gebruiken*. Baarn: Ambo.
- Letiche, Hugo (2008). *Making Healthcare Care: Managing Via Simple Guiding Principles*. Charlotte, NC: Information Age Publishing.
- Levin, Jack, & Arluke, Arnold (1987). *Gossip. The inside scoop*. New York, NY: Plenum Press.
- Linstead, S. (2004). *The radiotapes*. Presentation DBA-group UvH Utrecht.
- Maas, Alexander J.J.A. (1988). *Ongedefinieerde ruimten. Sociaal-symbolische configuraties*. Dissertatie. Delft: Eburon.
- Maas, Alexander J.J.A. (2003). Reflecting OS? On a methodology for different worlds that change. *Paper presented at the APROS Conference, Oaxaca (Mexico)*.
- Maas, Alexander J.J.A. (2008). *Levende verhalen, Paper*. Utrecht: Universiteit voor Humanistiek.
- Maas, Alexander J.J.A. (2012). Living Storytelling as an Impetus for Organizational Change. Towards Connective Observing and Writing. *Narrative works: Issues, Investigations, & Interventions*, 2(1), 150-169.
- Maassen. Marcel, & Oosterwijk, Frans (2006). *Taboe. 100 gevoelens waar Nederlanders zich voor schamen*. Amsterdam: Balans.
- Malterud, K. (2001). Qualitative research: standards, challenges, and guidelines. *The Lancet* 358(9280), 483-488.
- Maso, Ilja (1997). *De zin van het toeval*. Baarn: Ambo.
- Maso, Ilja, Adringa, Greet, & Heuserr, Saskia. (2004). *De rijkdom van ervaringen. Theorie en praktijk van empirische fenomenologisch onderzoek*. Utrecht: Lemma BV.
- Maso, Ilja, & Smaling, Adri (1999). *Kwalitatiefonderzoek: praktijk en theorie*. Amsterdam: Boom.
- Mastenbroek, Willem F.G. (1997). *Conflicthantering en organisatieontwikkeling*. Alphen aan de Rijn: Samson.

- Merry, Sally (1984). Rethinking Gossip and Scandal. In Donald Black (Ed.), *Toward a General Theory of Social Control*, Volume 1: Fundamentals. (pp. 271-302). Orlando, FA: Academic Press.
- Michelson, Grant, & Mouly, Suchitra (2000). Rumour and gossip in organizations: a conceptual study. *Management Decision*, 38(5), 339-346.
- Michelson, Grant, Van Iterson, Ad, & Waddington, Katryn (2010). Gossip in Organizations: contexts, consequences, and controversies. *Group Organization management*, 35(4), 371-390.
- Miles, Matthew B., & Hubermann, A. Michael (1994). *Qualitative Data Analysis. An expanded Sourcebook*. 2nd Edition. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Morgan, Gareth (1992). *Beelden van organisatie*. London: Scriptum Management Sage publications.
- Morreall, John (1994). Gossip and humor. In Robert. F. Goodman, & Aaron Ben Ze-ev (Eds.), *Good gossip* (pp. 56-64). Lawrence, KS: University Press of Kansas.
- Mulder, Mauk (1978). *Het spel om de macht*. Meppel: Boom.
- Noon, Mike, & Delbridge, Rick (1993). News form behind my hand - gossip in organizations. *Organization Studies*, 14(1), 23-36.
- Norrick, Neal R. (1991). On the organization of corrective exchanges in conversation. *Journal of Pragmatics*, 16(1), 59-83.
- Olthof, Jan & Vermetten, Eric (1994). *De mens als verhaal. Narratieve strategieën in psychotherapie voor kinderen en volwassenen*. Utrecht: Tijdstroom.
- Paine, Robert (1967). What is gossip about? An alternative hypothesis. *The Journal of the Royal Anthropological Institute*, 2(2), 278-285.
- Paine, Robert (1968). Correspondentie met prof. Gluckmann, *The Journal of the Royal Anthropological Institute*, 3, 305-308.
- Polnet (2003). Third Summer School on the Analysis of Political and Managerial Networks. August, 25-29, 2003. Tilburg University: Tilburg.
- Portes, Alejandro (1998). Social Capital: Its Origins and Applications. *Annual Review of Sociology*, 24, 1-24.
- Reuling, Albert (1986). *Methodologieën. Een inleiding in onderzoeksstrategieën*. Nelissen: Baarn.
- Ribeiro, Violeta E., & Blackeley, Judith A. (1995). The proactive management of rumor and gossip. *Journal of Nursing Administration*, 25(6), 43-50.
- Ritchie, Jane, Lewis, Jane, McNaughton Nicholls, Carol, & Ormston, Rachel (2013). *Qualitative Research Practice: A Guide for Social Science Students and Researchers*. London: Sage.
- Rosendal, Henk, & Ong, Rob (2009). *Onderzoek in zorg en welzijn: tipboekje*. Leiden: Hogeschool Leiden.

- Rosnow, Ralph L., & Fine, Gary A. (1976). *Rumor and Gossip. The social psychology of hearsay*. Amsterdam: Elsevier.
- Rosnow, Ralph L. (2001). Rumor and gossip in interpersonal interaction and beyond: A social exchange perspective. In R.M. Kowalski (Ed.), *Behaving badly: Aversive behaviors in interpersonal relationships* (pp.203-232). Washington, DC: APA.
- Scheepers, Peer; Tobi, Hilde, & Boeije, Hennie (2016). *Onderzoeksmethoden* (9e Druk). Amsterdam: Boom.
- Schoeman, Ferdinand (1994). Gossip and privacy, in: Robert. F. Goodman & Aaron Ben Ze-ev (Eds.), *Good gossip* (pp. 72-82). Lawrence, KS: University Press of Kansas.
- Schulz von Thun, Friedemann (2003). *Hoe bedoelt u?. Een psychologische analyse van menselijke communicatie*. Groningen/Houten: Noordhoff Wolters.
- Schuyt, Cees J.M. (1994). *De productie en de reductie van bureaucratische onverschilligheid*. Lezing voor het juristenfonds personae Miserabiles, 10 november 1994. 's-Gravenhage: Juristenfonds Personae Miserabiles.
- Scott-Morgan, Peter (1995). *De ongeschreven regels van het spel*. Groningen-Antwerpen: Boekwerk.
- Schwandt, Thomas A. (1994). Constructivist, Interpretivist approaches to human inquiry. In Norman K. Denzin, & Yvonna S. Lincoln (Eds.). *The Sage Handbook of Qualitative Research* (pp. 118 – 137). Thousand Oaks, CA: Sage.
- Schwandt, Thomas A. (2000). Three Epistemological stances for Qualitative Inquiry: Interpretivism, Hermeneutics, and Social Constructionism. In Norman K. Denzin, & Yvonna S. Lincoln (Eds.). *The Sage Handbook of Qualitative Research* (pp. 189 - 213). 2nd Edition. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Smaling, Adri (2008). *Dialog en empathie in de methodologie*. Amsterdam: HUP/SWP.
- Smaling, Adri (2011). Constructivisme in soorten. In *Benaderingen in kwalitatief onderzoek*. Boer, Fijgje de, & Smaling, Adri (Eds.). Den Haag: Boom Lemma.
- Soeters, Joseph, L. (1994). Roddel in organisaties. *Sociologische Gids*, 41(5), 329-346.
- Soeters, Joseph, L., & Iterson, Ad van (2002). Roddel op de werkvloer: bind en machts-middel. *Paper*. Geraadpleegd: 12-3-2003 op: www.managementsite.nl/415/human-resources.
- Sousa, Ronald de. (1994). In praise of gossip: indiscretion as a Saintly Virtue. In: Goodman, Robert. F. & Ben Ze-ev, Aaron (Eds.), *Good gossip* (pp.25-33). Lawrence, KS: University Press of Kansas.
- Spacks, Patricia M. (1983). In Praise of Gossip. In Morris Freilich (Ed.), *The Pleasures of Anthropology*, (pp. 153-170). New York, NY: New American Library.
- Spanjersberg, Marijke, Hoek, Annet van den, Veldhuijzen van Zanten, Esther, & Wingerden, Roos van (2010). *Systeemdenken in de praktijk. De kunst van het verbinden*. Utrecht: Stili Novi.

- Strating, Alex (1998). Gossip, rumor, slander! Roddelen en de verbale constructie van gemeenschap. *Stichting Etnofoor*, 11(2), 25-40.
- Swaan, Abraham de (2014). *Compartimenten van vernietiging. Over genocidale regimes en hun daders*. Amsterdam: Prometheus/Bert Bakker.
- Tacq, Jacques A.A. (1990). Causaliteit als virtuele finaliteit. In H.J. van der Braak (red.), *Rationaliteit en beleid. Hoofdstukken uit de Rotterdamse sociologie* (pp. 313-357). De Lier: Academische Boekencentrum.
- Tannen, Deborah (1991). *Je begrijpt me gewoon niet. Hoe vrouwen en mannen met elkaar praten*. Amsterdam: Bakker.
- Taylor, Gabrielle (1994). Gossip as a moral talk. In Robert. F. Goodman & Aaron Ben Ze-ev (Eds.), *Good gossip* (pp. 34-46). Lawrence, KS: University Press of Kansas.
- Tebbut, Melanie, & Marchington, Mick (1997). 'Look before you speak': Gossip and the insecure Workplace. *Work Employment & Society*, 11(4) 713-735.
- Thomas, Laurence (1994). The logic of Gossip. In Robert. F. Goodman & Aaron Ben Ze-ev (Eds.), *Good gossip* (pp. 47-55). Lawrence, KS: University Press of Kansas.
- Turner, Jonathan H. (1974). *The structure of sociological theory*. Chicago, IL: The Dorsey Press.
- Valk, J.J.M. de (red.) (1977). *Encyclopedie van de sociologie*. Amsterdam: Elsevier.
- Verschuren, Piet, & Doorewaard, Hans (1995). *Het ontwerpen van een onderzoek*. Utrecht: Lemma.
- Volker, Beate, & Flap, Henk (2001). Weak Ties as a Liability: The Case of East Germany, *Rationality and Society*, 13(4), 397-428.
- Vries, Marlene de (1990). *Roddels nader beschouwd*. Leiden: Centrum voor Onderzoek van Maatschappelijke Tegenstellingen.
- Waal, Frans de (1988). *Verzoening. Vrede stichten onder apen en mensen*. Utrecht: Het Spectrum.
- Waal, Frans de (2009). *Een tijd voor empathie*. Amsterdam: Atlas Contact.
- Waal, Frans de (2016). *Zijn we slim genoeg om te weten hoe slim dieren zijn?* Amsterdam: Atlas Contact
- Waddington, Katryn (2005a). Behind closed doors - the role of gossip in the emotion work of nursing. *International Journal of Work, Organization and Emotion*, 1(1), 35-47.
- Waddington, Katryn (2005b). Using diaries to explore the characteristics of work-related gossip: methodological considerations from exploratory multimethod research. *Journal of Occupational and Organizational Psychology*, 78(2), 221-236.
- Waddington, Katryn (2012). *Gossip and organizations*. New York - London: Routledge.
- Waddington, Katryn, & Fletcher, Clive (2005). Gossip and emotion in nursing and health-care organizations. *Journal of Health Organization and Management*, 19(4/5), 378-394.

- Waddington, Katryn, & Michelson, Grant (2008). Gossip in organizations: an exploration of knowledge and power issue, *Paper*. EGOS conferentie Amsterdam.
- Watzlawick, Paul, Beavin, Janet H., & Jackson, Don D. (1970). *De pragmatische aspecten van de menselijke communicatie*. Deventer: Van Loghum Slaterus.
- Wester, Fred, Renckstorf, Karsten, & Scheepers, Peer (red). (2006). *Onderzoekstypen in de communicatiewetenschap*. 2e Druk. Alphen aan den Rijn: Kluwer.
- White, Harrison C., & Godart, Frédéric C (2008). Network stories and institutions from Identity and Control. Geraadpleegd: 24-11 2009 op www.socialscience.manchester.ac.uk/...20080106-white,%20Godart-Manchester%20talk.doc.
- Wittek, Rafael P.M., & Wielers, Rudi (1997). *Gossip in organizations*. Groningen: University Groningen.
- Wittek, Rafael P.M. (1999). *Interdependence and informal control in organizations*. Dissertatie. Groningen: Rijksuniversiteit Groningen.
- Yue, Antony R. (2008). Speaking of gossip at Work... Social Grooming and Instrumentality Intertwined. *Paper*. EGOS conferentie Amsterdam.
- Yue, Antony R. (2013). *Talking about gossip at work*. Halifax, Nova Scotia.
- Zijderveld, Anton C. (1971). *Sociologie van de zothed*. Meppel: Deventer.
- Zijderveld, Anton C. (1973). *De theorie van het symbolisch interactionisme*. Meppel: Boom.
- Zijderveld, Anton C. (1979). *On Cliches: The Supersedure of Meaning by Function in Modernity*. London: Routledge & Kegan Paul Ltd.
- Zijderveld, Anton C. (1982). *De Tirannie Van Het Cliché*. Deventer: Van Loghum Slaterus.

Internetbronnen:

<http://nl.wikipedia.org/wiki/Evolutietheorie#Principevanevolutie>

<http://nl.wikipedia.org/wiki/Evolutionairepsychologie>

<http://nl.wikipedia.org/wiki/Dunbar'snumber>

http://www.thesis.net.gossip/gossip_samenvatting_nederlands.htm

<https://nl.wikipedia.org/wiki/Dramadriehoek>

CURRICULUM VITAE

Marinus M. Feddes (Rotterdam, 1949) behaalt na het mulo-A diploma achtereenvolgens de diploma's MSA-sociale dienstverlening en HBO-maatschappelijke werk. Hij is van 1971 tot 1976 werkzaam als maatschappelijk werker bij Humanitas Rotterdam. In 1976 start hij de studie sociologie aan de faculteit sociale wetenschappen (Erasmusuniversiteit Rotterdam) die in 1982 afgerond wordt met het behalen van de doctoraalbul bedrijfssociologie en bedrijfskunde.

Als beleidsmedewerker is hij vanaf 1982 werkzaam bij het projectbureau Welzijnsplanning van de gemeente Rotterdam. In deze periode ging wijkwelzijnsplanning in Rotterdamse wijken samen met beleidsvoorbereiding op het gebied van onder andere ouderenwerk en kinderopvang.

Vanaf 1988 treedt hij als docent in dienst bij de opleiding Verpleegkunde van de Hogeschool Rotterdam. Daar geeft hij les en ontwikkelt onderwijs met de nadruk op beleidsontwikkeling en communiceren in organisaties. Bij de opleiding Personeel & Arbeid komt de nadruk in zijn onderwijs meer en meer te liggen op informele communicatie, machtsvorming en roddelen in organisaties. Vanuit de Kenniskring Participatie Arbeid en Gezondheid wordt samen met Chris Kuiper in 2006 het *Spraakmakend*-project geïnitieerd. Hierbij doen studenten onder begeleiding onderzoek naar informele communicatie in een aantal regionale instellingen. In 2006 kan dankzij een promotievoucher van de Hogeschool Rotterdam het promotieonderzoek aangevangen worden, ondersteund vanuit het DBA-programma van de Universiteit voor Humanistiek in Utrecht.

Drie onderwijsprogramma's, een veldonderzoek van bescheiden omvang, en een reeks lessen en workshops bij de Rotterdamse politie en het Ministerie van Binnenlandse Zaken vormen de basis van zijn onderzoek. Daarnaast leveren diverse bijscholingsprogramma's en conferenties voor onder meer fysiotherapeuten, activiteitenbegeleiders, vrijwilligers en ouderenbonden inzichten en ervaringen op die leiden tot een reeks publicaties en papers die direct gerelateerd zijn aan de betreffende onderwijsdoelgroep. 'Kantoorpolitiek'. (1997-2010); modules over 'Roddelen op de werkvloer'. (2000-2014; de module 'Informele communicatie in organisaties' voor de opleiding P & A. (2004-2006).

Publicaties uit die periode zijn onder meer *Roddelen doet iedereen & het gebeurt overal*, (2007); *Roddelen op de werkvloer. Een verkenning naar roddelen als communicatiestrategie in organisatorische verbanden*. (Bulletin Werk en Dagbesteding; pag. 44-48, 2008); *Professioneel communiceren in de zorg*, (2012); et cetera.

Deze interactie met studenten, professionals en mensen in en rond organisaties hebben uiteindelijk geleid tot een interactief theoretisch perspectief en methodieken voor ondersteuning van beroepskrachten bij hun omgang met roddelen en onderbuikgevoelens in hun werkorganisatie.

Roddelen: iedereen roddelt weleens en het gebeurt overal.

Mensen praten regelmatig met elkaar over een afwezige derde persoon. Soms wordt dit praten over elkaar ervaren als roddel.

Roddelen (en metacommuniceren over roddelen) kan binnen organisaties, bedrijven en instituties al te vanzelfsprekende verhoudingen ter discussie stellen. Als zodanig vormt het roddelen een informele communicatiestroom, naast het officiële, vanuit hogere en lagere echelons gevormde verhaal over zaken, personen en sociale verhoudingen. Roddelen kan daarom als een relevant (en wellicht zelfs essentieel) onderdeel van het samenwerken in organisaties, instituties en andere sociale verbanden gezien worden. De arbeidsverhoudingen zijn dan ook gebaat bij een meer professionele benadering van roddelen.

Het boek *Onderbuikgevoel en roddelen* geeft een overzicht van de wetenschappelijke literatuur uit de antropologie, sociologie, sociaal-psychologie, organisatie- en managementwetenschappen, en evolutionaire psychologie. Daarnaast wordt geput uit een breed corpus aan ervaringen met roddelen van studenten, medewerkers, en leidinggevenden in diverse sociale verbanden. De auteur ontvouwt een interactief perspectief waarin de tijdens de interactie gevormde roddelverhalen en verhalen over roddelen (sociale constructies) centraal staan. Vanuit een viertal oriëntatiegebieden worden methodieken aangereikt waarmee mensen in sociale verbanden (in het bijzonder organisaties) op een constructieve manier kunnen metacommuniceren over roddelen. Hieruit kunnen procedures ontwikkeld worden voor interventies.

Rinus Feddes (Rotterdam, 1949) is bedrijfssocioloog /bedrijfskundige en ontwikkelde jarenlang workshops, lessen en onderwijsprogramma's (o.a. 'Kantoorpolitiek'; 1997-2010; 'Roddelen op de werkvloer'; 2000-2014; en 'Informeel communicatie in organisaties'; 2004-2006). Verder publiceerde hij enkele artikelen over dit onderwerp.

ISBN 978-90-5972-955-1

9 789059 729551 >

 Eburon